

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
VĒSTURES UN ARHEOLOĢIJAS NODAĻA

Vēsture maģistra studiju programmas

2. kursa studente

Beāte **Lielmane**

Stud. apl. nr. b112004

**MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTAS (RĪGĀ)
ATTĪSTĪBA NO 19.GS. OTRĀS PUSES LĪDZ
1915.G**

MAĢISTRA DARBS

Darba zinātniskais vadītājs:
asoc. prof. Aleksandrs Gavriļins

Rīga 2017

SATURS

ANOTĀCIJA	4
ANNOTATION	4
IEVADS	5
AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS.....	8
1. NODAĻA. EIROPAS LIELPILSĒTU ATTĪSTĪBAS PAMATTENDENCES NO 19. GADSIMTA OTRĀS PUSES LĪDZ PIRMAJAM PASAULES KARAM	21
1.1. Industriālā attīstība.....	22
1.2. Dzelzceļš.....	23
1.3. Iedzīvotāji	25
1.4. Pilsētnieku etniskā un konfesionālā piederība	29
1.5. Pārbūves darbi.....	31
1.6. Būvnoteikumi.....	33
1.7. Arhitektūra	35
1.8. Dzīves apstākļi.....	40
1.9. Pilsētas labiekārtošana	43
1.10. Sabiedriskais transports	47
2. NODAĻA. MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTAS TERITORIJAS VEIDOŠANĀS, IELU TĪKLA UN INFRASTRUKTŪRAS ATTĪSTĪBA.....	51
2.1. Teritoriālā attīstība	51
2.2. Ielu tīkla izveidošanās.....	54
2.3. Ielu nostiprināšana	60
2.4. Sabiedriskais transports	63
3. NODAĻA. MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTAS IEDZĪVOTĀJI UN ĪRES NAMU APBŪVES VEIDOŠANĀS TENDENCES	66
3.1. Iedzīvotāji	66
3.2. Dzīvojamā apbūve	70
3.3. Ēku arhitektūra.....	78
3.4. Dzīvokļi.....	81
3.5. Dienesta dzīvokļi	85
4. NODAĻA. MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTAS SABIEDRISKĀS BŪVES UN TO FUNKCIJAS.....	89
4.1. Tirgus	89

4.2. Parki un dārzi	93
4.3. Komunālo un palīdzības dienestu ēkas	96
4.4. Dievnami	99
4.5. Sociālās palīdzības iestādes	107
4.6. Izglītības iestādes	115
5. NODAĻA. SAIMNIECISKĀ UN KOMERCDARBĪBA MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTĀ	122
5.1. Rūpniecība	122
5.2. Pakalpojumu sfēra.....	133
5.3. Noliktavas	138
SECINĀJUMI.....	141
IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	146
PIELIKUMI	158
1. pielikums. Statistiskie dati	159
2. pielikums. Kartes un shēmas.....	161
3. pielikums. Attēli.....	163

ANOTĀCIJA

Maģistra darba mērķis ir izpētīt Maskavas priekšpilsētas attīstības tendences no 19. gadsimta otrās puses līdz 1915. gadam, pievēršoties tajā esošās apbūves tendencēm un infrastruktūras pilnveides darbiem, saimnieciskajai un komercdarbībai, kā arī izmaiņām demogrāfiskajā situācijā. Darbā analizētas pārmaiņas, kuras piedzīvoja priekšpilsētas, Rīgas industrializācijas un modernizācijas kontekstā.

Maskavas priekšpilsēta, kura veidojusies kā pilsētas daļa ar savu īpatnējo iedzīvotāju sastāvu un pilsētībūvniecisko veidolu, pēc pilsētas nocietinājumu sistēmas nojaukšanas pakāpeniski sāka iekļauties Rīgas saimnieciskajā un kultūras dzīvē, tajā pašā laikā turpinot saglabāt savu netipiskumu. Maskavas priekšpilsēta aplūkojamajā periodā ieguva savas tagadējās aprises, kas sekmēja tās veidošanos par kultūrvēsturisku Rīgas apkaimi.

ANNOTATION

The master thesis examines the development trends of Maskavas Forštate from the second half of the 19th century until 1915, focusing on the building tendencies and the improvement of infrastructure, economic and commercial activities, as well as on the changes in the demographic situation. Thesis analyzes the transformations that suburbs undertook, in the context of the industrialization and modernization of Riga.

Maskavas Forštate had developed as a part of the city with its own specific composition of the population and urban appearance. After the demolition of the city's fortification system, it gradually started to join the economic and cultural life of Riga, yet it maintained its peculiarity. Throughout the period considered it gained its present outlines, which led to it becoming a cultural and historical neighborhood of Riga.

IEVADS

19. gadsimts bija moderno Eiropas pilsētu laikmets, kad sistemātiski tika likvidētas savu funkciju zaudējušās pilsētas fortifikācijas, un to vietā tika ierīkoti plaši bulvāru loki. Industrializācija veicināja pilsētas saimnieciskās apbūves un infrastruktūras strauju attīstību. Dzelzceļa attīstība un brīvas pārvietošanās kustības iespējas sekmēja cilvēku pieplūdumu uz lielpilsētām, it sevišķi darba meklējumos, kas daudzkaršoja pilsētu iedzīvotāju skaitu. Arī Rīga, kā viena no rietumnieciskākajām Krievijas impērijas pilsētām, iekļāvās laika garā un piedzīvoja būtiskas izmaiņas savā attīstībā.

Nozīmīgākās pārmaiņas Rīgā iesākās 19. gadsimta otrajā pusē, kad 1857. gadā tika uzsākta pilsētas nocietinājumu nojaukšana, pēc kuras pabeigšanas Vecrīga un pārējās Rīgas daļas, kas līdz tam bija atradušās ārpus nocietinājumiem, vairs netika nodalītas. Par šī perioda robežšķirtni kalpo Pirmā pasaules kara sākums, kas Rīgas gadījumā saistāms ar 1915. gadu. Tad, karadarbībai sasniedzot Latvijas teritoriju, radās tieši draudi Rīgai, tādēļ tika uzsākta tās evakuācija. Pilsētas dzīve pēc kara jaunās Latvijas valsts izveidošanās kontekstā jau bija ievērojami atšķirīga.

19. gadsimtā Rīgai bija trīs priekšpilsētas – Pēterburgas, Maskavas un Mītavas (Jelgavas). Katra no tām gadsimtu gaitā bija attīstījusies patstāvīgi. Maskavas priekšpilsēta, kura izvietojās uz austrumiem no Vecrīgas, bija izveidojusies par galveno Rīgas krievu un ebreju apmešanās vietu. Laikabiedru atmiņas liecina, ka to bija grūti atšķirt no Iekškrievijas provinces.¹ Tās arhitektonisko veidolu līdz 19. gadsimta otrajai pusei veidoja koka apbūve, jo mūra ēku būve šeit līdz tam laikam bija aizliegta.

Maskavas priekšpilsēta ir piemērs tam, ka pilsētas ietvaros laika gaitā var izveidoties rajoni, kuros vērojamas noslēgtas kopienas, kuras veido no pārējās pilsētas daļas atšķirīgs iedzīvotāju sastāvs un sociālā vide.

Maģistra darbā aplūkots temats ir aktuāls, jo 19. gadsimta beigās Rīga piedzīvoja modernizācijas procesu, kas nesa vienu no plašākajiem un aktīvākajiem apbūves un infrastruktūras pilnveides posmiem tās pastāvēšanas vēsturē. Šo procesu iezīmēja un veicināja nocietinājumu nojaukšana, kas ļāva pilnvērtīgi iekļaut priekšpilsētas Rīgā. Maskavas priekšpilsēta, kā kādreiz aiz Rīgas mūriem esoša pilsētas daļa, var kalpot par piemēru tam, kā Rīgas priekšpilsētās pakāpeniski palielinājās būvniecības apmēri un attīstījās infrastruktūra.

¹ Руцкий, П. (сост.). *Рига и окрестности её: путеводитель с планами г. Риги и Рижского взморья*. Рига: Печатано в типо-литографии Эд. Бергмана, 1910. С. 87.

Tas ļauj arī papildināt jau līdz šim zināmo Rīgas 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma pilsētbūvniecības vēsturi, ar jaunu skatījumu no pilsētas priekšpilsētu redzespunkta.

Maģistra darba **mērķis** ir izpētīt Maskavas priekšpilsētas attīstības tendences no 19. gadsimta otrās puses līdz 1915. gadam, pievēršoties tajā esošās apbūves tendencēm un infrastruktūras pilnveides darbiem, saimnieciskajai un komercdarbībai, kā arī izmaiņām demogrāfiskajā situācijā.

Mērķa realizācijai izvirzīti šādi **uzdevumi**: 1) Raksturot Rīgas pilsētas attīstību pēc pilsētas nocietinājumu nojaukšanas līdz Pirmajam pasaules karam Eiropas lielpilsētu kontekstā; 2) Analizēt Maskavas priekšpilsētas ielu tīkla un infrastruktūras attīstību; 3) Raksturot Maskavas priekšpilsētas dzīvojamās apbūves veidošanās tendences un izmaiņas iedzīvotāju sastāvā; 4) Izpētīt sabiedriskās apbūves veidošanos Maskavas priekšpilsētā; 5) Raksturot Maskavas priekšpilsētas saimniecisko un komerciālo darbību.

Maģistra darba hronoloģisko robežu sākumpunkts, 19. gadsimta otrā puse, ir saistāms ar Rīgas pilsētas galvenajām attīstības tendencēm, kuras ietvaros notika pilsētas nocietinājumu nojaukšana, kas norisinājās no 1857. līdz 1863. gadam. Ar šo brīdi priekšpilsētas tika iekļautas pilsētas sastāvā un sākās jauns posms to attīstībā. Hronoloģiski šo periodu noslēdz 1915. gads, kad Pirmā pasaules kara iespaidā notika ievērojamas daļas pilsētas iedzīvotāju, institūciju un uzņēmumu evakuācija, kas apturēja priekšpilsētas dzīvi, bet pēc kara jau iezīmējās kardināli atšķirīgs pilsētas attīstības posms.

Maģistra darbā tiks aplūkota Maskavas priekšpilsēta (saukta arī par Maskavas forštati) mūsdienu izpratnē, nevis Maskavas priekšpilsēta kā pētāmā perioda administratīvā vienība² (tā teritoriāli līdzinājās mūsdienu Latgales priekšpilsētai – tajā ietilpa arī Grīziņkalns un daļa mūsdienu Rīgas centra). Telpisko ietvaru ir izvēlēts sašaurināt, jo, lai gan 19. gs. beigās Maskavas priekšpilsēta bija vienota administratīva vienība, tajā iezīmējas specifiskas vēsturisko apstākļu radītas atšķirības, kas visuzskatāmāk izpaudās atšķirīgajā etniskajā un konfesionālajā sastāvā. Kā arī 19. gs. otrajā pusē, dzelzceļa līnijas izbūves iespaidā, Maskavas priekšpilsēta mūsdienu izpratnē fiziski tika nošķirta no pārējās Maskavas priekšpilsētas administratīvās teritorijas. Pēc 1888. gada 1. septembrī spēkā stājušās jaunā policijas iecirkņu dalījuma Maskavas priekšpilsēta tika iedalīta 4 iecirkņos. Teritorija, ar kuru mūsdienās tiek

² Darbā ar Maskavas priekšpilsētu tiek apzīmēta teritorija mūsdienu izpratnē, nevis tā laika Rīgas administratīvā vienība. Gadījumos, kad tiek domāta tālaika teritoriālā vienība, tā tiek apzīmēta ar vārdu savienojumu – Maskavas priekšpilsēta kā administratīva vienība.

apzīmēta Maskavas priekšpilsēta jeb forštate (robežas iezīmēja Daugava, dzelzceļa līnija un tagadējā Slāvu iela), ietilpa 1. un 4. iecirknī (iecirķņu robežšķirtne bija Daugavpils iela).³

Maģistra darba struktūru veido 5 pamatnodaļas:

1. nodaļā *Eiropas lielpilsētu attīstības pamattendences no 19. gadsimta otrās puses līdz Pirmajam pasaules karam* tiks aplūkota Eiropas lielpilsētu (definējot to, kā apdzīvotu vietu, kurai ir nozīmīgāka loma reģionā salīdzinot ar citām šī paša reģiona pilsētām) un to priekšpilsētu attīstības pamattendences no 19. gs. otrās puses līdz Pirmajam pasaules karam, atspoguļojot kopējo un atšķirīgo ar Rīgu, tādējādi dodot iespēju izvērtēt, cik tipisks ir Rīgas gadījums. Par piemēru Eiropas lielpilsētām kalpos tādas pilsētas kā Vīne, Parīze, Berlīne, Londona, kā arī lielākās Krievijas impērijas pilsētas – Sanktpēterburga un Maskava.

2. nodaļā *Maskavas priekšpilsētas teritorijas veidošanās, ielu tīkla un infrastruktūras attīstība* tiks aplūkota ielu tīkla izveidošana, attīstība un regulēšana, kā arī labiekārtošanas darbi, kas sevī ietver ielu apgaismošanu, ūdensapgādi, kanalizāciju un sabiedriskā transporta ieviešanu.

3. nodaļa *Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāji un īres namu apbūves veidošanās tendences* dos ieskatu Maskavas priekšpilsētas demogrāfiskajā situācijā un sniegs īres namu apbūves veidošanās raksturojumu, atspoguļojot iedzīvotāju skaita izmaiņas un to, kādu iespaidu tas atstāj uz īres namu apbūves intensitāti. Tāpat, lūkojoties caur arhitektūras un būvniecības prizmu, tiks raksturota apkaimes apbūves attīstība.

4. nodaļā *Maskavas priekšpilsētas sabiedriskās būves un to funkcijas* tiks raksturota sabiedriskas nozīmes būvju celtniecība un to nozīme Maskavas priekšpilsētas attīstībā, pievēršoties kulta celtnēm, izglītības iestādēm, palīdzības dienestiem, kā arī citām valsts un municipālām iestādēm.

5. nodaļa *Saimnieciskā un komercdarbība Maskavas priekšpilsētā* tiks veltīta Maskavas priekšpilsētas saimnieciskās un komerciālās situācijas raksturojumam. Raksturojot apkaimē esošos rūpniecības nozares uzņēmumus un pakalpojuma sektoru.

Pētījumā izmantota vēsturiski ģenētiskā pētniecības metode un salīdzinošā metode. Vēsturiski ģenētiskā metode ļauj sniegt secīgu aprakstu par Maskavas priekšpilsētas izveidošanos un attīstību aplūkojamajā laikposmā. Savukārt salīdzinošā metode ļauj izvērtēt Rīgas attīstību citu Eiropas lielpilsētu kontekstā, kā arī sniegt Maskavas priekšpilsētas salīdzinājumu ar citām Rīgas pilsētas daļām. Tāpat, salīdzinot datus, kuri pieejami par aplūkojamā perioda sākumu un beigu posmu, iespējams saskatīt attīstības tendences.

³ Neueintheilung der Polizeidistrikte der Stadt. *Rigasche Stadtblätter*, 1888, 1. September, S.278.–279.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Maģistra darba izstrādē tika izmantoti nepublicētie un publicētie vēstures avoti, historiogrāfija un uzzīņu literatūra, kura sniedz informāciju par daudzveidīgiem pētāmās tēmas aspektiem.

Ņemot vērā tēmas specifiku, – konkrētas pilsētas teritorijas attīstība – izpētē izmantots daudzpusīgs avotu klāsts. Darba izstrādē vērtīgākā informācija atrodama Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienībā Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk LNA – LVVA). Starp nozīmīgākajiem tēmas izpētes kontekstā esošajiem arhīvā pieejamiem fondiem minamas 2761. fondā (Rīgas pilsētas Būvniecības komisijas) 3. aprakstā⁴ pieejamās lietas, kuras ir galvenais avots 19. gs. beigu un 20. gs. pirmās puses Rīgas apbūves izpētē.

Rīgas pilsētas Būvniecības komisija tika izveidota 1879. gadā⁵, un tā veica celtniecības un projektēšanas uzraudzību privātai un sabiedriskai apbūvei, kā arī pilsētas inženierkomunikāciju izbūvi un uzraudzību. Tās fondā pieejama informācija par būvplāniem, sarakste ar iestādēm, organizācijām un privātpersonām par ēku, ielu, tiltu un kapsētu plānošanu, būvi un remontu, dokumenti par robežu nospraušanu, zemes gabalu apbūvi, protokolu reģistri, algu saraksti u.c. informācija. Šī fonda 3. aprakstā atrodama informācija par Rīgas ēku būvprojektiem, kuri komisijai tika iesniegti, lai veiktu ēku celtniecību, pārbūvi vai izmaiņas tās fasādē, jo pirms to veikšanas no komisijas bija jāsaņem atļauja. Būvprojektā gruntsgabala īpašniekam bija jānorāda celtniecībā izmantojamais materiāls, ēkas projektētājs, mūrnieks un namdaris, kā arī jāpievieno fasādes zīmējums, iekštelpu plānojums un ēkas novietojums gruntsgabalā.

Maskavas priekšpilsētas izpētes kontekstā ar šo būvprojektu palīdzību iespējams uzzināt, kurš arhitekts vai inženieris ir ēkas projekta autors, kurā gadā tika apstiprināts ēkas celtniecības projekts, kā arī plānoto ēkas arhitektonisko veidolu. Tāpat novietojums gruntsgabalā ļauj spriest par to, kādas citas ēkas tur atradās, un kādas funkcijas tās pildīja.

Aprakstā esošās lietas sagrupētas pēc grupām un gruntīm, un šāds sadalījums atvieglo konkrētu celtnu projektu atrašanu, jo atšķirībā no ēku adresēm, kuras laika gaitā ir ievērojami mainījušās, gruntsgabalu grupas un grunts numuri tik lielas izmaiņas nav piedzīvojuši. Lai gan sistemātiska būvprojektu uzskaitē pieejama kopš Rīgas pilsētas Būvniecības komisijas

⁴ Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2761. f. (Rīgas pilsētas Būvniecības komisija) 3. apr.

⁵ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*. Rīga: Zinātne, 1978, 102. lpp.

izveides, 19. gs. 70. gadu beigām, dažās no šī apraksta lietām atrodamas ziņas arī par senākiem, 19. gs. 60. gadu, būvprojektiem.⁶

Darbā tika aplūkoti nozīmīgākie Maskavas priekšpilsētas saimniecisko un sabiedrisko būvju projekti, kā arī daļa no dzīvojamo ēku projektiem, no dažādām apkaimes daļām, lai sniegtu pilnvērtīgāku priekšstatu par apbūves veidošanās tendencēm.

Galvenais šajā fondā pieejamo materiālu trūkums ir tas, ka tikai atsevišķos gadījumos tajā iekļauti būvprojekti par apbūvi līdz Rīgas pilsētas Būvniecības komisijas izveidei. Tāpat šajos materiālos neatspoguļojās ēku būvniecības gaita, kā arī pabeigšanas datums. Tādēļ no šī avota nav iespējams noskaidrot, vai būvprojektā plānotais pilnībā tika realizēts dzīvē.

Daži būvprojekti par sabiedriskas nozīmes objektiem Maskavas priekšpilsētā ir atrodami arī Vidzemes guberņas valdes Būvniecības nodaļas materiālos – 10. fondā,⁷ kuros atrodamas lietas par sabiedrisko ēku būvniecību ne tikai Rīgā, bet arī Vidzemes guberņā kopumā. Fondā atrodams plašs klāsts ar dažādiem ēku projektiem, tomēr salīdzinājumā ar Rīgas pilsētas Būvniecības komisijas būvprojektiem, pieejamā informācija nav tik detalizēta, jo to celtniecībai nebija jāaizpilda būvprojektu apstiprināšanas veidlapa.

Daudzveidīgu informāciju par pilsētas attīstību 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā sniedz Rīgas pilsētas Statiskās komitejas fonds – 2791.⁸ Tajā atrodama informācija par Rīgas pilsētas Statistiskās komitejas darbību, saraksti, ziņojumiem un lēmumiem, kā arī Statiskās komitejas ievāktie dati par dažādām ar pilsētas attīstību saistītām tēmām – trūcīgo aizgādība, uzņēmumu un iestāžu saraksti, iedzīvotāju skaits, dzīves līmenis, rūpniecība, skolu darbība, nodarbinātības līmenis, namīpašnieki, dati par dzimstības, mirstības un laulību skaitu, būvju celšanu, kā arī Rīgas plāni. Tāpat fonda lietās apkopota informācija par aplūkojamā laikposma laikrakstu publikācijām, kuras attiecas uz dažādiem jautājumiem – statistiku, ekonomiku utt.

Šajā fondā sniegti statistiskie dati apkopo lielu apjomu informācijas, tādēļ tie ļauj izdarīt vispārīgus secinājumus un saskatīt tendences par pilsētas un Maskavas priekšpilsētas attīstību. Īpaši noderīga maģistra darba izstrādē bija informācija, kas pieejama 2791. fonda 1. apraksta 149. lietā⁹ par apbūvēto gruntsgabalu skaitu Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknī, kurā tiek minēts ēku veids, augstums, dzīvokļu skaits un labiekārtoības līmenis. Tā labi papildina 2761. fondā pieejamos atsevišķos būvprojektus, ar vispārīgāku statistisko apskatu. Vērtīgs ir arī

⁶ Piemēram, LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5180. l. (41. grupa, 106. grunts), 1. lp.

⁷ LNA – LVVA, 10. f. (Vidzemes guberņas valdes Būvniecības nodaļa)

⁸ LNA – LVVA, 2791. f. (Rīgas pilsētas Statistiskā komiteja)

⁹ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 149. l. (Rīgas pilsētas gruntsgabalu, ēku un būvju skaitīšanas saraksts, 1913.)

materiāls, kas pieejams iepriekšminētā fonda un apraksta 42. lietā¹⁰ un sniedz apkopojumu par rūpniecības uzņēmumu skaitu Rīgā pēc to pārstāvētajām nozarēm.

Lielākais šī fonda trūkums ir tas, ka ne visi dati tiek apskatīti ilgākā laika periodā. Piemēram, dati par lielrūpniecību ir pieejami tikai par 1913. gadu. Tādēļ nav iespējams datus salīdzināt, lai spētu noteikt konkrētu procesu tendences un attīstības gaitu.

104. fondā¹¹ ir pieejamas lietas par Vidzemes guberņas vecākā fabriku inspektora (Fabriku inspekcija tika radīta 1882. g. ar mērķi kontrolēt ar nodarbinātību saistītu likumu ievērošanu) darbību – apkārtraksti, atskatīties par inspekcijas darbību, darbinieku atlaišanas, atvaļinājumu piešķiršana u.tml. Tajā iekļauti arī vērtīgi statistiskie dati: ziņas par saražotās produkcijas daudzumu, tvaika katliem, darbinieku skaitu, darbadienas ilgumu, darbinieku sūdzībām, nelaimes gadījumiem darbavietās u.tml.

Maskavas priekšpilsētas saimnieciskās darbības izpētē noderīgas ir minētā fonda 1. apraksta lietas¹², kurās sniegtas ziņas par Rīgā esošajām rūpnīcām: to īpašnieks/-i, atrašanās vieta, darbinieku skaits un to etniskais sastāvs, saražotās produkcijas apmērs u.tml. Tas ļauj gūt informāciju par Maskavas priekšpilsētā esošajiem uzņēmumiem, to lielumu un darbības virzienu.

Grūtības sagādā tas, ka ne par visiem uzņēmumiem ziņas ir pilnīgas, citviet var apšaubīt to drošticamību, jo ziņas fabriku inspektoram nosūtīja paša uzņēmuma pārstāvji – pārvaldnieki vai vadītāji. Ņemot vērā, ka Fabriku inspekcijas mērķis bija ne tikai ievākt kvantitatīvos datus, bet arī pārraudzīt noteikto normu ievērošanu un novērst pārkāpumus, piemēram, neatļautas virsstundas, mazgadīgo nodarbināšanu u.tml., uzņēmuma pārstāvji varēja sniegt apzināti nepatiesas ziņas.

LNA – LVVA 2701. fonda 1. aprakstā¹³ pieejama dati par Viskrievijas tautas skaitīšanu 1897. gadā. Tajā atrodamas anketas, kuras tika aizpildītas tautas skaitīšanas laikā, aptaujājot iedzīvotājus. Informācija tajās tika apkopota par gruntsgabaliem (minot tur esošo ēku skaitu un celtniecības materiālu), sīkāk izdalot atsevišķus dzīvokļus, kuram katram tika veltīta atsevišķa aptaujas lapa. Katrā dzīvoklī kā pirmais tika minēts dzīvokļa saimnieks un pie katra nākamā dzīvokļa iemītnieka viņa saistība ar šo cilvēku (piemēram, meita, māte, mājkalpotājs). Par katru

¹⁰ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l. (Statist. pārskati par Rīgas lielrūpniecību 1913. – 1917.)

¹¹ LNA – LVVA, 104. f. (Vidzemes guberņas Vecākais fabriku inspektors)

¹² LNA – LVVA, 104. f. 1. apr., 55. l. (Ziņas par strādnieku un tvaika katlu skaitu rūpniecības uzņēmumos Rīgā 1896. – 1897.), 57. l. (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un medicīnisko palīdzību strādniekiem 1901.), 67. l. (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un darbalaika ilgumu fabrikās un rūpnīcās 1908.), 68. l., (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un darbalaika ilgumu fabrikās un rūpnīcās 1908.)

¹³ LNA – LVVA, 2706. f. (Krievijas 1897. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā materiāli), 1. apr.

iedzīvotāju tika ievākti šādi dati: vārds, uzvārds, tēva vārds, vecums, izcelsmes vieta, dzīvesvieta, dzimtā valoda, konfesionālā piederība, lasītprasme (norādot kādā valodā māc lasīt), izglītība, darba vieta un nodarbošanās veids.

Šāda veida dati sniedz daudzpusīgu informāciju, piemēram, par to, cik iedzīvotājiem bija lielas ģimenes un kāds bija dzīvokļu apdzīvotības līmenis. Cik kompakti un noslēgti dzīvoja dažādas etniskās un reliģiskās kopienas. Tāpat izcelsmes vieta ļauj secināt par to, no kurienes un cik lielos apmēros Maskavas priekšpilsētu apdzīvoja iecelotāji no citām gubernām un valstīm.

Šīs anketas sniedz unikālas ziņas par Rīgas iedzīvotājiem 19. gs. beigās, tomēr tajās atrodami arī daži trūkumi, kuru novēršana būtu ļāvusi iegūt pilnīgu informāciju. Piemēram, lai gan tika minēts gruntsgabala esošo ēku skaits, tomēr dzīvokļu uzskaitē iet vienlaidus un nav iespējams noteikt, kurā no gruntsgabala esošajiem namiem konkrētais dzīvoklis atradās. Tāpat būtu noderējusi informācija par dzīvokļu lielumu un istabu skaitu, jo citādi nav iespējams noteikt, cik lielā šaurībā iedzīvotāji dzīvoja.

Maģistra darba izstrādē tika izmantot arī vairāki publicētie avoti. Maskavas priekšpilsētas saimnieciskās un komercdarbības izpētē viens no noderīgākajiem publicētajiem avotiem ir Rīgas adrešu grāmatas¹⁴. Tajās tika apkopota informācija par Rīgā esošajām institūcijām, uzņēmumiem un individuālajiem pakalpojuma sniedzējiem (piemēram, ārstu privātprakses), kā arī tika iekļauts ielu saraksts, kurā minēts gruntsgabala numurs un adrese, kā arī konkrētā gruntsgabala īpašnieks. Adrešu rādītājā minētie ieraksti sakārtoti alfabētiskā secībā, kas atvieglo darbu ar adrešu grāmatām.

20. gadsimta sākumā adrešu grāmatas kļuva saturiski vēl bagātākas, tajās tika iekļauts arī saimniecības nozaru rādītājs, vispārējās un statistiskās ziņas par Rīgu, kā arī liels skaits sludinājumu. Ar adrešu grāmatu palīdzību iespējams izsekot gruntsgabalu īpašnieku maiņai un apzināt dažādās nozarēs darbojošos uzņēmumus.

Ziņas par konkrētās pilsētas daļām esošajiem uzņēmumiem sniedz arī specializētās Rīgas uzņēmumu adrešu grāmatas.¹⁵ Tomēr izmantojot šāda veida rādītājus, jāņem vērā, ka tajos tika iekļauti tikai lielākie uzņēmumi.

¹⁴ *Rigasches Adress-Buch für 1868/69*. Riga: N. Kymmel, 1868, 376 S; *Rigashes Adressbuch 1901*. Riga: Tanhaeuser, 1901. 752 S; *Rigashes Adressbuch 1910*. Riga: Tanhaeuser, 1910. 1039 S; *Rigashes Adressbuch 1914*. Riga: Tanhaeuser, 1914. 1277 S; *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.* Рига: 1914. 648 с.

¹⁵ Schmidt, K. (izd.) *Baltijas tirdzniecības adrešu grāmata*. Rīga: K. Schmidt, 1910-1911. 474 lpp.; *Firmenregister der Stadt Riga: Auszug für das Jahr 1883*. Riga: Gedrucktin der Müllerschen Buchdruckerei, 1883. 68 S

Par labu avotu kalpo arī aplūkojamā perioda Rīgas ceļveži, piemēram, K. Geitera 1885. gadā sastādītais ceļvedis¹⁶ un Pētera Rucka¹⁷ 1910. gadā izdots. Tajos atrodama informācija par nozīmīgākajām Rīgas apskates objektiem, sabiedriskajām būvēm, dievnamiem, labdarības biedrībām, institūcijām, pilsētas vēsturi, kā arī informācija par dzelzceļa un sabiedriskā transporta maršrutiem un tarifiem. Lai gan tajos sniegti nelieli apraksti arī par Rīgas priekšpilsētām un tajos esošajām vietām, tomēr tām veltīta salīdzinoši maza uzmanība, un atšķirībā no pilsētas centrā esošajiem objektiem, to apraksti netiek papildināti ar tik vērtīgo fotomateriālu.

Viena no nozīmīgākajām aplūkotā laikosma publikācijām ir 1903. gadā izdots krājums *Rīga und seine Bauten*¹⁸, kurš tika izdots par godu Rīgas pilsētas 700. gaidei. Tajā apskatīta Rīgas ostas, dzelzceļa un sabiedriskā transporta vēsture, labiekārtotības līmenis, dārzi un parki, tirgi, ūdensapgādes sistēma, pilsētas dievnamu, izglītības iestādes, valsts un pašvaldību institūcijas, palīdzības dienesti, dzīvojamās ēkas un rūpnīcas. Tas ir vērtīgs avots, jo tajā vienviet apkopota informācija par nozīmīgākajām jau uzceltajām un vēl plānotajām Rīgas celtnēm, aprakstot ēku būvvēsturi, minot ēkas projekta autoru, arhitektonisko veidolu, būvniecības izmaksas, atrašanās vietu, kā arī sabiedrisko ēku gadījumā – darbību. Īpaši noderīgs ir arī izdevumā pievienotais ilustratīvais materiāls – ēku plāni un novietojums gruntsgabālā, kā arī fotogrāfijas, kas sniedz liecības par jau zudušām vai ievērojami izmainītam ēkām.

Šeit gan jāatzīmē, ka ne visas aplūkotās celtnes tiek aplūkotas vienlīdz detalizēti. Par daļu no tām ir sniegta tikai pavisam neliela, vispārīga informācija. Tāpat viens no šī krājuma trūkumiem ir tas, ka sadaļā, kura ir veltīta Rīgas dzīvojamās apbūves attīstībai, netiek aplūkota priekšpilsētu apbūve, bet tikai pilsētas centra daļā esošie dzīvojamie mūra nami.

Vēl viena nozīmīga avotu grupu ir Rīgas pilsētas valdes sastādītie darbības pārskati – *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за*,¹⁹ kuri tika publicēti reizi gadā no 1904. līdz 1916. gadam. Tajā sniegti ne tikai statistiskie dati, bet arī plaši apraksti par tirgus darbību, gāzes un elektrības patēriņu, ielu pārbūvēm, militārpersonu izvietojumu Rīgā, pasažieru skaitu tramvajos, būvprojektu skaitu, ugunsdzēsēju darbību, parkiem, kanalizāciju, apgaismojumu, sociālās palīdzības un apgādības iestādēm, infekcijas slimību izplatību, skolu

¹⁶ Гейтер, К. П. Путеводитель по Риге и ее окрестностям. Рига: издание К.П. Гейтера, 1885. 86 с.

¹⁷ Руцкий, П. (сост.). Рига и окрестности: путеводитель с планами г. Риги и Рижского взморья. Рига: Печатано в типо-литографии Эд. Бергмана, 1910. 291 с.

¹⁸ *Rīga und seine Bauten*. Riga : Verlag des "Rigaer Tageblatt", 1903. 477 S

¹⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за* Рига: Рижская городская управа, (тип. Мюллера). 1904. – 1916.

darbību un rūpnīcu skaitu. Tas ļauj gūt plašu priekšstatu par Rīgas dzīvi aplūkojamajā laikposmā. Noderīgi ir arī pārskatos iekļautie jaunuzcelto sabiedrisko ēku plānojumi un būvniecības gaitas apraksti, tomēr tie sniegti tikai par nelielu daļu no uzceltajām ēkām, un tēmas izpētē būtu noderējuši projekti arī par citām šāda veida būvēm.

Informācija par Rīgas pilsētas valdes darbību agrākā laikposmā atrodama 1901. gadā izdotajā „*Der Stadt Riga Verwaltung und Haushalt in den Jahren 1878-1900*”²⁰. Tajā apkopota informācija par Rīgas pilsētas valdes darbību kopš tās izveides 1878. gadā līdz 1900. gadam. Arī tajā doti statistiskie dati, finanšu izlietojums un darbības pārskati par izglītības un kultūras iestādām, tirgiem, palīdzības un veselības aprūpes iestādēm, parkiem u.tml. Tomēr šajā pārskatā atšķirībā no iepriekš minētā neparādās statistika par pilsētā uzceltajām ēkām.

Gan par ilustratīvu, gan par informatīvu avotu kalpo aplūkojamā laikposma Rīgas kartes. Tās palīdz izsekot pilsētas teritoriālajām izmaiņām un apbūves veidošanās gaitai. Piemēram, 1885. gada pilsētas plāns²¹ sniedz informācija par mūra un koka apbūves zonām. Šādi veida materiāli pieejami digitālā formātā Latvijas Nacionālās bibliotēkas brīvpieejas kolekcijās. Tomēr galvenais šī kartogrāfiskā materiāla trūkums ir tas, ka Maskavas priekšpilsētas teritorija daudzās tālaika kartēs netiek attēlota pilnībā.

Maģistra darba izpētē nozīmīgi ir 1904. gada izdotie Rīgas pilsētas būvnoteikumi²², tajos noteiktas apbūves zonas, būvprojektu saskaņošanas kārtība, kā arī ēku celtniecības noteikumi. Kā jebkuri normatīvie akti un likumi, tie samērā bieži tika pārkāpti, tādēļ, pētot apbūves attīstību, jāņem vērā, ka būvnoteikumos noteiktais ne vienmēr atbilda dzīvē īstenotajam.

Nozīmīga informācija par Rīgas iedzīvotāju skaitu, etnisko, konfesionālo un sociālekonomisko stāvokli atrodama tautas skaitīšanas datos. Aplūkojamajā laikposmā notika viena Viskrievijas tautas skaitīšana, viena Krievijas impērijas Baltijas provinču tautas skaitīšana, kā arī divas Rīgas. 1867. gadā Rīgas pilsētas statistikas birojs veica tautas skaitīšanu²³ par iedzīvotāju skaitu Rīgā. Tautas skaitīšanas laikā tika ievāktas ziņas par iedzīvotāju etnisko un konfesionālo piederību, kā arī izcelsmes vietu. Salīdzinājumā ar vēlāk veiktajām tautas skaitīšanām, šī sniedz tikai nedaudz informācijas par tālaika iedzīvotājiem.

²⁰ Carlberg, N. *Der Stadt Riga Verwaltung und Haushalt in den Jahren 1878-1900 : in Veranlassung des 700jährigen Bestehens Rigas*. Riga: Muellersche Buchdruckerei, 1901. 409 S

²¹ *Stadtplan von Riga*. Zürich: Hofer und Burger, graph. Anstalt, 1885.

²² *Обязательные постановления по строительной части для жителей г. Риги*. Рига : В.Ф. Геккер, 1904. 48 с.

²³ Jung-Stilling, Fr. v. *Riga in den Jahren 1866-1870 : ein Beitrag zur Städte-Statistik*. Riga: J.Deubner, 1873. 124 S

Un, salīdzinot šos datus ar vēlākajām tautas skaitīšanām, ir iespējams izsekot izmaiņām iepriekšminētajos rādītājos.

1881. gadā Krievijas Baltijas provincēs, tostarp Vidzemes guberņas sastāvā ietilpstošajā Rīgā, notika nākamā tautas skaitīšana.²⁴ Tās ietvaros tika ievāktas ziņas par iedzīvotāju dzimto valodu, konfesionālo piederību un nodarbošanās veidu.

1897. gadā notika Pirmā Viskrievijas tautas skaitīšana.²⁵ Tās laikā no iedzīvotājiem tika ievākta plašāka informācija kā līdz šim Rīgā veiktajās tautas skaitīšanās. Iedzīvotājiem tika prasīts to vecums, dzimšanas vieta, dzimtā valoda, konfesionālā piederība, nodarbošanās veids, izglītība un lasītprasmes līmenis. Šīs tautas skaitīšanas publikācijā ievāktie dati tiek analizēti plašāk nekā iepriekšējās, piemēram, iedzīvotāju nodarbošanās veids un lasītprasme tika aplūkota pēc iedzīvotāju etniskās un konfesionālās piederības. Tāpat, ņemot vērā, ka tautas skaitīšana šoreiz notika visā Krievijas impērijā ir iespējams salīdzināt Rīgas rādītājus ar citām impērijas pilsētām.

1913. gadā notika pēdējā no aplūkojamā perioda tautas skaitīšanām Rīgā.²⁶ Tajā tika ievāktas ziņas par iedzīvotāju etnisko, konfesionālo piederību, dzimšanas vietu, ģimenē lietoto valodu, lasītprasmes un rakstpratības līmeni. Šajos datus atšķirība no iepriekšējām tautas skaitīšanām jau parādās nošķīrums starp etnisko piederību un ikdienā lietotu valodu. Tas ir svarīgs uzlabojums datu ievākšanas metodoloģijā, jo dzimtā valoda nevar kalpot par precīzu etniskās piederības rādītāju. Piemēram, daļai lietuviešu dzimtā valoda bija poļu, savukārt ebreju dzimtā valoda varēja būt ne tikai jidišs, bet arī krievu un vācu.

Datos par tautas skaitīšanu kā jebkuros statistikas datus neizbēgamas ir kļūdas, tomēr tāpat tie ir labākais avots par izmaiņām iedzīvotāju sastāva kvantitatīvajos un kvalitatīvajos rādītājos.

Lai iegūtu labāku priekšstatu par laikabiedru viedokli un attieksmi pret pilsētā aktuālajiem jautājumiem tika aplūkota tālaika prese. Viens no svarīgajiem preses izdevumiem bija Rīgas literāri praktiskās pilsoņu savienības laikraksts *Rigasche Stadtblätter*.²⁷ kurš tika izdots no 1810. līdz 1907. gadam, reizi nedēļā, vācu valodā. Šajā izdevumā pieejama daudzveidīga informācija, gan par dažādiem ar pilsētas vēsturi saistītiem jautājumiem, gan

²⁴ *Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1., Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonialgebiet / bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders.* Riga: Gedruckt in der Müllerschen Buchdruckerei, 1883. 50 S

²⁵ Тройницкий, Н.А. (ред.). *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. т. 21 Лифляндская губерния.* Санкт-Петербург: Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел, 1905. 229 с.

²⁶ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.* Рига: Рижская Городская Статистическая Комиссия, 1914. 36 с.

²⁷ *Rigasche Stadtblätter*, (1863 – 1893)

statiskas dati par dzīvi pilsētā, piemēram, gadā dzimušo un mirušo skaits, pilsētas tirgu ieņēmumi, kā arī informācija par pilsētas dārzu pārvaldes, lopkautuves, dezinfekcijas stacijas u.c. iestāžu darbību. Tāpat laikrakstā tika publicētas dažādu ievērojamu rīdzinieku biogrāfijas un nekrologi, kā arī dažādi paziņojumi, kuri attiecās uz pilsētnieku dzīvi, piemēram, par ielu nosaukumu maiņu.²⁸

Ar informāciju bagāts ir arī Rīgas oficiālais vēstnesis – *Rigasche Zeitung*, kurš iznāca no 1797. līdz 1919. gadam, katru dienu, vācu valodā.²⁹ Šajā laikrakstā tika publicēti oficiālie ziņojumi, kā arī jaunākās ziņas gan no ārzemēm, gan vietējās pilsētas dzīves. Tāpat šajā laikrakstā un citos atrodami reklāmas sludinājumi, pēc kuriem iespējams iegūt vairāk informācijas par Maskavas priekšpilsētā esošajiem uzņēmumiem, vismaz to informāciju, ko viņi paši vēlējās par sevi publicēt.

Nemot vērā aplūkojamās apkaimes etnisko sastāvu izpētei vērtīgs preses izdevums ir arī *Рижский Вестник*,³⁰ kurš tika izdots no 1869. līdz 1917. gadam, krievu valodā, katru dienu, izņemot svētku dienas. Tajā tika publicēti oficiālie ziņojumi, kā arī ziņas par krievu dzīvi Rīgā un raksti par pilsētas vēsturi. Laikraksta mērķauditorija bija pilsētā dzīvojošie krievi, kas atspoguļoja laikrakstā aplūkoto tēmu izvēlē.

Lai papildinātu avotos atrodamos faktus ar laikabiedru atmiņām, kuras sevī ietver konkrētu indivīdu un sabiedrības grupu vērtējumu, tika izmantots krājums *От Лифляндии - к Латвии: Прибалтика русскими глазами*.³¹ Tajā apkopotas ziņas no dažādām laikrakstu publikācijām un grāmatu fragmentiem, kuros aprakstīta krievu dzīve Latvijas teritorijā no 18. gs. līdz 20. gs. Krājuma mērķis ir bijis izcelt krievu lomu Rīgā, tādēļ tajā galvenokārt pieminēti krievi, un ievērojami mazāk citas sabiedrības grupas. Kā jebkurām atmiņām, izmantotajam avotam piemīt liela subjektivitāte, tādēļ tas var kalpot tikai par citus avotus papildinošu materiālu.

Maģistra darba izpētes ietvaros tika aplūkots arī plašs un daudzveidīgs historiogrāfijas klāsts – gan vispārēja rakstura darbi, kas raksturo pilsētībūvniecības tendences, iedzīvotāju ikdienas dzīvi, saimniecisko aktivitāti u.c. jautājumus 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā, gan darbi par konkrētiem ar izpētes tēmu saistītiem aspektiem.

Lai gūtu vispārēju priekšstatu par to kādas pārmaiņas Eiropas lielpilsētu dzīvē notika 19. gadsimta otrajā pusē un kā lielpilsētas industrializācijas ietekmē attīstījās, tika izmantota Dž.

²⁸ Strasennamen. *Rigasche Stadtblätter*, 1863, 21. November S. 424.

²⁹ *Rigasche Zeitung*, (1866 – 1909)

³⁰ *Рижский Вестник*, (1873 – 1905)

³¹ Абызов, Ю. (сост.) *От Лифляндии - к Латвии: Прибалтика русскими глазами*. Москва: Аркаюр, 1993. 415 с.

Merinama sastādītā enciklopēdija³² par Eiropas vēsturi tā dēvētajā ilgstošajā 19. gadsimtā. Enciklopēdijā ir iekļauti vairāk nekā 800 šķirklī, kuros atspoguļotas pārmaiņas, kuras piedzīvoja pilsētu politiskā, sociālā un kultūras dzīve, industrializācijas, nacionālisma u.c. spēku ietekmē. Īpaši tiek izcelta industriālās revolūcijas loma straujajā pilsētu attīstības vecināšanās. Tajā tiek apskatīti gandrīz visi apskati, kuri būtu saistāmi ar pilsētu izpēti. Tomēr ne visi no jautājumiem tiek aplūkoti pilnīgi objektīvi. Rakstos, kuri veltīti strādnieku stāvokļiem, jūtams marksistisks skatījums.

Analīzi par Eiropas urbanizācijas demogrāfiskajiem un ekonomiskajiem priekšnosacījumiem sniedz Frīdriha Lengera pētījums *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*.³³ Tajā arī sniegts salīdzinājums starp dažādām Eiropas daļām, un kā pilsētu veidošanās šajās daļās atšķirās. Īpašs akcents pētījumā likts uz pilsētas iedzīvotāju sastāva veidošanās faktoru skaidrošanu. Pētījumā autors samērā daudz ir pievērsies arī situācijas raksturojamam Austrumeiropā un Krievijas impērijā.

Pēdējos gados tapuši vairāki darbi, kuri veltīti Rīgas priekšpilsētu vēsturei un attīstībai. Viens no pamanāmākajiem autoriem ir vēsturnieks un arheologs Andris Caune, kurš izdevis vairākas monogrāfijas par Rīgu pirms 100 gadiem dažādās pilsētas apkaimēs un daļās, tostarp Latgales priekšpilsētā,³⁴ kurā mūsdienās ietilpst arī Maskavas priekšpilsētas apkaime. Lai gan grāmata nav rakstīta kā zinātniska monogrāfija ar atsaucēm un bibliogrāfisko rādītāju, un ir domāta plašam lasītāju lokam, autors ir profesionāls vēsturnieks, tādēļ publicētā informācija ir avotos balstīta un ticama.

Citu darbu, kuri konkrēti būtu veltīti Maskavas priekšpilsētas vēsturei, nav, tomēr iepriekš ir tapuši pētījumi, kuri ir veltīti Rīgas priekšpilsētu vēsturei. Starp tiem minama Guntara Catlaka brošūra³⁵, kurā apkopota informācija par Rīgas priekšpilsētu rašanos, to attīstību, iedzīvotājiem un viņu dzīvesveidu no 13. gs. līdz 19. gs. otrajai pusei. Brošūra ir samērā neliela, tomēr sniedz vispārēju ieskatu šajā tematā.

Maģistra darba izstrādē izmantoti vairāki pētījumi, kuri veltīti 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma Rīgas pilsētbūvniecībai un arhitektūrai. Starp nozīmīgākajiem minami Jāņa

³² Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*. Detroit: Charles Scribners & Sons, 2006. 2500 p.

³³ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*. Leiden: BRILL, 2012. 312 p.

³⁴ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2013. 277 lpp.

³⁵ Catlaks, G. *Rīgas priekšpilsētas gadsimtu gaitā*. Rīga: Vīgante, 1991. 52 lpp.

Krastiņa pētījumi³⁶ par Rīgas arhitektūru un arhitektiem. Tie ir vērtīgs izpētes materiāls, jo ietver sevī ziņas par lielu daļu no iepriekš nepublicētajiem Rīgas pilsētas Būvniecības komisijas fondā esošajiem Rīgas ēku būvprojektiem. Pētījumos sniegtas ziņas par ēku celtniecības gadu un projekta autoru. Tomēr J. Krastiņa pētnieciskā interese galvenokārt bijusi veltīta Rīgā esošajiem mūra namiem, un koka apbūvei viņš nav pievērsies gandrīz nemaz. Tāpat autora senākajos darbos atrodamas samērā novecojušas arhitektūras teorijas atziņas, tomēr viņa autoritāte Rīgas arhitektūras vēstures izpētē nav noliedzama.

Savukārt vērtīgākais pētījums par Rīgas koka arhitektūru ir *Koka Rīga*³⁷. Tajā aprakstīta Rīgas priekšpilsētu koka arhitektūras veidošanās, kā arī ir raksturota tās stilistiskā daudzveidība. Ar šī pētījuma palīdzību labāk iespējams izprast koka ēku celtniecības īpatnības Maskavas priekšpilsētā. Tēmas izpētes kontekstā vienīgais trūkums ir salīdzinoši nelielais gadījuma izpētes piemēru skaits par konkrētām ēkām.

Vēl viens koka apbūves izpētes kontekstā noderīgs darbs ir arhitekta Jurija Vasiļjeva pētījums³⁸ par Rīgas klasicisma apbūvi. Lai gan šis pētījums attiecas uz senāku posmu 18. gs. otro pusi – 19. gs. sākumu, tomēr tajā dots koka arhitektūras veidošanās idejiskais pamats, kurš aktuāls bija arī vēlākā periodā.

Viens no nozīmīgākajiem un aktuālākajiem darbiem par Rīgas pilsētbūvniecisko attīstību ir Irēnas Bākules pētījums *Rīga ārpus nocietinājumiem*.³⁹ Tajā autore ir analizējusi Rīgas pilsētbūvniecības tendences no 17. līdz 19. gs., īpaši aplūkojot arī priekšpilsētu apbūves veidošanos. Pētījums sniedz daudzas vērtīgas atziņas par nocietinājumu nojaukšanas gaitu, priekšpilsētu pārbūvēm līdz Pirmajam pasaules karam, kā arī to kā koka apbūve tajās tika nomainīta pret mūra.

Nozīmīgākais pētījums par pilsētas labiekārtošanas darbiem aplūkotajā laikposmā ir Dz. Ozoliņas grāmatā *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*.⁴⁰ Tajā arī sniegtas ziņas par Rīgas celtniecības tendencēm un sabiedriskā transporta attīstību. Autore

³⁶ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne, 1988. 278 lpp.; Krastiņš, J. *Jugendstils Rīgas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne, 1980. 219 lpp.; Krastiņš, J. *Latvijas Republikas būvmāksla*. Rīga: Zinātne, 1992. 235 lpp.; Krastiņš, J. *Arhitektūras stili Latvijā*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2012. 151 lp.; Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras stili*. Rīga: Jumava, 2005. 240 lpp.; Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras meistari, 1850-1940*. Rīga: Jumava, 2002. 359 lpp.; Krastiņš, J. *Rīgas pilsētas arhitekts Reinholds Šmēlīngs 1840 – 1917*. Rīga: Rīgas pilsētas arhitekta birojs, 2011. 127 lpp.

³⁷ Slava, L. (red.) *Koka Rīga*. Rīga: Neputns, 2001. 244 lpp

³⁸ Васильев, Ю. *Классицизм в архитектуре Риги: очерк истории планировки и застройки Риги в конце XVIII - начале XIX в.* Рига: Изд-во АН ЛССР, 1961. 381 с.

³⁹ Bākule, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Neputns, 2009. 247 lpp.

⁴⁰ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*. Rīga: Zinātne, 1976. 294 lpp.

izmantojusi plašu avotu klāstu, un sniedz bagātīgu izklāstu šajos jautājumos. Tomēr atšķirībā no Bākules mazāk uzmanības velta Rīgas priekšpilsētu attīstības raksturojumam.

Savukārt nozīmīgs pētījums par Rīgas pilsētas teritoriālajām izmaiņām ir I. Celmiņas darbs *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*.⁴¹

Rīgas sabiedriskā transporta izpētē nozīmīgs ir 2015. gadā iznākušas A. Biedriņa un E. Liepiņa pētījums.⁴² Viņi paveikuši apjomīgu avotos balstītu pētījumu, izpētot gan to kā sabiedriskais transports Rīgā tika ieviests un funkcionēja, gan kā tehnoloģiski transporta līdzekļi attīstījās.

Savukārt vērtīgas ziņas par dzelzceļa satiksmi Rīgā atrodamas Lidijas Malahovskas monogrāfijā *Latvijas transporta vēsture : 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*.⁴³ Tajā autore pamato dzelzceļa līniju izbūvi no ekonomiskā skatpunkta, kā arī apraksta dzelzceļa līniju izveidošanas gaitu.

Visaptverošs darbs par Rīgas iedzīvotājiem, celtniecības tendencēm, rūpniecības attīstību, teritoriālo izaugsmi, izglītību, izmaiņām saimnieciskajā dzīvē u.c. jautājumiem pētāmajā laika posmā ir 1978. gadā izdotā *Rīga 1860-1917*.⁴⁴ Šis darbs faktoloģiski ir ļoti vērtīgi, bet kā jebkuru Padomju laiku izdevumu, ir rūpīgi jāizvērtē tur paustās interpretācijas.

Savukārt 20. gadsimta 30. gados par godu Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanai iznāca visaptverošs rakstu krājums *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta*.⁴⁵ Tajā vairāki savas nozares speciālisti aplūkojuši dažādus ar Rīgas attīstību saistītus aspektus: tās vēsturi, ekonomisko attīstību, pilsētas pārvaldes izveidošanos, iedzīvotāju sastāvu, pilsētas teritoriālās izmaiņas, pilsētas uzņēmumus un finansiālo stāvokli, labiekārtošanas darbus, pilsētas veikto sociālo darbu, kā arī kultūras dzīvi. Maģistra darbā aplūkotajai tēmai īpaši vērtīgi ir raksti par Rīgas pilsētas sanitāro stāvokli, sabiedrisko palīdzību, kā arī bērnu un jaunatnes aizsardzību. Tomēr darba kontekstā galvenais šī rakstu krājuma trūkums ir tas, ka tajā galvenokārt vērība tiek pievērsta Rīgas aktualitātēm 20. un 30. gados, un ievērojami mazāk Krievijas impērijas laikam.

Aplūkojamais laikposms bija pilsētas industrializācijas periods, tāpēc arvien lielāks skaits Rīgas iedzīvotāju tika nodarbināti rūpnīcās, kas veicināja jaunas sabiedrības grupas – rūpnīcu strādnieki – rašanos. Šādas pārmaiņas skāra arī Maskavas priekšpilsētu, tādēļ maģistra

⁴¹ Celmiņa, I. (sast.) *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: SIA Rīgas nami, 2000. 350 lpp.

⁴² Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*. Rīga : Latvijas Industriālā mantojuma fonds : Rīgas satiksme, 2015. 375 lpp.

⁴³ Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture : 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*. Rīga: "LV" fonds, 1998. 266 lpp.

⁴⁴ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*. Rīga: Zinātne, 1978. 493 lpp.

⁴⁵ Liventals, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valde, 1932. 842 lpp.

darbā tika izmantoti Jāņa Bērziņa pētījumi⁴⁶ par rūpnīcu strādnieku dzīves līmeni. Tajos aplūkota informācija par iedzīvotāju darba apstākļiem, algām, strādnieku palīdzības iestādes, rūpnīcu iekšējās kārtības noteikumiem, strādnieku dzīves apstākļiem un izglītības iegūšanas iespējām. Pirmie Jāņa Bērziņa pētījumi tika izdoti Padomju laikos, tāpēc tos izmantojot jāpievērš uzmanība autora interpretācijai par strādnieku grūtajiem dzīves apstākļiem, kuri vietām ir pārspīlēti.

Ņemot vērā Maskavas priekšpilsētas daudzveidīgo iedzīvotāju sastāvu, maģistra darbā tika izmantoti pētījumi par dažādu Latviju apdzīvojošu tautību vēsturi, kas var sniegt vispārēju priekšstatu par to dzīvi Rīgā Krievijas impērijas laikā. Darbā tika izmantots 2007. gadā izdots rakstu krājums *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*,⁴⁷ kurā sniegta diezgan vispārīga informācija par dažādu tautību vēsturi. Detalizētāki pētījumi ir veltīti ebreju vēsturei Latvijā, darbā tika izmantota Mendela Bobes monogrāfija *Ebreji Latvijā*,⁴⁸ kura tik izdota jau 1972. gadā, bet latviski pārtulkota 2006. gadā, un Aivara Strangas *Ebreji Baltijā: no ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam: 14. gadsimts - 1945. gads*.⁴⁹

Vērtīgs materiāls par dažādu tautību dzīvi aplūkojamajā laikposmā Rīgā ir *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*⁵⁰ Tajā ne tikai sniegts daudzveidīgs katras tautas sociālās un sabiedriskās dzīves raksturojums Rīgā, bet arī labi ir raksturota vispārējā situācija pilsētā.

Informācija par Rīgas dievnamiem un to celtniecības vēsturi, tostarp par Maskavas priekšpilsētā joprojām esošajiem un zudušajiem, publicēta divos visaptverošos pētījumos – 2007. gadā izdotajā *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*⁵¹ un Latvijas dievnamu būvvēstures sērijas ietvaros iznākušajā pētījumā *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*.⁵² Abos pētījumos sniegta vērtīga informācija par dievnamu celtniecības vēsturi, arhitektonisko veidolu, interjeru un iekārtu. Tomēr maģistra darba izpētes kontekstā, šo

⁴⁶ Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900-1914*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 1997. 207 lpp.; Bērziņš, J. *Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā XIX gadsimta 90. gados*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1970. 112 lpp.

⁴⁷ Dribins, L. (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007. 326 lpp.

⁴⁸ Bobe, M. *Ebreji Latvijā*. Rīga: Biedrība "Šamir", 2006. 406 lpp.

⁴⁹ Stranga, A. *Ebreji Baltijā: no ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam: 14. gadsimts - 1945. gads*. Rīga : LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 2008. 592 lpp.

⁵⁰ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.* Rīga: AGB, 2004. 295 lpp.

⁵¹ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*. Rīga: Zinātne; Mantojums, 2007. 747 lpp.

⁵² Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*. Rīga: Neputns, 2010. 471 lpp.

pētījumu lielākais trūkums ir tas, ka lielāku akcentu tie liek uz mākslas vēsturi un mazāk pievēršas dievnamu un draudžu darbībai.

Maģistra darba izstrādē noderīgi palīgmateriāli, kuri sniedz nepieciešamās norādes un vērš uzmanību uz pētniecībai svarīgiem jautājumiem, ir uzziņu literatūra. Apjomīgākais enciklopēdiska rakstura darbs par Rīgu joprojām ir 1988. gadā iznākusi enciklopēdija "Rīga",⁵³ kurā ir atsevišķi šķirklī veltīti sabiedriskām celtnēm, ielām, rajoniem un organizācijām, kuras darbojās Rīgā, kā arī ir sniegts apraksts par Rīgas pilsētībūvniecības vēsturi. Lai gan enciklopēdija iznākusi Padomju laikā un tajā paustās interpretācijas ir novecojušas, līdzšinējais darbs ar to liecina, ka tas ir uzticams avots, jo tajā minētie fakti sakrīt ar pirmavotos atrastajām ziņām.

Vēl viens noderīgs uzziņu literatūras avots ir "Rīgas ielas: enciklopēdija"⁵⁴, kas, apkopo Raimonda Zalcmaņa vairākus gadus vāktos materiālus par Rīgas ielu vēsturi. Tajā katrai ielai ir veltīts atsevišķs šķirklis, kurā minēts, kā radies tās nosaukums un kādas nozīmīgākās celtnes tajā atradušās, tomēr tajā vairāk aplūkots 20. gadsimta starpkaru posms. Līdz šim ir iznākušas 3 šīs enciklopēdijas daļas, bet līdzekļu trūkuma dēļ tās izdošana nav turpināta. Tādēļ informācija par visām izpētes kontekstā aplūkotajām ielām nav publicēta.

Maskavas priekšpilsētas vēstures izpētē neatņemams pētniecības palīgmateriāls ir "Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs"⁵⁵, kurā iespējams noskaidrot priekšpilsētas ielu kādreizējos nosaukumus un izsekot to maiņai.

Apskatot nepublicētajos un publicētajos avotos, presē un historiogrāfijā pieejamo informāciju ir iespējams gūt diezgan pilnīgu skatījumu par Maskavas priekšpilsētas attīstību 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

⁵³ Jērāns, P. (galv. red.). Rīga: enciklopēdija. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1988. 828 lpp.

⁵⁴ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.* Rīga: Priedaines, 2001. 237 lpp.; Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 2. sēj.* Rīga: Drukātava, 2008. 310 lpp.; Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 3. sēj.* Rīga: Drukātava, 2009. 336 lpp.

⁵⁵ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām).* Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka : Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 2001. 213 lpp.

1. NODAĻA. EIROPAS LIELPILSĒTU ATTĪSTĪBAS PAMATTENDENCES NO 19. GADSIMTA OTRĀS PUSES LĪDZ PIRMAJAM PASAULES KARAM

Lielpilsēta ir apdzīvota vieta, kurai ir nozīmīga loma reģionā salīdzinot ar citām šī paša reģiona pilsētām. Šis fenomens, ka viens centrs sevī koncentrē reģiona saimniecisko, politisko un kultūras dzīvi, savu pilnbriedu sasniedza 19. gadsimtā, pateicoties virknei faktoru. Tā dēvētais “ilgstošais 19. gadsimts”, kuru pieņemts aizsākt ar Franču revolūciju un noslēgt ar Pirmo pasaules karu,⁵⁶ ne tik ļoti raksturo laika rāmi, cik ideju un strāvojumu kopumu, kurš ietekmēja cilvēku domas un dzīvesveidu vairāk nekā gadsimta garumā. Šī laikmeta robežas ir ļoti nosacītas, tomēr idejiski tās vieno industriālā revolūcija un nozīmīgas pārmaiņas sociālajā, politiskajā, ekonomiskajā un kultūras dzīvē. Un tieši pilsētās šīs pārmaiņas bija vislabāk redzamas, pateicoties tur koncentrēto cilvēku daudzumam, varas tuvumam un resursu pieejamībai.

Lai gan pilsētu aizmetņi atrodami jau senajos laikos, tomēr izpratne par to, kas ir pilsēta laika gaitā ievērojami ir mainījusies. Viduslaikos svarīgākais pilsētas raksturlielums bija tās juridiskais statuss. Tas balstījās privilēģijās, kuras nodrošināja tirgotājiem īpašas juridiskas tiesības, kas atbrīvoja tos no seniora varas un deva pašpārvaldes tiesības.⁵⁷ Pilsētas mūri labi atspoguļo šo pilsētas simbolismu – norobežota no apkārtējās pasaules, kurā valda savi likumi. Laika gaitā šis īpašais pilsētas statuss sāka mainīties, un pilsētas pakāpeniski zaudēja savas viduslaikiem raksturīgās īpašības. 19. gadsimts kļuva par to pagrieziena punktu, kad gandrīz visās Eiropas pilsētās izzuda viduslaiku sistēmas paliekas. Simboliski tas izpaudās ar kādreizējo nocietinājumu sistēmu nojaukšanu, kas ļāva pilsētām attīstīties vēl nebijušos tempos.

19. gadsimtā, it īpaši tā otrajā pusē, sāka mainīties pilsētu statusa kritēriji. Ja kādreiz tie bija tīri juridiski apsvērumi, tad arvien vairāk tos sāka nomainīt statistiski izmērāmi lielumi. Iedzīvotāju skaits sāka kalpot par atskaites punktu, kas noteica, ko var uzskatīt par mazpilsētu un ko par lielpilsētu. Tas saistāms ar straujo urbanizācijas procesu, kurš aizsākās 19. gadsimtā un turpinājās līdz pat 20. gadsimta 50. gadiem, kad gandrīz 60% eiropiešu bija pārcēlušies uz dzīvi pilsētās.⁵⁸

⁵⁶ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, xix

⁵⁷ City. *Encyclopædia Britannica*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/city#toc61360> [aplūkots 15.03.2017.]

⁵⁸ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 34.

Pārmaiņas, kuras 19. gadsimtā piedzīvoja lielpilsētas galvenokārt saistāmas ar industriālo revolūciju, kas apzīmē procesu, kurā notiek pāreja no agrāras un uz amatniecību balstītas ekonomikas uz ekonomiku, kurā dominē rūpniecība, plaša iekārtu un mehānismu pielietošanu masveida ražošanas procesā.⁵⁹ Šis process ar tā dēvēto Pirmo industriālo revolūciju aizsākās Lielbritānijā 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gs. pakāpeniski sāka izplatīties arī pārējā Eiropā.

1.1. Industriālā attīstība

Industriālā revolūcija radīja jaunus izaicinājumus, piemēram, ekonomikas pārstrukturizāciju, sabiedrības noslāņošanos, iedzīvotāju skaita strauju pieaugumu, dzīves kvalitātēs pasliktināšanos un dzīvokļu krīzi, un šo izaicinājumu risināšana kļuva par kopēju problēmu 19. gadsimta lielpilsētām.

Arī Rīga, kura, pateicoties savai izdevīgajai atrašanās vietai, vēsturiski bija veidojusies par nozīmīgu reģionālu centru, tieši 19. gadsimtā piedzīvoja kardinālas izmaiņas. Vairāku faktoru ietekmē Rīga kļuva par reģionālas nozīmes rūpniecisko centru.

Rīgā industriālā revolūcija sākās 19. gadsimta 30. gados⁶⁰, un turpinājās visu 19. gadsimtu. Nozīmīgs pagrieziena punkts, kas paātrināja Krievijas impērijas industrializāciju, bija vispārējā dzimtbūšanas atcelšana. Tā līdztekus ar pārējām 19. gs. 60. gadu reformām, kuras modernizēja valsts sociāli ekonomiskās un politiskās attiecības, pavēra ceļu turpmākam ražotājspēku uzplaukumam valstī. Auga lauksaimniecības produktu ražošana tirgum un nepieciešamība apgādāt Krievijas augošo rūpniecību ar mašīnām, darbagaldiem un dažādām izejvielām. Paplašinājās iekšējais un ārējais tirgus.⁶¹

1866. gadā ar Noteikumiem par rūpnieciskās un amatnieciskās darbības brīvību Baltijas pilsētās tika atcelti pēdējie formālie ierobežojumi plašai rūpniecības uzņēmumu dibināšanai.⁶² Vācu cunftes zaudēja savas kādreizējās privilēģijas un lauku amatniekiem un laukstrādniekiem pavērās iespēja doties uz pilsētām.⁶³

Baltijas guberņu rūpniecība kopumā ar saviem tranzītirdzniecības centriem un izdevīgajām komunikācijām, kuras savienoja Krieviju ar Eiropas un pasaules tirgu, tika vērsta uz lielražošanu, kurā dominēja metālapstrādes, mašīnbūves, elektrotehniskās un gumijas apstrādes nozares. Baltijas reģions bija to Krievijas impērijas industrializēto rajonu vidū, kur visvairāk bija attīstīta mašīnbūve un metālapstrāde.⁶⁴

⁵⁹ Industrial Revolution. *Encyclopædia Britannica*. Pieejams: <https://www.britannica.com/event/Industrial-Revolution> [aplūkots 20.03.2017.]

⁶⁰ Bērziņš, J. (red.). *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures inst. apg., 2000. 234. lpp.

⁶¹ Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture : 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*, 10. lpp.

⁶² Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 33. lpp.

⁶³ Bērziņš, J. (red.). *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*, 236. lpp.

⁶⁴ Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture : 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*, 11. lpp.

Rīgā kļuva par Baltijas reģiona galveno rūpniecības centru. Tajā tika nodarbināti gandrīz visi no Latvijas teritorijā esošajiem strādniekiem, piemēram, 1864. gadā Rīgas 92 uzņēmumos strādāja 87,2% Latvijas rūpnīcu strādnieku.⁶⁵ Jau šajā laikā iezīmējās tās nozares, kuras pilsētā kļuva par vadošajām: metālapstrāde ar mašīnbūvi, ķīmiskā rūpniecība, augsti mehanizēta šķiedru apstrāde (galvenokārt kokvilnas un linu), koksnes krāsvielu ražošana, vadmalas ražošana, kā arī papīra, porcelāna un fajansa, korķu ražošana un kokzāģēšana.⁶⁶

Liela nozīme pilsētas saimnieciskajā attīstībā bija rūpniecības uzņēmumu finansēšanas pasākumiem: 1864. gadā tika atvērta Rīgas biržas banka, savukārt 1871. g. – Rīgas komercbanka. Kopš 19. gs. 60. gadiem aizsākās arī plaša akciju sabiedrību dibināšana.⁶⁷

Īpašu rūpniecisko ekspansiju Rīga piedzīvoja 19. gadsimta nogalē, kad valdība mērķtiecīgi veicināja smagās rūpniecības attīstību.⁶⁸ Tādēļ 20. gs. sākumā, 1912. gadā, Rīgā jau bija 301 rūpnīca ar 62,7 tūkstošiem nodarbināto.⁶⁹

Tomēr par spīti pilsētas straujai industrializācijai, arī amatniecība nezaudēja savu lomu un pat piedzīvoja nodarbināto skaita palielinājumu no 14,8% 1861. gadā uz 22,5% 1913. gadā.⁷⁰

Rīgas rūpniecisko attīstību pārtrauca karš, kura iespaidā 1915. gadā liela daļa Rīgas uzņēmumu un to darbaspēks tika evakuēts uz Krievijas vidieni.⁷¹

1.2. Dzelzceļš

Būtisks satiksmes līdzeklis, kurš veicināja svarīgāko rūpniecisko un komerciālo nozaru, kā arī lauksaimniecības attīstību bija dzelzceļš. Tā parādīšanās arī sekmēja urbanizācijas procesus, ne tikai palielinot ekonomisko aktivitāti pilsētās, bet padarot iespējamu nepieciešamo būvmateriālu piegādi pilsētas tālākai attīstībai. Dzelzceļu sliežu izbūve arī ievērojami ietekmēja satiksmes plūsmu.⁷²

Krievijas impērija novērtēja šī jaunā un revolucionārā pārvietošanās līdzekļa nozīmi. Dzelzceļš, ņemot vērā Krievijas impērijas plašumus, bija vislētākais un efektīvākais veids kā valstī nostiprināt tirdznieciskos sakarus,⁷³ tādēļ 1857. gadā tika nodibināta Krievijas dzelzceļu

⁶⁵ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 33. lpp.

⁶⁶ Turpat, 35. lpp.

⁶⁷ Bērziņš, J. (red.). *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*, 237. lpp.

⁶⁸ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 18. lpp.

⁶⁹ *Beiträge zur Geschichte der Industrie Rigas III*. Riga: Druck von W.F. Häcker, 1912., S. 97.

⁷⁰ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 20. lpp.

⁷¹ Turpat.

⁷² Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 1936.

⁷³ Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture : 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*, 16. lpp.

sabiedrība ar mērķi izveidot impērijā dzelzceļu tīklu, kurš sekmētu ārzemju eksportu un produkcijas pārvietošanu valsts iekšienē. 19. gadsimta 60. gados impērijā tika norisinājās aktīva līniju izbūve.⁷⁴

Kā liecina pieejamie dati par līniju kopgarumu, Krievijas impērijā 1850.gadā tas bija tikai 501 km, 1851. gadā kopgarums jau bija palielinājies līdz 1004 km, 1861. g. līdz 2238 km, 1877. g. jau gandrīz desmit reizes vairāk – 21092 km⁷⁵, 1894. gadā – 35206 km, 1904. g. – 59616 km, 1909. g. – 66345, bet 1913. gadā jau sasniedza 70156 km.⁷⁶

Līdztekus līniju attīstībai palielinājās arī pārvadāto pasažieru skaits. 1867. gadā Krievijas impērijā tika pārvadāti 9 miljoni pasažieru,⁷⁷ bet 1888. gadā jau 43 milj., 1897. g. –75 milj., bet 1900. g. gadā pārvadāto pasažieru skaits jau pārsniedza 100 miljonus, un uz Pirmā pasaules kara sākumu tas jau bija virs 200 miljoniem (235 miljoni).⁷⁸

Pirmā līnija, kura šķērsoja mūsdienu Latvijas teritoriju, bija 1860. gadā atklātā Žogova (Rītupe) – Dinaburga (Daugavpils), kas bija Sanktpēterburgas – Varšavas maģistrāles posms, tomēr faktiski tās atklāšana neietekmēja vietējās saimnieciskās dzīves attīstību.⁷⁹

Lokālā līmenī nozīmīgāka bija Rīgas – Dinaburgas (Daugavpils) līnijas izveide. Dzelzceļa būve ilga trīs gadus, un tā tika atklāta 1861. gada 12. septembrī.⁸⁰ Tās kopgarums bija 203,8 verstis⁸¹ jeb aptuveni 218 km⁸².

Rīgas – Dvinskas (1893. gadā Dinaburga tika pārdēvēta par Dvinsku) līnija pārgāja valsts kasē 1894. gada 1. janvārī,⁸³ un jau pēc gada, 1895. gada 1. janvārī, tā kopā ar Rīgas – Bolderājas un Mīlgrāvja atzaru tika savienota ar Orlas – Vitebskas (ieskaitot Žukovas – Ludinskas atzaru) līniju, izveidojot vienu līniju Rīga – Orla.⁸⁴ 1896. gada 10. maijā tai tika

⁷⁴ Brower, D. R. *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850-1900*. Berkeley: University of California Press, 1990. P. 42.

⁷⁵ Mitchell, B. *International Historical Statistics. 1750-2005: Europe*. London: Palgrave Macmillan UK, 2007. P. 674.

⁷⁶ Turpat, P. 677.

⁷⁷ Turpat, P. 698.

⁷⁸ Turpat.

⁷⁹ Altbergs, T. *Dzelzceļi Latvijā*. Rīga: Jumava, 2009. 9. lpp.

⁸⁰ *Краткий исторический очерк объединения и эксплуатации Риго-Орловской железной дороги ко дню пятидесятилетия постройки Риго-Двинского участка, как самостоятельной в свое время Риго-Динабургской жел. д.* Рига: тип. Г. Гемпель и Ко, 1911. С. 3.

⁸¹ Turpat, С. 11.

⁸² 1 versts = 1,07 km

⁸³ *Краткий исторический очерк объединения и эксплуатации Риго-Орловской железной дороги ко дню пятидесятилетия постройки Риго-Двинского участка, как самостоятельной в свое время Риго-Динабургской жел. д.*, С. 3.

⁸⁴ Turpat, С. 71.

pievienota arī Rīga – Tukums līnija,⁸⁵ un tās kopējais garums sasniedza 1460 verstis⁸⁶ jeb aptuveni 1560 km.

Rīgas – Dinaburgas līnija 1861. gadā (no septembra) pārvadāja 45 945 pasažierus un 1 003 008 pudus⁸⁷ kravas, bet jau 1874. gadā 524 812 pasažieru un 39 730 636 pudus kravas.⁸⁸

Rīgas – Orlas dzelzceļa līnija 1910. gadā kopumā pārvadāja 8 893 567 pasažieru, kuri vidēji veica 53 verstis, nesot no tā ieņēmumus 4 729 601 rubļu apmērā.⁸⁹ Savukārt kravas pārvadājumi 1910. gadā deva 18 449 578 rubļu no pārvadātajiem 408 919 288 pudu kravas.⁹⁰

Tātad dzelzceļu līnijas izbūve sekmēja tirdzniecības apriti Rīgā un tās ostā, kas savukārt paplašināja Baltijas reģiona ekonomisko sakarus ar Krievijas impērijas citiem reģioniem.

1.3. Iedzīvotāji

Līdz ar pilsētu industrializāciju noritēja arī aktīvs urbanizācijas process, kas bija saistāms ar darba meklējumos esošu iebraucēju pieplūdumu uz pilsētām. 1800. gadā Eiropā bija 21 pilsēta, kurā dzīvoja vairāk nekā 100 tūkstošu cilvēku, bet gadsimtu vēlāk tādas jau bija 147 pilsētas.⁹¹ Tas ir acīmredzamākais liecinieks tam, kā gadsimta laikā Eiropa vēl līdz šim nepieredzētos apmēros piedzīvoja strauju urbanizāciju. Londona, Parīze un Berlīne kļuva par visapdzīvotākajām pilsētām pasaules vēsturē. Gadsimta laika iedzīvotāju skaits Eiropā palielinājās aptuveni sešas reizes.⁹²

Tomēr urbanizācijas process neskāra Eiropu vienmērīgi. Piemēram, par spīti Krievijas impērijas urbanizācijas radītājiem, kuri 19.gs. laikā palielinājās divas reize no 7,2% uz 14,6%, tie joprojām bija ievērojami zemāki nekā citviet Eiropā. Par visurbanizētāko reģionu Eiropā 19. gadsimta 50. gados, apsteidzot Vidusjūras reģionu, kļuva Rietumeiropa.⁹³ Ļoti aktīva urbanizācija noritēja arī Skandināvijā. 19. gadsimta vidū aptuveni 8% tās iedzīvotāju dzīvoja pilsētās, bet 1913. gadā šis skaits bija palielinājies līdz 25%. Tomēr arī Skandināvijas pilsētu sākotnēji rādītāji bija zemi, tādēļ pieaugums nebija tika ievērojams kā Rietumeiropā. Arī

⁸⁵ *Краткий исторический очерк объединения и эксплуатации Риго-Орловской железной дороги ко дню пятидесятилетья постройки Риго-Двинского участка, как самостоятельной в свое время Риго-Динабургской жел. д.*, С. 71.

⁸⁶ Turpat, С. 3.

⁸⁷ 1 puds = 16,38 kg

⁸⁸ *Краткий исторический очерк объединения и эксплуатации Риго-Орловской железной дороги ко дню пятидесятилетья постройки Риго-Двинского участка, как самостоятельной в свое время Риго-Динабургской жел. д.*, Anlage 6.

⁸⁹ Turpat, С. 116.

⁹⁰ Turpat, С. 117.

⁹¹ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 444.

⁹² Turpat, P. 443.

⁹³ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P.34.

Balkānu reģionā urbanizācijas līmenis bija divkārtšojies, tomēr joprojām šis reģions palika izteikti lauciniecisks.⁹⁴

Urbanizācijas procesi pārsvarā noritēja uz lielo pilsētu rēķina. Salīdzinot Eiropas lielākās pilsētas 1850. un 1913. gadā, novērojams, ka bija nepieciešams ievērojami lielāks iedzīvotāju skaits, lai būtu starp pilsētām ar lielāko iedzīvotāju skaitu, 1913. gadā nekā 19. gadsimta vidū. Piemēram, Marseļa ar 200 tūkstošiem iedzīvotājiem bija 20. lielākā Eiropas pilsēta 1850. gadā, savukārt Lionai, lai ieņemtu šo vietu 1913. gadā, bija nepieciešami 660 tūkstoši.⁹⁵

Galvenais iedzīvotāju skaita palielinājums pilsētā bija radies iedzīvotāju mehāniskā pieauguma rezultātā. Ungārijā, Vācijā, Austrijā, Zviedrijā vairāk nekā pusi no pilsētas iedzīvotāju skaita pieauguma veidoja iebrāucēji, nevis dabiskais pieaugums. Maskavā un Sanktpēterburgā iebrāucēju īpatsvars pat sasniedza 70%.⁹⁶ Arī Rīgā tas bija salīdzinoši augsts – 60%.⁹⁷

Iebraucēji pārsvara bija jauni, neprecēti vīrieši, kuri bieži migrēja, jo viņi nebija vecākie dēļi ģimenē un tiem mantojumā nepienācās vecāku mājas vai uzņēmumi, tādēļ darba iespējas bija jāmeklē citur.⁹⁸ Jaunas meitenes savukārt varēja dodoties uz pilsētām, lai kļūtu par kalponēm un sapelnītu naudu savam pūram.⁹⁹

Tomēr arī ģimenes un vecāki strādnieki varēja migrēt. Īpaši neražu un bada gados zemnieki bija spiesti meklēt darbu pilsētās. Ja ģimenes uz pilsētu nevarēja pārvākties kopā, viņi to darīja pakāpeniski. Ķēdes veida migrācija bija izplatīta vairāku etnisku grupu vidū. Radinieki atbraucējiem piedāvāja vietu, kur palikt, palīdzēja darba meklējumos, kā arī varēja sniegt nepieciešamo morālo atbalstu. Tie, kuri pilsētā bija ieradušies agrāk, varēja segt vēlāko atbraucēju ceļa izdevumus. Piemēram, aptuveni 85% no 19. gadsimta vidū Londonā dzīvojošajiem īru migrantiem dzīvoja vismaz ar vienu radnieku, kas liecina, ka ģimenes saiknes saglabāja lielu lomu arī esot tālu prom no mājām.¹⁰⁰

Migrācijas galamērķa izvēlē liela nozīme bija darba tirgus pieprasījumam. Ostas un kalnrūpniecības pilsētas pārsvarā piesaistīja vīriešus, savukārt sievietes vairāk devās uz

⁹⁴ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 35.

⁹⁵ Turpat, P. 35.

⁹⁶ Turpat, P. 69.

⁹⁷ Тройницкий, Н.А. (ред.). *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. т. 21 Лифляндская губерния*, С. 2.

⁹⁸ Hohenberg, P. M. *The Making of Urban Europe, 1000–1994*. Cambridge: Harvard University Press, 1995. P. 255.

⁹⁹ Turpat.

¹⁰⁰ Turpat.

pilsētām, kurās attīstīta bija tekstilražošana. Valsts un reģionālie centri piesaistīja ierēdniecību.¹⁰¹

19. gadsimta migrācijas procesos novērojams tas, ka dominēja maza attāluma migrācija, t.i., galvenokārt no tuvējiem apgabaliem.¹⁰² Piemēram, 19. gadsimta beigās vairāk nekā puse no iebraucējiem Rīgā nāca no Vidzemes vai Kurzemes guberņām.¹⁰³ To varētu skaidrot gan ar to, ka cilvēku mobilitāte vēl nebija tik liela, gan ar to, ka tuvējās teritorijās bija lielāka varbūtība sastapt cilvēkus, kuri runāja tajā pašā valodā vai piederēja pie tās pašas ticības. Izņēmumi šādai tendencei bija Eiropas vislielākie centri Londona un Parīze, kuri piesaistīja ieceļotājus arī no attālām vietām, kā arī smagās rūpniecības un ogļu ieguves reģioni, kuriem strādnieki īpaši tika rekrutēti citās Eiropas daļās.¹⁰⁴

Labāk kvalificēti un izglītoti darba meklētāji parasti migrēja tālāk nekā zemāk kvalificēti. Iemesls tam bija, ka mazāk kvalificēti darba meklētāji devās uz tuvāko darba tirgu, savukārt labāk izglītotie bija labāk informēti un izvēlīgāki, tādēļ pārvietojās no pilsētas uz pilsētu meklējot, kur pēc viņiem būtu lielāks pieprasījums.¹⁰⁵

Krievijas impērijas gadījumā masveidīgu migrāciju no laukiem uz pilsētām padarīja iespējamu dzimtbūšanas atcelšana. Tomēr sākotnēji, līdz 20. gadsimta sākumam, šie migrācijas procesi notika gandrīz tikai Krievijas impērijas rietumu daļā.¹⁰⁶ Visvairāk iebraucēji nāca no reģioniem, kuri bija mazāk atkarīgi no lauksaimniecības un ar salīdzinoši augstu lasītprasmes un rakstpratības līmeni.¹⁰⁷ Baltija tam kalpo par labu piemēru. Vidzemes un Igaunijas guberņās bija visaugstākais lasītprasmes līmenis Krievijas impērijā (virs 90%)¹⁰⁸, un tieši tajās notika aktīvi urbanizācijas procesi.

Lai gan migrācijas procesi bija galvenais iedzīvotāju skaita palielināšanās iemesls, tomēr ietekme bija arī dabiskajam pieaugumam, respektīvi, dzīves ilguma palielinājumam un mirstības samazinājumam. Vidējais dzīves ilgums 19. gs. palielinājās aptuveni par 1,5 līdz 2 reizēm, tomēr Eiropas ietvaros šajā radītājā pastāvēja ievērojamas atšķirības. 1900. gadā vidējais dzīves ilgums Zviedrijā bija 54 gadi, Spānijā tas bija par 20 gadiem mazāks¹⁰⁹,

¹⁰¹ Hohenberg, P. M. *The Making of Urban Europe, 1000–1994*, P. 257.

¹⁰² Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P.70.

¹⁰³ Аппрѣкинѣтс рѣс Тройницкій, Н.А. (ред.). *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. т. 21 Лифляндская губерния*, С. 2. un С. 38.

¹⁰⁴ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 71.

¹⁰⁵ Turpat, P.74.

¹⁰⁶ Turpat, P. 44.

¹⁰⁷ Hohenberg, P. M. *The Making of Urban Europe, 1000–1994*, P. 257.

¹⁰⁸ Рашин, А. Г. *Население России за 100 лет (1813 -1913). Статистические очерки*. Москва: Государственное Статистическое Издательство 1956, С. 308.

¹⁰⁹ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 35.

savukārt vēl zemāks tas bija Krievijas impērijā – pilsētas iedzīvotājiem vidēji 30 gadi.¹¹⁰ Par spīti šiem atšķirīgajiem rādītājiem, tendence mirstības līmenim samazināties, bija vērojama visā Eiropā.¹¹¹

Nozīmīgs faktors dzīves līmeņa paaugstināšanās veicināšanai bija pret baku vakcīnas izgudrošanai.¹¹² Tomēr 19. gadsimta 50. gados mirstības līmeņa pazemināšanās lielā daļā Eiropas apstājās, ko varētu skaidrot ar industriālā laikmeta dzīves un darba apstākļiem,¹¹³ kā arī ar to, ka pilsētās viegli uzliesmoja arī citas infekcijas slimības, piemēram, holēra un tuberkuloze. 19. gs. 60. gados Vīnē uz katriem tūkstošs cilvēkiem 8 no tās nomira.¹¹⁴ Īpaši augsts risks infekciju slimību izplatībai bija ostas pilsētās, kurās notika liela preču un cilvēku plūsma no dažādām zemēm, tādēļ arī Rīgā 19. gs. beigās infekcijas slimības vēl bija nopietna problēma. Citu Krievijas impērijas ostu pilsētu Sanktpēterburgu pat uzskatīja par vienu no neveselīgākajām Eiropas pilsētām. Šāda veida pilsētās vēl ilgi mirstība pārsniedz dzimstību.¹¹⁵

Salīdzinājumā ar laukiem vidējais dzīves ilgums pilsētās bija zemāks, piemēram, Krievijas impērijā iedzīvotāju dzīves ilgums laukos bija vidēji par gadu ilgāks.¹¹⁶ Šādas tendences pilsētās saglabājās līdz brīdim, kad pilsētās tika paveikti uzlabojumi sanitārā līmeņa pilnveidošanai.

Dabiskā un galvenokārt mehāniskā iedzīvotāju pieauguma rezultātā Eiropas lielpilsētās 19. gadsimtā iedzīvotāju skaits ievērojami palielinājās. Tas atspoguļojās datos par iedzīvotāju skaitu 19. gs. vidū un neilgi pirms Pirmā pasaules kara: Berlīnē iedzīvotāju skaits palielinājās no 419 tūkst. līdz 2 miljoniem¹¹⁷, Vīnē no 444 tūkst. līdz 2 miljoniem¹¹⁸, Helsinkos no 21 tūkst. līdz 147 tūkst.¹¹⁹, Sanktpēterburgā no 485 tūkst. līdz nepilniem 2 miljoniem¹²⁰, Budapeštā no 178 tūkst. līdz 880 tūkst.¹²¹, Maskavā no 365 tūkst. līdz 1,5 miljoniem, Parīzē no 1 miljona līdz 2,8 miljoniem¹²², savukārt Londona piedzīvoja vislielāko pieaugumu no 2,7 miljoniem līdz 7 miljoniem.¹²³

¹¹⁰ Прохоров, Б. Б. *Здоровье Россиян за 100 лет.* Pieejams: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/papers/history/health/health.htm> [aplūkots 19.03.2017.]

¹¹¹ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 37.

¹¹² Turpat.

¹¹³ Turpat, P. 38.

¹¹⁴ Turpat.

¹¹⁵ Turpat, P. 39.

¹¹⁶ Прохоров, Б.Б. *ЗДОРОВЬЕ РОССИЯН ЗА 100 ЛЕТ.* Pieejams: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/HEALTH/HEALTH.HTM>

¹¹⁷ Mitchell, B. *International Historical Statistics. 1750-2005: Europe*, P. 74.

¹¹⁸ Turpat, P. 76.

¹¹⁹ Turpat, P. 75.

¹²⁰ Turpat, P. 76.

¹²¹ Turpat, P. 74.

¹²² Turpat, P. 76.

¹²³ Turpat, P. 75.

Rīgā vērojama tāda pati tendence. Tās iedzīvotāju skaits 1867. gadā bija 102 590¹²⁴, 1881. gadā tas bija palielinājies līdz 169 329¹²⁵, 1897. gadā tas bija pieaudzis līdz 255 879 (ieskaitot Rīgas patrimoniālo apgabalu – 282 230)¹²⁶, savukārt 1913. gadā jau sasniedza 507 976 (517 522 ieskaitot Rīgas patrimoniālo apgabalu)¹²⁷

1.4. Pilsētnieku etniskā un konfesionālā piederība

Pilsētu iedzīvotāju sastāvs piedzīvoja ne tikai kvantitatīvas, bet arī kvalitatīvas izmaiņas, respektīvi, iedzīvotāji ne tikai kļuva vairāk, bet arī to etniskā un reliģiskā piederība daudzveidojās. Eiropas pilsētas, kuru iedzīvotāju sastāvs iepriekš bija bijis salīdzinoši monoetnisks, tagad kļuva multietniskas. Tas pats bija novērojams arī reliģiskās pārliecības daudzveidībā.

Jāņem gan vērā, ka etniskā un nacionālā identitāte šajā laikmetā vēl tikai veidojās, tāpēc cilvēki bieži nespēja sevi identificēt ar kādu konkrētu grupu, tādēļ tautas skaitīšanās tautību bieži noteica pēc valodas, kurā cilvēks sarunājas ģimenē. Savukārt 19. gs. piederības sajūta kādai ticībai vai konfesijai bija daudz izteiktāka un nerādīja šaubas. Etniskās un nacionālās identitātes bieži tika definētas pēc vai pastiprinātas ar reliģisko piederību.

Etniski un reliģiski daudzveidīgo grupu ierašanās lielpilsētās radīja lokālu kopienu rašanos, kuras pārstāvjus vienoja kopēja izcelsme. Tas skaidrojams ar to, ka pārsvarā migranti pārcēlās uz dzīvi apkaimēs, kurās jau dzīvoja cilvēki no viņu izcelsmes vietas, jo tur viņi varēja sadzirdēt pazīstamu valodu, dialektu vai izloksni (kuras dēļ bieži viņus uzskatīja par neizglītotiem un mazkvalificētiem¹²⁸), kā ar sastapties ar ierastām tradīcijām un dzīvesveidu. Piemēram, īri, kuri emigrēja uz Angliju, apmetas tajās pašās ielās, kurās citi īri. Savukārt tuvumā esošā katoļu baznīca nostiprināja viņu kopības sajūtu un veicināja ap draudzi centrētas sabiedriskās dzīves veidošanos.¹²⁹

Eiropā šādus geto tipa pilsētas rajonus bieži veidoja viena no visvairāk peltajām minoritāšu grupām - ebreji. Viņi parasti bija nodarbināti kādā konkrētā tirdzniecības jomā un dzīvoja vienviet konkrētās pilsētas daļās.¹³⁰

¹²⁴ Jung-Stillling, Fr. v. *Riga in den Jahren 1866-1870 :ein Beitrag zur Städte-Statistik*, S. 2.

¹²⁵ *Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1., Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonialgebiet / bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung-Stillling und W. Anders*, S. 1.

¹²⁶ Тройницкий, Н.А. (ред.). *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., т. 21, Лифляндская губерния*.

¹²⁷ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 17.

¹²⁸ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 1112.

¹²⁹ Hohenberg, P. M. *The Making of Urban Europe, 1000–1994*, P. 267.

¹³⁰ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 447.

Kopumā lielāka etniskā un konfesionālā daudzveidība bija raksturīga Eiropas centrālajai un austrumu daļai, kā arī Dienvidaustrumeiropai, savukārt Rietumeiropā tā bija ievērojami mazāka. Iemesls tam bija jau iepriekšējos gadsimtos izveidojusies daudzveidība, kura 19. gadsimtā tikai vēl vairāk palielinājās. Piemēram, 1802. gadā vēl pirms lielo migrācijas procesu sākšanās, 46% Rīgas iedzīvotāju sastāva veidoja vācieši, 23% – latvieši, 14% – krievi, 9% – poļi, aptuveni 1% ebreji un igauņi.¹³¹

Daudznacionālā iedzīvotāju sastāva tendences Rīgā saglabājās arī vēlāk. 1867. gadā 43% no Rīgas iedzīvotājiem bija vācieši, 25% – krievi, 24% – latvieši un 5% ebreji¹³². Savukārt pēc ievērojamā iebrucēju skaita pieplūduma 19. gs. beigās, Rīga palika vēl etniski raibāka. 1913. gadā vāciešu īpatsvars bija vairs tikai 13%, krievi veidoja 19%, latvieši jau 42%, ebreji 7%, kā arī starp pārstāvētajām tautībām atkal parādījās poļi 9% un lietuvieši 7%.¹³³

Līdzīgas izmaiņas redzamas arī Rīgas konfesionālajā sastāvā. 1867. gadā vairākums rīdzinieku bija luterāņi (63%), 19% bija pareizticīgie, 7% vecticībnieki, 6% katoļi un 5% jūdaisti.¹³⁴ 1913. gada statistikas dati liecina, ka Rīgā joprojām bija augsts luterāņu īpatsvars – 53%, tomēr tas, salīdzinot ar 19. gs. vidu, bija ievērojami samazinājies. Uz iebrucēju rēķina katoļu īpatsvars bija palielinājies līdz 19%, apsteidzot pareizticīgos ar 17%, jūdaisti veidoja 7%, savukārt vecticībnieku īpatsvars bija samazinājies līdz 3%.¹³⁵

Šāda iekšēja daudzveidība rada jautājumu, vai tādās pilsētās kā Rīga spēja rasties vienota sabiedrība? Lielākajā daļā Eiropas pilsētu nebija geto tipa nodalījuma starp etniskām un nacionālām grupām, tomēr zināma segregācija pastāvēja. Lai gan par visizolētāko grupu Austrumeiropā var uzskatīt ebreju kopienu¹³⁶, tomēr Rīgas gadījumā par vēl vienu šādu noslēgtu kopienu kļuva vecticībnieki. Rīgā 88% no viņiem dzīvoja Maskavas priekšpilsētas ietvaros.¹³⁷ Tas būtu skaidrojams ar to, ka viņi Rīga bija nonākuši, lai izbēgtu no vajāšanas savas ticības dēļ, tādēļ centās turēties kopā. Rietumeiropā tik izteikta segregācija bija retums.¹³⁸

¹³¹ Brambe, R. *Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās: 18. gs. beigas - 19. gs. pirmā pusē*. Rīga : Zinātne, 1982. 131. lpp.

¹³² Jung-Stillling, Fr. v. *Riga in den Jahren 1866-1870: ein Beitrag zur Städte-Statistik*, S. 37

¹³³ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 21.// Skatīt pielikuma 1.1. diagrammu.

¹³⁴ Jung-Stillling, Fr. v. *Riga in den Jahren 1866-1870: ein Beitrag zur Städte-Statistik*, S. 38

¹³⁵ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 21.

¹³⁶ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 87.

¹³⁷ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 22.

¹³⁸ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 87.

1.5. Pārbūves darbi

Saimnieciskā attīstība un iedzīvotāju skaita ievērojamais pieaugums 19. gadsimta vidū lika pievērsties plašiem pilsētu pārbūves darbiem. 19. gadsimtā daudzām no Eiropas pilsētām vēl joprojām bija saglabājušās nocietinājumu sistēmas, kuras agrāk tās pasargāja no iebrukumiem. Tomēr modernajām industriālajām pilsētām, šīs sistēmas vairs nebija nepieciešamas. Tās vairs nepildīja savu funkciju, bet tikai kavēja pilsētas tālāko attīstību.

Nozīmīgākie 19. gadsimta pilsētplānošanas etaloni bija Parīze un Vīne.¹³⁹ Tomēr abās no tām tik realizēti divi atšķirīgi pilsētas pārplānošanas veidi. Parīzē tika veiktas kardinālas pārmaiņas, nerēķinoties ar vēsturisko apbūvi, savukārt Vīnē tika pielietots otrs risinājums – vēsturiskā centra un priekšpilsētu apvienošana, projektējot bijušo nocietinājumu vietā jaunu sabiedrisko un dzīvojamo apbūvi, kā arī apstādījumus.¹⁴⁰

Pārbūves darbi Parīzē tika aizsākti gadsimta vidū, un to autors bija Parīzes prefekts Žoržs Ežēns Osmāns. Galvenais pārbūves darbu princips bija jaunas pilsētvides radīšana uz vecās apbūves nojaukšanas rēķina. Gandrīz pilnībā tika likvidēta Parīzes viduslaiku kodola, Sitē salas, apbūve,¹⁴¹ lai to padarītu pieejamāku un funkcionālāku. Tika izbūvētas vairākas platas maģistrāles, nojaucot savā ceļā lieko pilsētas apbūvi, kā arī tika radīti apzaļumoti bulvāri un avēnijas.¹⁴² Osmāna vadībā ievērojami arī tika paplašināta Parīzes pilsētas teritorija, iekļaujot tajā priekšpilsētas.¹⁴³

Lai gan Osmāna veiktās pārbūves laikabiedri vērtēja ļoti kritiski, kā arī viņa realizētais projekts kļuva par lielāko šāda veida projektu Eiropā, un izmaksāja ļoti dārgi – pilsētas parāds par veiktajiem būvdarbiem tika dzēsts tikai 1929. gadā,¹⁴⁴ tomēr pateicoties tieši viņam Parīze no viduslaiku pilsētas kļuva mūsdienīga.

Arī Vīne 19. gadsimta sākumā vēl joprojām bija mūru ieskauda, kas nopietni tajā apgrūtināja būvniecības darbus. Bija skaidrs, ka fortifikācijas sistēma vairs nepildīja nekādu praktisku funkciju, tādēļ Austrijas imperators Francis Jozefs to 1857. gadā pavēlēja nojaukt, tās vietā izbūvējot Ringstšrāsi (no vācu val. Ringstraße, latviski apvedceļš).¹⁴⁵ Tās veidošana tika uzsākta 1860. gadā, pirms tam izbūvējot krastmalu un veicot fortifikācijas sistēmas

¹³⁹ Lāce, D. Rīgas plānojums 19.gadsimta vidū: esošais un vēlamais. No: Kaminska, R. (sast.) *Pilsēta. Laikmets*. Vide. Rīga: Neputns, 2007. 40. lpp.

¹⁴⁰ Turpat, 57. lpp.

¹⁴¹ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 1729. – 1730.

¹⁴² Hall, T. *Planning Europe's Capital Cities: Aspects of Nineteenth-Century Urban Development*. Oxford: Taylor & Francis Group, 1997, P. 79.

¹⁴³ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 1731.

¹⁴⁴ Turpat, P. 1731.

¹⁴⁵ Wagenaar, C. *Town planning in the Netherlands since 1800: responses to enlightenment ideas and geopolitical realities*. Rotterdam: 010 Publishers, 2011. P. 167.

pakāpenisku nojaukšana. Līdz 1870. gadam gandrīz visa Ringštrāses izbūves un nocietinājumu nojaukšanas darbi tika pabeigti. Tā kļuva par piemērotu vietu monumentālu celtnu būvniecībai, piemēram, universitātes, operas nama, vairāku muzeju, parlamenta un rātsnama.¹⁴⁶ Arī Vīne, līdzīgi kā Parīze, priekšpilsētas oficiāli tika iekļautas pilsētas sastāvā, 1892. gadā sadalot pilsētu 19 rajonos.¹⁴⁷

Kopš izbūvēšanas brīža Ringštrāse kļuva par urbānās izaugsmes simbolu un līdzīgi apvedceļi tika izbūvēti arī virknē citu Eiropas pilsētu.¹⁴⁸ Bulvāri, kuri 19. gadsimtā, Parīzes un Vīnes piemēru iedvesmoti, ienāca arī virknē citu Eiropas pilsētu, deva vairāk vietas transporta līdzekļiem, cilvēkiem un svaiga gaisa plūsmai, atrisināja vairākas satiksmes un sanitārijas problēmas, kā arī deva iespēju pilsētas centram attīstīties.¹⁴⁹

Arī Rīga bija nocietinājumu sistēmas ieskauda pilsēta, tādēļ arī tur noritēja līdzīgi pārbūves procesi kā lielākajās Eiropas lielpilsētās. Jau 1848. gadā Baltijas ģenerālgubernators Aleksandrs Suvorovs vērsās pie Krievijas impērijas varas iestādēm ar lūgumu ļaut Rīgas pilsētā nojaukt nocietinājumu sistēmu¹⁵⁰, tomēr atšķirībā no Parīzes un Vīnes, kurās no varas puses pilsētas modernizācijas idejas jau no paša sākuma tika akceptētas, Rīgas gadījumā šāda labvēlība uzreiz nenāca, jo Krievijas impērija vēl joprojām Rīgu uzskatīja par stratēģiski svarīgu pierobežas cietoksni.¹⁵¹ Tikai pēc valstij neveiksmīgā Krimas kara, kļuva skaidrs, ka novecojusī nocietinājumu sistēma tāpat nespētu pasargāt Rīgu no ienaidnieku uzbrukumiem, un tādēļ imperators Aleksandrs II 1856. gadā deva savu akceptu to nojaukšanai.¹⁵²

Jauno pilsētas pārbūves plānu 1856. gadā sāka izstrādāt Rīgas galvenais arhitekts Johans Daniels Felsko kopā ar inženieri Oto Dīci. Projekts bija gatavs pēc gada¹⁵³, un maijā tas tika apstiprināts.¹⁵⁴ Tajā bija paredzēts pieturēties pie tāda pilsētu pārbūves veida, kurš neparedzēja iejaukšanos senākajā pilsētas daļā, bet gan līdzīgi kā Vīnē, radīt bulvāru loku ap to. Bulvārus bija paredzēts izvestot nocietinājumu konstrukciju vietā, savukārt cietokšņa priekšā esošo grāvju sistēmu plānoja pārveidot par pilsētas kanālu, kuram abās pusēs varēs izvietot nozīmīgas

¹⁴⁶ Wagenaar, C. *Town planning in the Netherlands since 1800 : responses to enlightenment ideas and geopolitical realities*. Rotterdam: 010 Publishers, 2011. P. 167.

¹⁴⁷ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 2420.

¹⁴⁸ Hall, T. *Planning Europe's Capital Cities: Aspects of Nineteenth-Century Urban Development*, P. 202.

¹⁴⁹ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 452.

¹⁵⁰ Bākule, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*, 134.lpp.

¹⁵¹ Turpat.

¹⁵² Lāce, D. Rīgas plānojums 19.gadsimta vidū: esošais un vēlamais, 37.lpp.

¹⁵³ Lāce, D. *Pirmais Rīgas pilsētas arhitekts Johans Daniels Felsko, (1813–1902)*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts : Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2012. 92. lpp.

¹⁵⁴ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 33. lpp.

sabiedriskās celtnes un daudzstāvu īres namus. 1857. gada 15. novembrī svinīgi tika uzsākti pilsētas vaļņu nojaukšanas darbi, un tie turpinājās līdz 1863. gada beigām.¹⁵⁵

Arī Rīgā pēc nocietinājuma sistēmas likvidēšanas pilsētas centrs vairs netika nodalīts no apkārt esošām priekšpilsētām, tāpēc arī šeit kādreiz otrpus nocietinājumiem esošās pilsētas daļas sāka saplūst vienā veselumā.

1.6. Būvnoteikumi

Ievērojamie pilsētas pārbūves darbi un paplašināšanās radīja nepieciešamību pēc lielākas būvdarbu regulēšanas. Ar būvnoteikumi palīdzību bija iespējams noteikt apbūves zonas – kur iespējams būvēt mūra un kur koka apbūvi; ēku augstumu, platumu un atrašanās vietu gruntsgabalā; ugunsdrošības normas, kas bija īpaši svarīgi koka ēkām; kā arī dzīves apstākļus un labierīcību līmeni.

Ne visām lielākajām Eiropas pilsētām līdz Pirmajam pasaules karam tika izstrādāti īpaši būvnoteikumi, jo regulas varēja tikt noteiktas arī vispārējos likumu krājumos. Piemēram, būvatļaujas Francijā nebija nepieciešamas gandrīz visu 19. gs. Arī lielā daļā Krievijas impērijas šie būvniecības jautājumi vēl netika pārāk stingri regulēti.¹⁵⁶ Ārpus pilsētas centra būvniecība Krievijas impērijas pilsētās vairāk bija atkarīga no pašiem pilsētniekiem, kamēr iedzīvotāju skaits tajās bija samērā neliels, kontrolēt būvniecības normu ievērošanu bija samēra īstenojami, tomēr līdz ar iebraucēju skaita palielināšanos un uzņēmējdarbības aktivizēšanos, noteiktās normas tika ievērotas arvien mazāk.¹⁵⁷

Rīga Krievijas impērijas pilsētu vidū bija izņēmums, jo tai bija gan sava būvniecības komisija, gan atsevišķi būvnoteikumi.¹⁵⁸ Oficiāli Rīgas pilsētas būvnoteikumi tika apstiprināti trīs reizes: 1866. g., 1881.g. un 1904. gadā.¹⁵⁹

Līdz pilsētas nocietinājumu likvidēšanai Rīgā bija spēkā 1819. gadā izdots „Reglaments par ēku celšanu Rīgas pilsētā un tās priekšpilsētās”. Tajā tika aizliegts priekšpilsētās celt mūra ēkas.¹⁶⁰ 1866. gadā stājās spēkā Rīgas pirmie vispārējie pilsētas būvnoteikumi, ar kuru izdošanu Rīgā sākās aktīva daudzstāvu mūra ēku celtniecība, tai skaitā, atsevišķos priekšpilsētu rajonos. Šajos būvnoteikumos arī tika noteikts ielu platums,

¹⁵⁵ Carlberg, N. *Der Stadt Riga Verwaltung und Haushalt in den Jahren 1878-1900 : in Veranlassung des 700jährigen Bestehens Rigas*, S. 13.

¹⁵⁶ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 167.

¹⁵⁷ Brower, D. R. *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850-1900*, P. 13.

¹⁵⁸ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 167.

¹⁵⁹ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 77. lpp.

¹⁶⁰ Turpat, 63. lpp.

ierobežojumi ēku fasādēm ielas pusē, kā arī celtnu augstums, kurš mūra ēkām nedrīkstēja pārsniegt 24,43 m un sešus stāvus.¹⁶¹

Gandrīz visās pilsētās pat, ja tām nebija atsevišķi būvnoteikumi, tika regulēts apbūves augstums. Piemēram, Vīnē un Parīzē 1859. gadā apbūves augstums tika ierobežots līdz 25 m un pieciem stāviem, ko vēlāk palielināja līdz septiņiem stāviem.¹⁶² Izņēmums bija pilsētas, kurās dominēja koka apbūve, piemēram, Helsinki. Tur 1875. gadā tika pārskatīti būvnoteikumi, bet augstuma ierobežojumi joprojām netika ieviesti. Tie parādījās tikai 1895. gada būvnoteikumos, kuri bija daudz plašāki un pievērsās arī tādiem jautājumiem kā dienasgaismas apjomam, higiēnai un ugunsdrošībai.¹⁶³

Pēc tam, kad 1877. gadā Rīgai tika piemērots Krievijas „Pilsētu likums”, Rīgai tika izstrādāti jauni pagaidu būvnoteikumi, kuri stājās spēkā 1881. gadā.¹⁶⁴ Tajos parādījās pilsētas joslveida dalījums apbūves zonās, nosakot kurās no tām pieļaujama tikai mūra ēku celtniecība un kurās koka. Pagaidu būvnoteikumos tika ierobežots arī ēkas maksimālais augstums un ēku ārsienu minimālais biezums.¹⁶⁵

1904. gadā stājās spēkā jaunie Rīgas pilsētas būvnoteikumi. Tajos saglabājās pilsētas joslveida dalījums, katrai no joslām nosakot savus apbūves telpiskos un būvtehniskos parametrus, tā panākot apbūves blīvuma samazināšanos virzienā no centra uz perifēriju.¹⁶⁶ Rīga tika iedalīta 3 apbūves rajonos: 1. bija rajons, kurā atļauta tikai mūra apbūve; 2. rajonā bija pieļaujama tikai koka apbūve; 3. bija piepilsētas rajons, kurā netika būvēta pilsētai raksturīga apbūve.¹⁶⁷

Tika noteikts arī ēku maksimālais augstums: mūra ēkām 21,30 m un ne vairāk par 6 stāviem, koka ēkām 8,54 m un ne vairāk par 2 stāviem.¹⁶⁸

Būvnoteikumos arī tika noteikta būvatļauju iegūšanas kārtība, kura bija nepieciešama jaunceltnēm, jebkuru pārbūvju veikšanai, žogu, ūdensvadu un trotuāru ierīkošanai, kā arī jaunu ielu izbūvei vai to nostiprināšanas darbiem.¹⁶⁹ Uzmanība tika pievērsta arī ugunsdrošības

¹⁶¹ Bākulē, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*. 203. lpp.

¹⁶² Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 83. lpp.

¹⁶³ Moorhouse, J., Carapetian, M. etc. *Helsinki - Jugendstil architecture, 1895-1915*. Helsinki: Otava, 1987. P. 14.

¹⁶⁴ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 78. lpp.

¹⁶⁵ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 218. lpp.

¹⁶⁶ Krastiņš, J. *Latvijas Republikas būvmāksla*, 65.-66.lpp.

¹⁶⁷ *Обязательные постановления по строительной части для жителей г. Риги*, §16. С. 8.

¹⁶⁸ Turpat, §30. С. 17.

¹⁶⁹ Turpat, §1. С. 2.

jautājumiem, piemēram, ēku būvniecībā izmantojamiem materiāliem, kāpņu būvniecībai,¹⁷⁰ krāšņu un pavarda ierīkošanas nosacījumiem¹⁷¹ u.tml.

Līdzīga tipa jautājumi tika regulēti arī citu Eiropas pilsētu būvnoteikumos, piemēram, 1844. gadā Londonā tika izstrādāti vienoti būvnoteikumi, kuros tika noteikts, ka būvniekam vismaz divas dienas pirms būvdarbu uzsākšanas par to ir jāziņo rajona uzraugam. Tika regulēts pieļaujamais sienu biezums, istabu augstums, remontdarbos izmantojamie materiāli, ēku dalījums, dūmvadu, pavardu un notekcauruļu atrašanās vieta un konstrukcija, kā arī ielu izbūves prasības.¹⁷²

Salīdzinoši stingri un detalizēti būvnoteikumi bija Berlīnē. Tā kā pilsētai bija arī savs ģenerālplāns, kuru izstrādāja J. Hobrehts, un tas stājās spēkā 1862. gadā¹⁷³, tie viens otru labi papildināja un veicināja Berlīnē pārdomātas apbūves veidošanos ar vienotu pilsētas ainavu.¹⁷⁴ Pilsētas būvnoteikumi bija arī tādās Eiropas pilsētās kā Vīne (kopš 1893. gada), Štutgarte (kopš 1897. g.), Hannoverē un Ķelne (abās kopš 1901. g.), Poznaņa (kopš 1903. g.), Ķīle (kopš 1905. g.), Ščecinā (kopš 1906. g.) u.c.¹⁷⁵

Līdzīgi kā Rīgā, arī citās pilsētās parasti netika regulēts mājokļa izmērs un dzīvojamā platība. Tomēr atšķirībā no Rīgas un citām Krievijas impērijas pilsētām, kā arī Skandināvijas, kurās koka apbūves rajoni saglabājās vēl ilgi, ugunsdrošības normatīvi citviet veicināja pakāpenisku koka apbūves nomaiņu ar mūra apbūvi.¹⁷⁶

1.7. Arhitektūra

19. gs. Eiropas arhitektūrā bija retrospekcijas gadsimts, jo līdz pat 90. gadiem iedvesma arhitektūras formām tika ņemta pagātnē. Kopš 18. gadsimta otrās puses līdz 19. gs. sākumam valdīja klasicisma un ampīra formas, kuras iespaidojās no antīkās arhitektūras. Klasicismam raksturīga frontālitate, simetrija, cēla vienkāršība un izteikti monumentalitate ar centrālajam akcentam pakārtotām celtnes pārējām daļām. Plaši tika izmantoti antīkie orderi, īpaši vienkāršākais no tiem – doriskais. 19. gadsimta klasicisma vēlīno fāzi dēvē par impērijas stilu jeb ampīru, šo celtnu veidols kļuva vēl vienkāršāks, atturīgāks un monumentālāks.¹⁷⁷

Krievijas impērijā šis periods sakrīt ar parauga fasāžu izmantošanas laiku, kad pilsētas ārējo veidoli reglamentēja albumos apkopotu ēku fasāžu paraugi. Aizsākumi tam meklējami jau

¹⁷⁰ Обязательные постановления по строительной части для жителей г. Риги, §50. С. 25.

¹⁷¹ Turpat, §58. С. 30.

¹⁷² History of Building Regulations. *Researching Historic Buildings in the British Isles*. Pieejams: <http://www.buildinghistory.org/regulations.shtml> [aplūkots 20.03.2017.]

¹⁷³ Wagenaar, C. *Town Planning in the Netherlands since 1800*, P. 170.

¹⁷⁴ Turpat.

¹⁷⁵ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 83. lpp.

¹⁷⁶ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 454.

¹⁷⁷ Cielava, S. *Arhitektūras stili Latvijā*. Rīga: SIA „Māc. apg. NT”, 1998. 25. lpp.

Pētera I valdīšanas laikā, līdz ar Sanktpēterburgas izbūvi, kad iedzīvotājiem bija jāceļ nami, atbilstoši savam statusam sabiedrībā. Parauga fasādes Krievijas impērijā visaktīvāk sāka pielietot 19. gadsimta sākumā, jo Būvniecības noteikumos tika noteikts, ka to izmantošana ir obligāta.¹⁷⁸

Lai gan jau klasicisms smēlās iedvesmu antīkajās formās, tomēr 19. gadsimta vidū raudzīšanās pagātnē radīja jaunu stilu – historismu jeb eklektiku¹⁷⁹. Tas atšķirībā no klasicisma iedvesmojās ne tikai no senās Grieķijas un Romas arhitektūras, bet arī citiem pagātnes stiliem. Par eklektisku (no grieķu vārda „eklektikos” ar nozīmi *tāds, kas izvēlas labāko*)¹⁸⁰ pieņemts dēvēt kaut ko tādu, kas veidojas no dažādu stilu elementiem.¹⁸¹ Savukārt mākslā par “historismu” sauc pašu vēsturisko stilu atdzimšanu.¹⁸² Jaunais stils aizsakās 19. gs. 20. un 30. gados, pakāpeniski nomainot ampīra formas. Savu uzplaukumu tas piedzīvoja 19. gs. otrā pusē un līdztekus jūgendstilam un citiem 20. gs. sākuma virzienam pastāvēja līdz pat Pirmajam pasaules karam.¹⁸³

Lai gan eklektismā fasādes risinājumi tika aizgūti no pagātnes, tomēr tā nebija pilnīga vēsturisko stilu kopēšana, bet gan to interpretācija. Nozīmīgs faktors arhitektūras meklējumos bija industriālajai revolūcijai, jo tā gan veicināja jaunu būvniecības metožu rašanos, gan radīja prasības pēc iepriekš nebijušu būvju celtniecības, piemēram, dzelzceļa stacijām.¹⁸⁴

Eklektisma mākslinieciskās sistēmas pamatā ir visu pagātnes stilu formu izmantošana, izvēloties tās atbilstoši pilsētībūvnieciskās vides un situācijas kontekstam, celtnes raksturam, funkcionālajai nozīmei u.c. apstākļiem. Sava nozīme bija arī pasūtītāja vēlmēm un individuālajai gaumei. Celtnu arhitektoniskai apdarei izmantoja vai nu kāda konkrēta vēsturiska stila formas vai arī vairāku stilu formas. Izmantojot vienu stilu to mēdz dēvēt par neostilu¹⁸⁵, piemēram, neogotiku, neorenesansi, neobaroku u.c. Visbiežāk vienā celtnē vienlaicīgi izmantoja vairāku vēsturisko stilu formālos elementus.¹⁸⁶ Tomēr eklektismam kopumā ir raksturīga: visu arhitektoniskās apdares elementu vienmērīgs kārtojuma ritms,

¹⁷⁸ Пирожкова, И.Г. "Образцовые" фасады как нормативный источник регулирования градостроительства в Российской Империи. *Вестник ТГУ*, выпуск 3, 2006. С. 10.

¹⁷⁹ Latviski terminus eklektisms un historisms bieži izmanto kā sinonīmus, jo pētnieku vidū vēl joprojām nepastāv pilnīga vienprātība par to, kurš no šiem terminiem precīzāk raksturo 19. gadsimta otrās puses arhitektūrās stilus. Darbā izvēlēts šo stilu apzīmēt kā *eklektismu*.

¹⁸⁰ Krastiņš, J. 19. gadsimta mākslas stils mūsdienu terminoloģijas kontekstā. *Scientific Journal of Riga Technical University Architecture and Urban Planning*, Vol. 5, 2011. 150.lpp.

¹⁸¹ Lucie-Smith, Edward. *The Thames and Hudson Dictionary of Art Terms*. London: Thames & Hudson, 1988, P. 70.

¹⁸² Turpat, P. 100.

¹⁸³ Bruģis, D. *Historisma pils Latvijā*. Rīga : Sorosa Fonds - Latvija, 1996. 11. lpp.

¹⁸⁴ Curtis, W. J. *Modern Architecture since 1900*. London & New York: Phaidon 2005, P. 14.

¹⁸⁵ Krastiņš, J., Strautmanis, I. u.c. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. Rīga: Baltika, 1998. 99. lpp.

¹⁸⁶ Krastiņš, J. 19. gadsimta mākslas stils mūsdienu terminoloģijas kontekstā, 152.lpp.

plastiska un dekoratīvisms. Lai nodrošinātu kompozicionālu balansu, nereti fasādēs pat parādījās tā sauktās „aklās” logailas – vietās, kur to neprasīja iekštelpu funkcija.¹⁸⁷

Šajā stilā izplatīta bija ķieģeļu kā vienīgā fasāžu apdares materiāla izmantošana. Gan no parastiem, gan profilētiem ķieģeļiem tika izmūrētas figurālas dzegas un citi arhitektoniski elementi. No tā pat radās vesels eklektisma mākslinieciskais novirziens, kuru mēdz saukt par „ķieģeļu stilu”. To visvairāk izmantoja industriāla tipa būvju arhitektūrā.¹⁸⁸ Vēl viens izplatīts eklektisma stilistiskais paņēmiens bija uzsvērts apaļloka arku lietojums ailu pārsedzēs, tādējādi interpretējot gan romānikas, gan Bizantijas arhitektūras, gan renesanses formālās izteiksmes elementus. Šo novirzienu mēdz saukt par „apaļloka stilu”.¹⁸⁹

Eiropā eklektisms ieguva arī dažādas citas variācijas un iecienītākos neostilus, atbilstoši reģiona arhitektūras tradīcijām. Piemēram, neogotika, kura daudzviet tiek uzlūkota kā atsevišķs stils, ļoti populāra kļuva Anglijā, un tās kādreizējās kolonijās otrpus okeānam.¹⁹⁰

Tā kā eklektisma laikmets sakrita ar pārbūvju periodu Eiropas lielpilsētās, daudzās no tām šis stils dominē to namu veidos.

Arhitektūras attīstībā katram stilam seko nolieguma fāze, kurā pēc dialektikas principa tiek meklēts pretstats. Tā, tuvojoties 19. un 20. gadsimta mijai, notika arī ar eklektismu. Radās tā sauktā stila krīze, kura lika pārvērtēt arhitektūras lomu un to kādu funkciju ir jāpilda celtni.

Ar moderno arhitektūru cieši saistīts kļuva funkcionālisma jēdziens, ko definē, kā arhitektūras principu, kurā celtnes formu nosaka tās funkcija. Lai gan šo jēdzienu lieto, lai apzīmētu 20. gadsimta starpkaru laika moderno arhitektūru, tomēr funkcionālisms bija parādījies agrāk. Jau 19. gadsimta 80. gados amerikāņu arhitekts Lūiss Salivans radīja frāzi, ar kuras palīdzību vēl joprojām definē funkcionālismu arhitektūrā: „Forma seko funkcijai”¹⁹¹.

Lai gan nebija vienprātības par to, kā ir jāizskatās jaunajam stilam, tomēr bija skaidrs, ka jaunajai arhitektūrai ir jābalstās uz funkciju un jārada jaunas simboliskas formas, kuras vairāk balstītos uz esošo realitāti, nevis pagātni. Šie jauna un moderna stila meklējumi noveda pie jūgendstila.¹⁹²

Jūgendstils radās kā reakcija uz iepriekš valdošo vēsturisko stilu stilizāciju, un ar nodomu bija moderns. Par šiem modernisma centieniem arī liecina tā nosaukums – no vācu valodas

¹⁸⁷ Krastiņš, J., Strautmanis, I. u.c. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*, 99. lpp.

¹⁸⁸ Krastiņš, J. 19. gadsimta mākslas stils mūsdienu terminoloģijas kontekstā, 152.lpp.

¹⁸⁹ Turpat.

¹⁹⁰ Ambrose, G., Harris, P. *The Visual Dictionary of Architecture*. New York: Fairchild Books AVA, 2008. P. 138.

¹⁹¹ Functionalism. *Encyclopedia Britannica*. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:3881/EBchecked/topic/222115/Functionalism> [aplūkots 15.03.2017.]

¹⁹² Curtis, W. J. *Modern Architecture since 1900*, P. 8.

„Jugendstil” burtiski tulkojot nozīmē „jaunais stils”, līdzīga nozīme ir arī citās valodās, piemēram, krieviski „модерн”, „modernismo” spāņu valodā¹⁹³ un „art nouveau” (jaunā māksla) franču valodā.

Jugendstils bija stils, kurš uzplauka Eiropas urbānajos centros no 1890. līdz 1914. gadam. Tā saknes meklējamas Lielbritānijā, Beļģijā un Francijā, un to ātri vien pārņēma avangarda mākslinieki un amatnieki Eiropā, kuri šo stilu savienoja ar savu nacionālo, vēsturisko un etnisko mantojumu. Pretstatā klasicismam un eklektismam Jugendstils nomainīja taisnās, simetriskās līnijas pret izliektām un asimetriskām.¹⁹⁴ Jugendstila arhitektoniskajam dekoram arhitekti smēlās iedvesmu dabā, no kuras tika pārņemtas vijīgās formas, kuras parādījās logos, durvīs un karnīzēs. Dabas formā īpaši bieži parādījās ziedu un dažādu augu, kā arī dzīvnieku (īpaši jūras radījumu un kukaiņu) motīvos.¹⁹⁵ Arī sievietes figūras un sejas bija izplatīts Jugendstila dekors, nereti izvēloties ļaunu sieviešu tēlus, piemēram, Salomi un Medūzu.¹⁹⁶ Izmantotie elementi netika pilnībā pārņemti no dabas, bet gan tika stilizēti.¹⁹⁷

Jugendstilā apvienojās gan interese par jaunajām tehnoloģijām, gan patiesa apbrīna par amatniecības tradīcijām, savienojot masu produkciju ar unikālu roku darbu veikumu.¹⁹⁸ Jugendstila teorētiķi un praktiķi mēģināja likvidēt mākslīgo dihotomiju starp mākslu un amatniecību.¹⁹⁹ Jugendstilam ir raksturīga arī visaptverošā pieeja, kurā stilam jāstrāvo caur visām mākslinieciskajām izpausmēm – arhitektūru, mēbelēm, interjera priekšmetiem, apģērbu utt.²⁰⁰ Šo stilistisko strāvojumu, kurš izplatījās ap 1900. gadu sauca par „Gesamtkunstwerk” jeb pilnīgu mākslas darbu. Arhitektūras projektos tas izpaudās kā estētiskā vienība starp interjeru un eksterjeru.²⁰¹ Tomēr jaunie meklējumi arhitektūrā izpaudās ne tikai dekoratīvismā, bet arī centienos uzlabot dzīvojamo ēku plānojumu, paaugstināt mājokļu sanitāro kvalitāti, izgaismojamību un vēdināšanu.²⁰²

Jugendstila ietvaros radās arī dažādi novirzieni. Sākotnēji radās divi diezgan atšķirīgi virzieni: dekoratīvais un racionālistiskais. Dekoratīvo stilu var uzskatīt par sava veida pāreju no eklektisma uz Jugendstilu. Kā jau nosaukums liecina, dekoratīvajā Jugendstilā galvenais

¹⁹³ Ambrose, G., Harris, P. *The Visual Dictionary of Architecture*. P. 48.

¹⁹⁴ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 107.

¹⁹⁵ Ambrose, G., Harris, P. *The Visual Dictionary of Architecture*, P. 48.

¹⁹⁶ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 108.

¹⁹⁷ Turpat, P. 107.

¹⁹⁸ Ibelings, H. *European architecture since 1890*. Amsterdam: SUN architecture, 2011. P. 129.

¹⁹⁹ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 107.

²⁰⁰ Ibelings, H. *European architecture since 1890*, P. 133.

²⁰¹ Turpat, P. 134.

²⁰² Buka, R. (red.). *Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 1974. 90. lpp.

akcents tika likts uz fasādes rotāšanu ar dekoratīviem elementiem. Šis novirziens bija izteikti grafisks un māksliniecisks, tā akcentējot ēkas nefunkcionālās konstrukcijas formas.²⁰³

Savukārt racionālistiskais novirziens jau vairāk pievērsās racionāliem fasādes un funkcijas risinājumiem, mazāku vietu atvēlot dekoram. Dekors netika īpaši izcelts, bet harmoniski iekļāvās ēkas ārējā struktūrā.²⁰⁴ No racionālistiskā novirziena radās stateniskais jūgendstils, kuram bija raksturīgas stāviem cauri ejošas lizēnas un erkeri, tādējādi panākot vizuālu vertikālismu.²⁰⁵

Kopumā pāreja no eklektisma uz jūgendstilu, it īpaši Rīgā, notika pakāpeniski un ne vienmēr ir viennozīmīgi skaidrs kuram no stiliem pieder konkrētā ēka. Tas attiecināms tieši uz dekoratīvo jūgendstilu, jo tas no eklektisma bija mantojis dekoratīvismu. Daļā no tipiskām eklektisma celtnēm jūgendstils ienāca tikai kā fasādi rotājošie ornamentālie motīvi.²⁰⁶ Šāda stila ēkas Rīgā pārsvarā tika būvētas pilsētas centrā un vizuāli ir ļoti pamanāmas, piemēram, Alberta ielas rajons. Tomēr skaitliski to ir mazāk nekā racionālistiskā un stateniskā jūgendstila celtni, kuras ir atrodamas gandrīz visos Rīgas rajonos, un 20. gadsimta pirmajā desmitgadē sastādīja gandrīz pusi no jaunbūvētajām ēkām.²⁰⁷

Jūgendstila ietvaros radās arī lokālas variācijas, piemēram, par atsevišķu racionālistiskā jūgendstila novirzienu kļuva nacionālais romantisms. Tā mērķis bija radīt vietēju arhitektūru ar izteiktām nacionālām iezīmēm.²⁰⁸ Šādi nacionālā stila meklējumi bija atbilstoši laika garam un bija atrodamī Francijas, Portugāles, Rumānijas, Skandināvijas un citu reģionu arhitektūrā.²⁰⁹ Rīgas arhitektūrā nacionālajam romantismam redzam liela līdzība ar Skandināvijā un Somijā esošajām celtnēm. Tas skaidrojams ar Rīgas arhitektu sadarbību ar saviem kolēģiem, īpaši ar somiem²¹⁰. Ziemeļeiropas un Baltijas reģiona pat izveidojās nosacīts „ziemeļnieciskais stils”, kuram bija raksturīgas smagnējas formas, stāvi jumti ar trapecveidīgām jumtgalēm, logailas ar noslīpinātām augšdaļām, dabisku būvmateriālu lietojums ēku ārējā apdarē, kā arī atturīgi ornamentāli rotājumi, kuri aizgūti no etnogrāfiskiem motīviem un tautas lietišķās mākslas.²¹¹

²⁰³ Кириченко, Е. *Русская архитектура 1830 - 1910-х годов*. Москва: Искусство, 1978. С. 198.

²⁰⁴ Buka, R. (red.). *Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR*, 90. lpp.

²⁰⁵ Bremša, L. u.c. *Latvijas mākslas vēsture*. Rīga: Pētergailis, 2003. 236. lpp.

²⁰⁶ Krastiņš, J., Strautmanis, I. u.c. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*, 126. lpp.

²⁰⁷ Apmēram 35% statiskā jūgendstila celtnes un aptuveni 10% racionālistiskā jūgendstila celtnes// Buka, R. (red.). *Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR*, 82. – 83. lpp.

²⁰⁸ Cielava, S. *Arhitektūras stili Latvijā*, 67. lpp.

²⁰⁹ Ibelings, H. *European Architecture since 1890*. P. 132.

²¹⁰ Moorhouse, J., Carapetian, M. etc. *Helsinki - Jugendstil architecture, 1895-1915*, P. 26.

²¹¹ Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras stili*, 74. lpp.

Vairākās Eiropas lielpilsētās ēkas eklektisma stilā tika būvētas līdz pat Pirmajam pasaules karam, taču Rīgā jau ap 1904. gadu eklektismu pilnībā nomainīja jūgendstils, kaut gan pirmās jūgendstila ēkas Rīgā bija parādījušās tikai 1899. gadā.²¹² Vīni uzskata par vienu no galvenajiem jūgendstila centriem, taču tās apbūvi ne vairāk par 15% veido jūgendstila ēkas, savukārt Rīgas centrālajā daļā to ir ap 40%.²¹³ Augstais šādu ēku īpatsvars skaidrojams ar to, ka stilam esot tieši savā zenītā, Rīgā bija ekonomiskās augšupejas fāze, kuras ietekmē noritēja aktīvi būvniecības darbi.

Lai gan jūgendstilu var uzskatīt par pretreakciju pret retrospektīvismu, tomēr stilu nevar viennozīmīgi uzskatīt par savu mērķi sasniegušu. Jūgendstilam joprojām bija vērojama liela ārišķība un lielāks akcents uz fasādi, nevis iekštelpu funkcijām. Tikai funkcionālisms 20. gs. 20. – 30. gados tiešām spēja iedzīvināt principu „forma seko funkcijai.”

Pat savā pilnbriedā stils tika kritizēts. To devēja par „ornamentālo elli” vai „dizaina haosu”. Citi tajā saskatīja laikmeta trauksmi un satraukumu, nosodot tā dekadenci un kiču.²¹⁴ Tādēļ ap 1910. gadu kā pretreakcija uz jūgendstilu notika vēl viena atgriezšanās pie vēsturiskajām formām – neoklasicisms. Stils radās jau ap 1900. gadu sākumu, un, balstoties pagātnes sasniegumos, mēģināja iemiesot sevī mūžīgās klasiskās vērtības.²¹⁵ Neoklasicisma celtnēm raksturīga simetrija, kolonnu un portiku lietojums, kā arī klasicisma stilā bieži izmantotie dekoratīvie motīvi: festoni, meandri, lauru vītnes u.c.²¹⁶ Šis stils kļuva populārs lielākajās Krievijas impērijas pilsētās, tomēr Rīgā šis stils neizpaudās pilnībā. Lielākoties dzīvojamo ēku fasādes no trešā stāva līdz dzegai tika apjotas ar ne pārāk akcentētu ordena pilastru motīvu, kas līdzinājās stateniskā jūgendstila kompozīcijas paņēmieniem,²¹⁷ tādēļ Rīgā visbiežāk šādas ēkas atgādina tipiskus stateniskā jūgendstila paraugus.²¹⁸ Rīgas gadījumā stils pilnībā izpaudās vien banku ēkās.²¹⁹

1.8. Dzīves apstākļi

Ēku būvniecībā svarīga ir ne tikai tās ārējā fasāde, bet arī plānojums un dzīvokļos pieejamās labierīcības. Ņemot vērā straujo pilsētu izaugsmi, šajos jautājumos pilsētas nespēja tik ātri piemēroties un atbilst iedzīvotāju pieprasījumam.

²¹² Krastiņš, J., Strautmanis, I. u.c. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*, 96. lpp.

²¹³ Turpat.

²¹⁴ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 108.

²¹⁵ Кириченко, Е. *Русская архитектура 1830 - 1910-х годов*, С. 342.

²¹⁶ Bremša, L. u.c. *Latvijas mākslas vēsture*, 239.lpp.

²¹⁷ Krastiņš, J., Strautmanis, I. u.c. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*, 149.lpp.

²¹⁸ Turpat, 151. lpp.

²¹⁹ Piemēram, Hipotēku banka (tagad Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas) nams Rīgā, Krišjāņa Valdemāra ielā 3 (1913, A. Vite)// Krastiņš, J. *Arhitektūras stili Latvijā*, 104. lpp.

Šajā laikmetā īres nama ārējais veidols un estētiskā vērtība bieži vien dominēja pār tajā pieejamām ērtībām. Īpaši izteikti tas bija priekšpilsētās. Piemēram, Vīnes priekšpilsētu nami pēc sava ārējā veidola varēja sacensties ar Ringštrāses projektiem, bet nekā vairāk. Vēl tālāk uz pilsētas robežas pusi, pat estētiskais baudījums tika laupīts. Arī Sanktpēterburgā un Maskavā modernās arhitektūras tendences bija atrodamas tikai dārgākajos namos.²²⁰

Iedzīvotāju skaita pieauguma dēļ lielākajās Eiropas pilsētās par nopietnu problēmu kļuva pārāpdzīvotība. 19. gadsimta otrajā pusē visās lielākajās Eiropas lielpilsētās dominēja daudzstāvu dzīvojamie nami, kuriem vajadzēja apmierināt arvien pieaugošās prasības pēc dzīvojamās platības. Būvniecība kļuva par milzīgu nozari, un pa pusei pabeigtas mājas kļuva par tipisku pilsētas nomales skatu. Par spīti iedzīvotāju skaitam, kurš dubultoījās un pat trīskāršojās dažu gadu laikā, Vācijas pilsētas spēja tikt līdzī pieprasījumam. Tomēr ne visur tas izdevās – Krievijas impērijā, pilsētu nomaļu ainavā dominēja pašu iedzīvotāju spēkiem celti graustu rajoni.²²¹

Dzīvojamās platības trūkums veicināja to, ka vienā dzīvoklī varēja mitināties ievērojams skaits cilvēku. Īpaši nopietna problēma tā bija Krievijas impērijā. Jāņem arī vērā, ka kritēriji pēc kuriem dzīvoklis tika uzskatīts par pārāpdzīvotu, dažādās pilsētās varēja variēt. Piemēram, Londonā par pārāpdzīvotiem dzīvokļiem uzskatīja tādus, kurā vienā istabā dzīvoja vairāk par diviem cilvēkiem, un tādi pilsētā bija 19%, savukārt Krievijas impērijas pilsētās dzīvokļos vidēji dzīvoja 7 līdz 8 cilvēki.²²² 1881. gadā Rīgā vidēji vienistabas dzīvokļos dzīvoja 3,63 cilvēki,²²³ kas ņemot vērā augsto vienistabas dzīvokļu skaitu, liecina par problēmām šajā jomā. Tādās pilsētās kā Budapešta un Maskava šis rādītājs bija ap 10%, ievērojami mazāks – 1,5%, tas bija Leipcigā un citās Vācijas pilsētās, kas skaidrojams ar stingrākiem noteikumiem par iemītnieku skaitu dzīvokļos.²²⁴

Lai gūtu papildus ienākumus, ģimenes bieži savus dzīvokļus vai pat istabas dalīja ar svešiniekiem, kuri tur īrēja gultas vietas.²²⁵ Kā liecina 1897. gada Krievijas impērijas vispārējās tautas skaitīšanas anketas, kurās pieejami dati par konkrētiem dzīvokļiem, tā bija izplatīta prakse arī Rīgā.

Pārāpdzīvotos dzīvokļos problēmas radīja arī sanitārijas līmenis. Lētākie no šiem dzīvokļiem atradās mitros namu pagrabos. Vannas istabas bija liels retums, un tualetes parasti

²²⁰ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 99.

²²¹ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 453.

²²² Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 106.

²²³ *Статистический ежегодник города Риги*. Рига : Городская статистическая комиссия, 1891, С. 83.

²²⁴ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 105.

²²⁵ Turpat, P. 108.

atradās ārpus mājas.²²⁶ Īpaši jūtams tas bija pašā lielākajā Eiropas metropolē – Londonā. Piemēram, Londonas sanitārais inspektors 1883. gadā ziņoja, ka vienā pagrabā dzīvoja tēvs, māte, trīs bērni un četras cūkas. Citā vietā pagraba virtuvē dzīvoja septiņi cilvēki, un tajā pašā telpā atradās miruša bērna līķis. Vēl citur dzīvoja trūcīga atraitne ar trim bērniem un bērnu, kurš bija miris jau 13 dienas.²²⁷ Arī Rīgā pagraba dzīvokļu īpatsvars bija salīdzinoši liels. 19. gadsimta 90. gadu vidū Rīgā no visu pieejamo dzīvokļu kopskaita 6% bija pagraba, un tajos mitinājās ap 12 tūkstošiem cilvēku.²²⁸

Dzīvokļu trūkums arī veicināja īres cenu būtisku celšanos. Tomēr tas notika cikliski, jo bija periodi, kad dzīvokļu bija vairāk nekā pieprasījumus pēc tiem.²²⁹ Tomēr ne vienmēr problēma bija fizisks telpas trūkums, bet arī augsta īres maksa, kas ievērojamai sabiedrības daļai bija nepieejama. Piemēram, vidējā strādnieka alga Maskavas reģionā 1908. gadā bija 11 rubļi un 89 kapeikas nedēļā (tikmēr Anglijā rubļu ekvivalentā tā bija 26,64 rubļi), un, ņemot vērā šos zemos ienākumus, īres maksa Maskavā bija nesamērīgi augsta. 1911. gadā strādnieki Maskavā iztērēja vairāk nekā pusi un dažkārt pat gandrīz 90% no savas algas uz pirmās nepieciešamības precēm, savukārt Francijā strādnieki tam atvēlēja tikai 40–45% savu ienākumu.²³⁰ Nespēja nomaksāt īri kļuva par iemeslu tam, ka īrniekiem bieži nācās pārvākties.²³¹

Dzīvas apstākļu uzlabošanu dažās pilsētās mēģināja risināt ar valdības sponsorētu dzīvojamā fonda izveidi, tomēr lielākajā daļā pilsētu līdz Pirmajam pasaules karam tika uzbūvētas tikai dažas vai vispār neviena šāda māja.²³² Arī Rīgā šādi nami parādījās tikai pēc Pirmā pasaules kara.

Ja brīvajā dzīvokļu tirgū strādnieki nespēja atļauties iegūt mājvietu, daudzi no viņiem varēja mitināties savu darbadevēju piedāvātajos dzīvokļos.²³³ Tas bija viens no cēloņiem, kādēļ pilsētās veidojās veseli rūpnieciskie rajoni, kur uzņēmumu tuvumā dzīvoja arī tās strādnieki. Šo dzīvokļu kvalitāte bija atkarīga no uzņēmuma atvēlētajiem līdzekļiem to būvniecībai.

²²⁶ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 453.

²²⁷ Hall, P. *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design Since 1880*. Oxford: Wiley-Blackwell, P.16.

²²⁸ Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900-1914*, 169. lpp.

²²⁹ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 111.

²³⁰ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 1554.

²³¹ Turpat, P. 453.

²³² Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 454.

²³³ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 109.

1.9. Pilsētas labiekārtošana

Lai risinātu samilzušās problēmas, kuras radīja straujā pilsētu izaugsme, pilsētu pašvaldībām bija jāveic būtiski labiekārtošanas darbi, kuri skāra gan pilsētas ūdens apgādi un kanalizācijas sistēmu, gan ielu izbruģēšanu un apgaismošanu, gan elektrības un labierīcību ierīkošanu pilsētas namos. Nocietinājumu nojaukšanas darbi arī radīja nepieciešamību pēc jaunu ielu, parku un apstādījumu ierīkošanas.²³⁴

Pēc ievērojamajiem pilsētas pārplānošanas darbiem ielu tīkla regulācija kļuva par vienu no galvenajiem uzdevumiem. Īpaši tas attiecās uz viduslaikos radītajām pilsētām, piemēram, Parīzi un Rīgu, jo to ielu tīkla pamati pārsvarā bija likti vēl viduslaikos. Tādēļ ielas tajās bija pārāk šauras, bieži noveda strupceļā, kā arī vēl joprojām bija nebruģētas.²³⁵

Rīgas gadījumā ielu regulēšanas un paplašināšanas darbus apgrūtināja zemes īpašnieki, kuri nevēlējās brīvprātīgi atdot ielas paplašināšanai nepieciešamās zemes joslas,²³⁶ tādēļ pilsētas valdei bieži nācās piekrist viņu izvirzītajām prasībām par kompensācijām. Zemes platības iegūšana ievilkās, tādēļ vēl 20. gadsimta sākumā Rīgas ielas bija nepietiekama platuma efektīvas satiksmes plūsmas nodrošināšanai.²³⁷ Tāpat šie ielu tīkla regulācija noritēja nekonsekventi, jo līdz Pirmajam pasaules karam tā arī netika izstrādāts un apstiprināts vienots Rīgas teritorijas attīstības plāns.²³⁸

Rīgā ielu bruģēšana līdz 19. gadsimta vidum bija zemes īpašnieku naturālklausas, un pilsēta tam naudu neatvēlēja. Tomēr 1851. gadā, pēc kļaušu atcelšanas²³⁹, valdība noteica bruģa nodokli, kurš bija jāmaksā namīpašniekiem, kā arī važoņiem un citiem zirgu īpašniekiem, ar mērķi to izmantot ielu bruģēšanai un šosēšanai.²⁴⁰ Tomēr ienākumi no šī nodokļa nebija pārāk lieli, tādēļ pilsētai neizdevās izvērst plašākus ielu nostiprināšanas darbus.²⁴¹ Sprotot nodokļa neefektivitāti, to pēdējo reizi ievāca 1879. gadā, un pilsēta ielu ierīkošanu un uzturēšanu sāka finansēt no vispārējiem līdzekļiem.²⁴²

19. gadsimta vidū Rīgas ielu tīkls sastāvēja no 264 ielām un šķērsielām. No tām bruģētas bija visas Vecrīgas ielas un gandrīz visas Pēterburgas priekšpilsētas ielas, savukārt Maskavas

²³⁴ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 450.

²³⁵ Hall, T. *Planning Europe's Capital Cities: Aspects of Nineteenth-Century Urban Development*, P. 72.

²³⁶ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 222. lpp.

²³⁷ Turpat, 221. lpp.

²³⁸ Turpat, 224. lpp.

²³⁹ Liventals, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 453. lpp.

²⁴⁰ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 224. lpp.

²⁴¹ Turpat.

²⁴² Turpat, 225. lpp.

un Mītavas (Jelgavas) priekšpilsētā tikai nedaudzas.²⁴³ Pakāpeniski līdz 20. gs. sākumam ielas regulāri tika bruģētas, un bruģēto ielu garums palielinājās. 1883. gadā nostiprināto ielu kopgarums bija 128 km (Rīgas ielu kopgarums bija 203 km), bet 1900. gadā 181 km no 230 km kopgaruma.²⁴⁴ Priekš Krievijas impērijas tas, ka vairāk nekā 50% no pilsētas ielām bija bruģētas, bija labs radītājs.

Līdz ar ielu uzlabošanu bija nepieciešams arī to apgaismošana. Sākotnēji ielas tika apgaismotas ar eļļas un spirta laternām, bet 19. gs. otrajā pusē parādījās gāzes, un pēc tam petrolejas apgaismojums.²⁴⁵ 1862. gadā Rīgā sāka darboties gāzes fabrika, un pilsētas centra ielas sāka apgaismot ar gāzi.²⁴⁶ Petrolejas apgaismojums Rīga parādījās 19. gs. 60. gados, un 1867. gadā to sāka izmantot ielu apgaismojumā.²⁴⁷

Savukārt 19. gadsimta 80. gados ielu apgaismojumā sāka izmantot elektrību. Ilgstoši elektrība bija ievērojami dārgāka nekā gāze, tomēr 19. gadsimta beigās tika konstatēts, ka tā atšķirībā no gāzes dega regulāri, radīja mazāku karstumu, nepiesārņoja gaisu un neradīja tādu troksni. Tādēļ daudzās pilsētās 19. gadsimta 80. gados, noritēja dažādu apgaismošanas līdzekļu savstarpēja salīdzināšana, lai izvēlētos kuru no tiem izmantot. Piemēram, Parīzē uz vienas ielas atradās gāzes lampas, bet uz blakus – elektriskās.²⁴⁸

Daļā no pilsētām tika izvēlēts viens no apgaismes veidiem, bet citās vairāki darbojās paralēli. Piemēram, Sanktpēterburgā 1914. gadā 47% no ielas lampām bija gāzes, 37% petrolejas un 16% elektriskās. Krievijas impērijā elektriskās lampas konkurēja tikai ar gāzi, nevis petroleju, jo valstī tika ražota lēta petroleja,²⁴⁹ tādēļ to vēl ilgi izmantoja ielu apgaismošanā. Arī Rīgā vienlaicīgi pastāvēja dažādi apgaismošanas veidi. Pilsētas centrā pārsvarā bija gāzes apgaismojums, savukārt priekšpilsētās petrolejas.²⁵⁰ Elektriskais apgaismojums Rīgā arī pakāpeniski sāka parādīties 19. gadsimta 80. gados. Sākotnēji tas darbojās ar lokālu spēkstaciju palīdzību atsevišķās rūpnīcās un dzelzceļa stacijās,²⁵¹ jo pirmo pilsētas elektrostaciju atklāja tikai 1905. gadā Andrejsalā.²⁵²

Līdz Pirmajam pasaules karam elektrība joprojām saglabājās par luksusa precī. 1913. gadā tikai 8,7% no ar dzīvojamām ēkām apbūvēto gruntsgabalu Rīgā bija pieslēgti pie

²⁴³ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 225. lpp.

²⁴⁴ *Rīga und seine Bauten*, S. 98.

²⁴⁵ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 229. lpp.

²⁴⁶ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 110. lpp.

²⁴⁷ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 232. lpp.

²⁴⁸ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 742.

²⁴⁹ Turpat.

²⁵⁰ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 233. lpp.

²⁵¹ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 112. lpp.

²⁵² Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 237. lpp.

elektrotīkla.²⁵³ Līdzīgi bija arī citviet Eiropā, piemēram, ap 1914. gadu Rietumvācijas pilsētās tikai katrai desmitajai mājsaimniecībai bija elektrība.²⁵⁴

Vēl viens pilsētas iedzīvotājiem būtisks labiekārtošanas aspekts bija ūdensapgāde un kanalizācijas sistēmas izveide, jo tiešu šo sistēmu izstrāde un pilnveide uzlaboja cilvēku dzīves apstākļus un palielināja mūža ilgumu. Tīrs dzeramais ūdens pilsētās 19. gadsimta vidū bija retums – ūdens krāni bija pieejami tikai nedaudzās vietās un akas kļuva arvien piesārņotākas. Lai gan pilsētās jau ap 19. gadsimta sākumu bija kanalizācijas caurules, tās ar ūdeni spēja apgādāt tikai nelielu pilsētas daļu. Piemēram, Rīgā ūdensapgādes sistēma darbojās jau kopš 1662. gada,²⁵⁵ tādēļ tā jau bija ļoti novecojusi un piegādāja sliktas kvalitātes ūdeni. Tāpat ar ūdeni tā apgādāja tikai Vecrīgu, savukārt priekšpilsētām bija jāizmanto gruntsūdens akas.²⁵⁶

Visu gadsimtu cilvēku „atkritumi” tika uzkrāti izsmeļamās bedrēs un izmesti spaiņos vai atvērtās kanalizācijas, kas bieži noveda pie tā, ka šie atkritumi plūda tālāk pa ielām, nonākot upēs un kanālos. To radītā smaka bija nepanesama. Tomēr pats galvenais iemesls pārmaiņām bija bailes no slimībām. Visbiedējošākā gadsimta kaite bija holēra, kā arī tīfs un tuberkuloze. Un pat pirms zinātnieki atklāja, kas šīs slimības izraisa, bija skaidrs, ka tas saistāms ar piesārņotu gaisu, ūdeni un zemi.²⁵⁷

Pilsētas ūdensapgādes sistēmas pilnveidošana kļuva par vienu no būtiskākajiem uzlabojumiem, kurš tika veikts vairākās Eiropas pilsētās 19. gadsimta otrajā pusē. Pirmie nopietnie sistēmas pilnveides darbi aizsākās Anglijā 19. gs. 50. gados, un tie ir saistāmi ar sabiedrības veselības reformista Edvīna Čedvika vārdu. Viņš uzsvēra, ka vissteidzamākie jebkuras pilsētas labiekārtošanas projekti ir ūdens un kanalizācijas sistēmas izbūve. Par spīti augstajam izmaksām lielākā daļa Eiropas pilsētu to izbūvēja gadsimta vidū.²⁵⁸ Arī Parīzē Osmāna lielo pārbūvju laikā tika izbūvēta milzīga kanalizācijas un ūdens apgādes sistēma.²⁵⁹ Londonā kanalizācijas izbūvi mudināja tā dēvētā „Lielā smirdoņa” (angliski “The Great Stink”), kas, Temzas pārpildīšanās ar notekūdeņiem rezultātā, pilsētā valdīja 1858. gadā.²⁶⁰

Agrākās ūdensapgādes sistēmas nodrošināja tikai ar nefiltrētu ūdeni, kas bija redzams pēc netīrumiem un nelielām zivtiņām, kuras nāca ārā no krāna, bet drīz vien filtrēšana kļuva par normu, īpaši tad, kad kļuva skaidrs, ka filtrēts ūdens pasargā no holēras izplatības. Pēdējā

²⁵³ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 239. lpp.

²⁵⁴ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 104.

²⁵⁵ *Rīga und seine Bauten*, S. 126.

²⁵⁶ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 254. lpp.

²⁵⁷ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 450.

²⁵⁸ Turpat.

²⁵⁹ Turpat, P. 1731.

²⁶⁰ Turpat, P. 450.

holēras epidēmija Eiropā notika 1900. gadā, bet to skāra tikai pilsētas, kurās nebija filtrēts ūdens, piemēram, Hamburgu, Neapoli un dažas Krievijas impērijas pilsētas.²⁶¹

Rīgā 1862. gadā pie Krīdenera dambja tika ierīkotas jauna ūdens ņemšanas sistēma.²⁶² Salīdzinājumā ar iepriekšējos sistēmu tas neapšaubāmi bija uzlabojums, tomēr liela daļu rīdzinieku joprojām netika apgādāti ar ūdeni (sistēma līdz Pārdaugavai nesniedzās), kā arī ūdens joprojām netika filtrēts, tādēļ nebija piemērots dzeršanai²⁶³, un veicināja infekcijas slimību, it sevišķi holēras, izplatīšanos. Pēc kārtējā holēras uzliesmojuma Rīgā, pilsēta pieņēma lēmumu par jauna ūdensvada būvi. Tas sāka darboties 1898. gadā, tomēr arī tā jauda un kapacitāte bija pārāk maza, lai atrisinātu ūdensapgādes problēmas.²⁶⁴ Tādēļ tika uzsākta vēl viena jauna ūdensvada izbūve, kura noslēdzās 1904. gadā.²⁶⁵

Pārmaiņas Rīgas pilsētas kanalizācijas sistēmā tika veiktas līdz ar vaļņu nojaukšanu. Tika aizbērta Rīdzenes upe un tās vietā ierīkots apakšzemes mūra kanāls. Vēlāk tika izbūvēti vēl vairāki apakšzemes kanāli. Tomēr, tā kā šis kanalizācijas tīkls netika veidots pēc vienota plāna, tā uzlabošana bija apgrūtināta. Tikai 1894. gadā tika izstrādāts vienots kanalizācijas sistēmas projekts.²⁶⁶ Jaunais kanalizācijas tīkls uzlaboja sanitāros apstākļus pilsētā, tomēr jau pašā projektā netika iekļauti visi Rīgas rajoni – liela daļa Maskavas priekšpilsētas, daļa Pēterburgas priekšpilsētas, kā arī pilnībā Pārdaugava, – tādēļ uzlabojumi bija jūtami tikai pilsētas centrālajā daļā. Tā kā pieslēgšanās izmaksas bija jāsedz pašiem īpašniekiem, šāda sistēma pārsvarā bija lielu namu īpašniekiem.²⁶⁷

Tomēr 20. gs. sākumā Rīgā tāpat kā citās Eiropas pilsētās vērojama pozitīva tendence, ka jaunuzceltajās mājās arvien lielāka uzmanība tika pievērsta labiekārtošanas jautājumiem, tai skaitā, kanalizācijas sistēmas pieslēgšanai. 1913. gadā 60% jaunuzcelto Rīgas namu tika pieslēgti kanalizācijas sistēmai.²⁶⁸

Veiktie labiekārtošanas darbi 19. un 20. gs. mijā jau bija diezgan ievērojami uzlabojuši dzīves apstākļus lielākajās Eiropas pilsētās, un tekošs ūdens, kanalizācijas caurules un gāze, retāk arī elektrība,²⁶⁹ jau sāka kļūt par ierastu parādību pilsētas dzīvokļos.

²⁶¹ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 450.

²⁶² Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 254. lpp.

²⁶³ Turpat.

²⁶⁴ Turpat, 256. lpp.

²⁶⁵ Turpat, 257. lpp.

²⁶⁶ Turpat, 259. lpp.

²⁶⁷ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 260. lpp.

²⁶⁸ Krastiņš, J. *Jūgendstils Rīgas arhitektūrā*, 129. lpp.

²⁶⁹ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 103.

1.10. Sabiedriskais transports

Par pirmo sabiedriskā transporta veidu tiek uzskatīts zirgu omnibuss, jo tajā bija iespējams pārvadāt vairākus pasažierus un tas kursēja pa noteiktu ceļu un grafiku. Plašāk to sāka izmantot 1828. gadā Parīzē, un 1829. gadā – Londonā. Savukārt Rīgas ielās zirgu omnibusi parādījās 1852. gadā.²⁷⁰ Tomēr lielu popularitāti pilsētnieku vidū tie neiemantoja, jo braucieni cena bija salīdzinoši augsta – neatkarīgi no iekāpšanas vietas bija jāmaksā 10 kapeikas omnibusa iekšienē un 5 kapeikas tā ārpusē.²⁷¹

Mazā braucēju skaita dēļ Rīgā omnibusa satiksme 1853. gadā tika pārtraukta, un tika atsākta tikai 1874. gadā.²⁷² Šie omnibusi varēja uzņemt 14 pasažierus²⁷³, un cena par biļeti svārstījās no 10 kapeikām par vietu kupejā, 6 kapeikām par sēdvietu līdzās konduktoram, līdz 5 kapeikām par vietu ekipāžas ārpusē līdzās kučierim.²⁷⁴ Tas vēl bija salīdzinoši primitīvs un lēns transporta līdzeklis, jo tā vidējais kustības ātrums bija tikai 5–6 km/h,²⁷⁵ tomēr šoreiz tas spēja iemantot lielāku interesi rīdzinieku vidū nekā 20 gadus iepriekš. Ņemot vērā, ka braukšanas maksa nebija kļuvusi zemāka, jāsecina, ka bija radusies lielāka nepieciešamība nekā agrāk. Zirgu omnibusi, par spīti modernāku transportu līdzekļu ieviešanai, savu popularitāti saglabāja līdz pat 20. gs. sākumam. Par to liecina pajūgu skaita palielināšanās – 1888. gadā no 994 līdz 1545 1899. gadā.²⁷⁶

Vēlāk no omnibusi, kuri tika aprīkoti ar tvaika dzinēju, radās autobusu prototipi, savukārt 1895. gadā vācu inženieris un izgudrotājs Karls Bencs uzbūvēja pirmo benzīna dzinēja autobusu. Pamazām autobusa satiksmes popularitāte Eiropā palielinājās – 1903. gadā Londonā bija tikai 13 motorizēti omnibusi, bet 1908. gadā jau vairāk nekā tūkstoši.²⁷⁷

Latvijas teritorijā 20. gadsimta pirmajā desmitgadē parādījās starppilsētu autobusi, savukārt pirmais piedāvājums Rīga izveidot autobusa satiksmi izskanēja 1906. gadā.²⁷⁸ Tomēr pirmos pārvadājumus no Doma laukuma uz Eksportostu sāka veikt Džons Bekmans tikai 1909. gadā, un jau nākamgad pārvadājumi tika izbeigti.²⁷⁹ Sekmīgāki centieni autobusa satiksmes ieviešanā bija Karlam Heikam, kurš ierīkoja automobiļu satiksmi no fabrikas “Provodnik” uz

²⁷⁰ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 74. lpp.

²⁷¹ Turpat, 75. lpp.

²⁷² Turpat, 76. lpp.

²⁷³ Turpat.

²⁷⁴ *Rīgasche Zeitung*, nr. 227. 30. sept. 1874. S. 4.

²⁷⁵ Slēde, E. *Rīgas sabiedriskā transporta rīdiena*. Rīga: Liesma, 1965. 8. lpp.

²⁷⁶ Ozoliņa, Dz. *Rīgas “pilsētas tēvi” un viņu komunālā politika: 1877–1913*, 244. lpp.

²⁷⁷ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 252. lpp.

²⁷⁸ Turpat.

²⁷⁹ Turpat, 253. lpp.

Jaunmīlgrāvi. Pārvadājuma cena bija 15 kapeikas.²⁸⁰ Tomēr patstāvīgas autobusa līnijas uz dažādām Rīgas pilsētas daļām līdz Pirmajam pasaules karam tā arī neizveidojās.

Tāpat kā pārējā Eiropā zirgu tramvajs kļuva par vienu no pirmajiem sabiedriskā transporta uzlabojumiem, atstājot omnibusus kā paliekas no novecojušās pilsētas.²⁸¹ Zirgu tramvajs bija ātrāks un spēja pārvadāt lielāku pasažieru skaitu. Savas efektivitātes dēļ tramvaja pakalpojumi maksāja mazāk, un tādējādi tos vairāk spēja izmantot strādnieki, kuriem iepriekš sabiedriskais transports bija par dārgu.²⁸²

Regulāra zirgu tramvaju satiksme Eiropā plašāk tika izmantota kopš 19. gs. vidus.²⁸³ Parīzē zirgu tramvajs sāka kursēt 1860. gadā, dažus gadus vēlāk arī Krievijas impērijā: Sanktpēterburgā 1864. gadā, Maskavā 1872. g., bet Rīgā 1882. gadā. Rīgā koncesiju zirgu tramvaja izbūvei ieguva šveiciešu inženieris Eižens Luijs Dipons,²⁸⁴ bet 1887. gadā tas tika nodots jaunizveidotajai Rīgas zirgu dzelzceļa akciju sabiedrībai.²⁸⁵

Zirgu tramvajs Rīgā bija populārs transporta līdzeklis, par ko liecina gadā pārvadāto pasažieru skaits – vidēji ap 4 miljoniem.²⁸⁶ Tas bija ievērojami lētāks nekā omnibuss – 5 kapeikas par vietu vagona iekšpusē un 3 kapeikas par vietu uz priekšējās platformas blakus kučierim.²⁸⁷

Nākamās būtiskās pārmaiņas sabiedriskajā transportā bija elektriskā tramvaja parādīšanās. Tie spēja pārvadāt vēl vairāk pasažieru un bija vēl ātrāki. Pirmā elektriskā tramvaja līnija parādījās 1881. gadā Vācijā.²⁸⁸ 19. gs. 90. gadu beigās lielā daļā Eiropas pilsētu jau bija notikusi pāreja no zirgu uz mehāniskās vilces tramvajiem. Pirmā līnija Krievijas impērijā tika atklāta 1892. gadā Kijevā, savukārt Baltijā – 1899. gadā Liepājā.²⁸⁹

Pirmie piedāvājumi elektriskā tramvaja ierīkošanai Rīgā parādījās sākot ar 1895. gadu,²⁹⁰ tomēr pret to iebilda Rīgas zirgu dzelzceļu akciju sabiedrība, ar kuru bija noslēgts koncesijas līgums uz 32 gadiem, un tā kā jaunai tramvaja veids kļuva par nopietnu konkurentu esošajam zirgu tramvajam, viņi paši piedāvāja tā ierīkošanu. 1900. gadā Rīgas pilsētas valde noslēdza jaunu koncesijas līgumu ar Rīgas zirgu dzelzceļu akciju sabiedrību par elektriskā tramvaja

²⁸⁰ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 254. lpp.

²⁸¹ Brower, D. R. *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850-1900*, P. 54.

²⁸² Vuchic, R. V. *Urban Transit Systems and Technology*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2007. P. 11.

²⁸³ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 82. lpp.

²⁸⁴ Turpat.

²⁸⁵ Turpat, 89. lpp.

²⁸⁶ Turpat, 91. lpp.

²⁸⁷ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika: 1877–1913*, 245. lpp.

²⁸⁸ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 82. lpp.

²⁸⁹ Turpat, 100. lpp.

²⁹⁰ Turpat.

izbūvi un izmantošanu uz 30 gadiem.²⁹¹ Nākamajā gadā Rīgā sāka kursēt pirmie elektriskie tramvaji.²⁹²

Elektriskais tramvajs kursēja bieži (apmēram reizi 5 minūtēs) un cena bija samērīga: 1. klasē 6 kap. un 2. klasē – 3 kap.²⁹³ 1902. gadā tramvajs pārvadāja 15,7 miljonus pasažieru,²⁹⁴ bet 1909. gadā jau gandrīz divreiz vairāk – 30,2 miljonus pasažieru.²⁹⁵

Līdz 1915. gadam Rīgā izveidojās sazarots elektriskā tramvaja tīkls, kas sastāvēja no līnijas apkārt Vecrīgai un 11 radiālām līnijām, kuras atzarojās no riņķa līnijas virzienos uz priekšpilsētām.²⁹⁶ Tieši tramvajs šajā periodā kļuva par nozīmīgāko sabiedriskā transporta veidu Rīgā.

Vēl viens transporta veids, kurš Rīgu tā arī nerasniedza, tomēr parādījās virknē lielāko Eiropas lielpilsētu, bija metro. Pirmais metro tika izbūvēts Londonā 1863. gadā²⁹⁷ un līdz Pirmajam pasaules karam tas parādījās vēl šajās Eiropas pilsētās: Budapeštā, Glāzgovā, Parīzē, Berlīnē, Atēnās un Hamburgā.²⁹⁸

Tas bija labs risinājums kā efektīvi savienot tālu vienu no otras izvietotas pilsētas daļas. Ar metro palīdzību pilsētu iedzīvotāji spēja sasniegt attālākas pilsētas apkaimes, kas ļāva uzņēmējiem savus uzņēmumus izvietot ārpus pilsētas centra, kā arī sabiedriskā transporta satiksme kļuva arvien lētāka un pieejamāka. Efektīvā transporta līnija ļāva pilsētas aglomerācijai ievērojami palielināties.²⁹⁹

Īpaši pieprasītam sabiedriskajam transportam vajadzēja būt priekšpilsētu iedzīvotāju vidū, bet tā gluži nebija. Darbs bieži atradās turpat priekšpilsētās, tādēļ bija iespējams uz to aiziet ar kājām. Arī produktu iegādi bija iespējams veikt relatīvā tuvumā no dzīvesvietas, tādēļ lai iepirktos nebija nepieciešams izmantot transportu. Jāņem vērā, ka iedzīvotāji ne vienmēr varēja atļauties izmantot transporta pakalpojumus. Daudzās pilsētās sabiedriskais tramvajs vēl joprojām savas cenas dēļ daudziem nebija pieejams, piemēram, Maskavā 1900. gadā strādniekam dažkārt nācās šķirties no trešdaļas savas algas, lai iegādātos mēnešbiļeti.³⁰⁰

²⁹¹ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 101. lpp.

²⁹² Turpat, 102. lpp.

²⁹³ Руцкий, П. (сост.). *Рига и окрестности: путеводитель с планами г. Риги и Рижского взморья*, С. 9.

²⁹⁴ Slēde, E. *Rīgas sabiedriskā transporta rūdiens*, 16. lpp.

²⁹⁵ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1909. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1910. С. 61.

²⁹⁶ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 100. lpp.// Sk. pielikuma 1.1. att.

²⁹⁷ Walford, E. *Underground London: Its railways, subways and sewers, in Old and New London: Volume 5*. London: Cassell, Petter & Galpin, 1878, Pp. 224-242.

²⁹⁸ Vuchic, R. V. *Urban Transit Systems and Technology*, P. 37.

²⁹⁹ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 1374.

³⁰⁰ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 81.

Sabiedriskajam transportam Krievijas impērijas pilsētās salīdzinājumā ar pārejām Eiropas pilsētām bija mazāka loma, kas ir skaidrojams tieši ar pakalpojuma salīdzinoši augsto cenu.³⁰¹ Tomēr arī citviet Eiropā sabiedriskā transporta izmantošana nebija gluži ikdienišķa parādība, līdz Pirmajam pasaules karam tos visbiežāk izmantoja svētdienās.³⁰²

Tomēr nevar noliegt, ka sabiedriskā transporta infrastruktūras pilnveide pilsētas tālākajā attīstībā ieņēma pietiekami nozīmīgu lomu, jo bez efektīvas pasažieru pārvadāšanas sistēmas nebūtu iespējama pilsētu paplašināšanās, savstarpēji savienojot priekšpilsētas un pilsētas centru.

Pilsētās 19. gadsimtā norisinājās ievērojamas pārmaiņas, kuras ietekmēja to tālāko attīstību. Tās pamazām atbrīvojās no saviem nocietinājumiem, un pievienoja agrāk otrpus mūriem esošās priekšpilsētas. Aizsākās industrializācijas un urbanizācijas procesi, kuri skāra visu Eiropu. Lai gan attīstības tempi Eiropas ietvaros nebija vienmērīgi, tomēr galvenās tendences bija vērojamas gan Rietumeiropā, gan Krievijas impērijā. Rīga vairākos ar pilsētas labiekārtošanas un dzīves līmeni saistītos jautājumos atpalika no Rietumeiropas, tomēr gandrīz visos rādītājos tā uzrādīja labākus rezultātus nekā lielākā daļa Krievijas impēriju pilsētu, tādēļ to var uzskatīt par vienu no rietumnieciskākajām Krievijas impērijas pilsētām.

Lielākās Eiropas pilsētas kļuva par centriem, uz kuriem migrēja lielas cilvēku masas darba meklējumos, tas līdz šim monoetniskās pilsētas padarīja multietniskas. Rīga šajā gadījumā nav tipisks piemērs, jo tā jau vēsturiski bija veidojusies par daudz nacionālu centru, tomēr līdz ar tās saimnieciskās nozīmes pieaugumu, tā piesaistīja sev vēl daudzveidīgāku iedzīvotāju sastāvu.

Arhitektoniski 19. gs un 20. gs. mijā notika pāreja uz modernāku arhitektūru, kura ņēma vērā arī ēku funkcionālo nozīmi. Dzīves apstākļi pilsētās pamazām sāka uzlaboties, tomēr tie joprojām vēl nespēja pilnībā apmierināt cilvēku prasības pēc ērtībām. Tieši 19. gadsimta beigās, pateicoties pieaugušajai pilsētas teritorijai un iedzīvotāju skaitam, tika attīstīta sabiedriskā transporta kustība.

³⁰¹ Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*, P. 161.

³⁰² Turpat, P. 162.

2. NODAĻA. MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTAS TERITORIJAS VEIDOŠANĀS, IELU TĪKLA UN INFRASTRUKTŪRAS ATTĪSTĪBA

2.1. Teritoriālā attīstība

Apkaime, kuru mūsdienās apzīmē ar nosaukumu Maskavas priekšpilsēta jeb Maskavas foršate, savas tagadējās aprises ieguve 19. gadsimta otrajā pusē.³⁰³ Maskavas priekšpilsētu, par kuru aplūkojamajā periodā sauca vienu no Rīgas administratīvajām vienībām, apzīmēja daudz plašāku pilsētas daļu³⁰⁴ nekā mūsdienas Maskavas priekšpilsēta, ietverot tajā arī Grīziņkalnu un daļu no pilsētas centra.

Vēsturiski Maskavas priekšpilsēta bija veidojusies kā Ārrīgas jeb pilsētas lauku teritorija, kuru no Rīgas Iekšpilsētas norobežoja pilsētas nocietinājumi. Senākā tās daļa izvietojās Daugavas krastmalā, tagadējo spīķeru rajonu apkārtnē. Tā uzskatāmā ne tikai par vecāko šīs apkaimes daļu, bet tā bija arī viena no vecākajām apdzīvotajām vietām Rīgas priekšpilsētās. Šo vietu sauca par Lastādiju, un pirmoreiz rakstītos avotos tā tiek minēta 1348. gadā. Nosaukums, iespējams, cēlies no vācu valodas vārda “die Last” – krava. Tas skaidrojams ar to, ka tur notika strūgu un kuģu izkraušana, kā arī aktīva kuģu būve.³⁰⁵

Viduslaikos pilsētai piederošajām teritorijām bija svarīga nozīme pilsētnieku dzīvē, jo teritorijas ārpus pilsētas mūriem nodrošināja rīdziniekus ar pārtiku, kokmateriāliem, kā arī būvniecībai nepieciešamajiem akmeņiem un ķieģeļiem.³⁰⁶ Tomēr ne visa lauku teritorija piederēja Rīgas pilsētai, daļa no tās atradās arī domkapitula, ordeņa un klosteru īpašumā, un par tām notika strīdi. Piemēram, uz dienvidiem no pilsētas, tagadējās Maskavas priekšpilsētas apkārtnē, atradās domkapitula zemes jeb tā sauktie Pagraublauki³⁰⁷ jeb pagrabu tīrumi, kuros tika audzēti dārzeņi un augļi. 1621. gadā saskaņā ar Gustava II Ādolfa privilēģiju pagraba tīrumu teritoriju ieguva Rīgas pilsēta. Šīs teritorijas vietā, starp tagadējo Turgeņeva, Elijas, Gogoļa un Puškina ielu, 1772. gadā pēc krievu tirgotāju lūguma tika atvēlēta vieta tirgotavu celtniecībai.³⁰⁸ Šis ir viens no galvenajiem Maskavas priekšpilsētas tālāko attīstību ietekmējošajiem virzītājspēkiem, kas noteica tās vēlāko iedzīvotāju sastāvu – gan etnisko, gan konfesionālo, gan pēc nodarbošanās veida.

³⁰³ Sk. pielikuma 2.2. att.

³⁰⁴ Atbilst mūsdienas Latgales priekšpilsētai.

³⁰⁵ Zeids, T (atb. red.). *Feodālā Rīga*, Rīga: Zinātne, 1978. 432. – 433. lpp.

³⁰⁶ Celmiņa, I. (sast.) *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*, 32. lpp.

³⁰⁷ Turpat, 33. lpp.

³⁰⁸ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.*, 82. lpp.

Ielu tīkls Rīgas priekšpilsētās sāka veidoties 17. gadsimta beigās.³⁰⁹ Tomēr tam nostabilizēties liedza priekšpilsētu statuss, kas noteica, ka tajās drīkst celt tikai koka būves, kuras kara gadījumos jānodedzina. Pēdējo reizi priekšpilsētas tika nodedzinātas 1812. gadā, Napoleona karaspēka tuvošanās dēļ.³¹⁰ Tās tika atjaunotas saglabājot iepriekšējo plānojumu, izmainot tikai ielu trases un kvartālu lielumus.³¹¹ Tieša šajā brīdī Maskavas priekšpilsētā iezīmējas tai raksturīgais Jēzus baznīcas apkārtnes ielu tīkls.³¹²

Līdz 19. gadsimta otrajai pusei priekšpilsētām bija citādāks statuss nekā Rīgas centram jeb Iekšpilsētai. Tomēr laika gaitā šīs Rīgas daļas teritoriālais statuss bija mainījies. Līdz 18. gadsimta 80. gadiem pilsētas administratīvās robežas faktiski sakrita ar ārējo nocietinājumu – palisāžu – līniju. Tas izmainījās, kad uz Rīgu attiecināja Krievijas policijas noteikumus. Rīgā tika nodibināta policijas valde, kas sadalīja pilsētu un tās priekšpilsētas kvartālos un daļās ar priekšniekiem un uzraugiem. Tādējādi tika noteiktas pilsētas policijai pakļautās teritorijas robežas.³¹³ 1784. gadā Rīgas priekšpilsētas sadalīja trīs administratīvajās daļās: 1. priekšpilsētā – Ģertrūdes, vēlāk Pēterburgas, kuras robežas bija no tagadējās Krišjāņa Barona ielas līdz Ganību dambim;³¹⁴ 2. priekšpilsētā – Maskavas, kura atradās pa labi no tag. Krišjāņa Barona ielas līdz Maskavas un Lubānas ielas stūrim; 3. priekšpilsētā – Mītavas (Jelgavas), kurā ietilpa Pārdaugava.³¹⁵ Līdz ar šīm izmaiņām Ārrīga ieguva oficiālu priekšpilsētu statusu.³¹⁶

1828. gadā Rīgas pilsētas teritorijai pirmo reizi oficiāli tika noteiktas robežas, nošķirot pilsētas policijai pakļauto teritoriju no lauku policijai pakļautā patrimoniālā apgabala. Rīgas un tās priekšpilsētu kopējā platība palielinājās līdz 5200 ha.³¹⁷

Pēc pilsētas nocietinājumu nojaukšanas radās nepieciešamība pēc pilsētas administratīvā iedalījuma izmaiņām. 1877. gada 26. martā Baltijas provincēm tika piemērots 1870. gada Krievijas pilsētu nolikums, Rīgas pilsētas pārvaldei pakļāva atsevišķas teritorijas no patrimoniālā apgabala, un pilsētas platība sasniedza 6700 ha.³¹⁸

1888. gadā Krievijas valdība likvidēja landfogtijas policijas nodaļu, kam bija pakļauts patrimonālapgabals. Daļu no tā nodeva Rīgas apriņķa policijas pārziņā, bet daļu, kas bija vairāk

³⁰⁹ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.*, 22. lpp.

³¹⁰ Turpat, 15. lpp.

³¹¹ *Reglement über die Wiederaufbauung der Rigaschen Vorstädte und das Verhältniß der Vorstädte zu den Befestigungen von Riga.* Riga: b.i., 1813. S. 25.

³¹² Zeids, T (atb. red.). *Feodālā Rīga*, 434. lpp.

³¹³ Celmiņa, I. (sast.) *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*, 40. lpp.

³¹⁴ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.*, 22. lpp.

³¹⁵ Turpat, 23. lpp.

³¹⁶ Slava, L. (red.) *Koka Rīga*, 47. lpp.

³¹⁷ Celmiņa, I. (sast.) *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. 41. lpp.

³¹⁸ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.*, 23. lpp.

apbūvēta un neietilpa muižu zemēs, – Rīgas pilsētas policijai.³¹⁹ 1888. gada 1. septembrī spēkā stājās jaunais policijas iecirkņu dalījums: Iekšpilsēta tika iedalīta 2 iecirkņos, Maskavas priekšpilsēta – 4, Pēterburgas – 3 un Mītavas priekšpilsēta – 2 iecirkņos.³²⁰

Toreizējās administratīvās vienības – Maskavas priekšpilsētas 1. iecirkņa robežas veidoja dzelzceļa līnija, Daugavas krasts un tagadējā Daugavpils iela; 2. iecirknis atradās otrpus dzelzceļa līnijai līdz tagadējai Krišjāņa Barona ielai; 3. – no tagadējās Bruņinieku un K. Barona ielas stūra līdz tagadējai Brīvības gatvei un pilsētas robežai, ieskaitot Grīziņkalnu; 4. iecirknis – sākās no Daugavpils ielas un stiepās līdz pilsētas austrumu robežai.³²¹

Pirmais un ceturtais Maskavas priekšpilsētas iecirknis izveidoja tagadējās Maskavas priekšpilsētas robežas. Šādas apkaimes veidošanos ietekmēja gan pilsētas nocietinājumu nojaukšana, gan dzelzceļa līnijas izveidošana.

Dzelzceļa izveide būtiski ietekmēja pilsētu tālāko attīstības vektoru. Tas skaidrojams ne tikai ar to, ka tas sekmēja to saimniecisko izaugsmi, bet arī ar pilsētas rūpniecisko rajonu veidošanos. Rūpnieciskiem uzņēmumiem bija izdevīgi savus kompleksus izvietot sliežu tuvumā, jo tādējādi bija iespējams ērtāk pārvadāt izejmateriālus un saražoto produkciju. Arī Maskavas priekšpilsētas gadījumā dzelzceļa līnijas Rīga–Dinaburga (Daugavpils), vēlāk Rīga–Orla, izbūve sekmēja rūpnieciskās dzīves attīstību tās apkārtnē.

Sākotnēji būvēt dzelzceļa līniju caur Maskavas priekšpilsētu nebija plānots. Pirmajā dzelzceļa izbūves plānā Dinaburgas dzelzceļa trase tika nosprausta Daugavas kreisajā krastā, lai tā virzītos caur Jelgavu un Bausku. Šādu izvēli bija noteikusi vietējo tirgotāju, Kurzemes labības uzpircēju, intereses. Tomēr Rīgas–Dinaburgas dzelzceļa sabiedrībai bija jāērķinās arī ar impērijas interesēm, un tā stratēģisku apsvērumu dēļ bija spiesta trasi pārcelt uz Daugavas labo krastu. Projekta gala variantā Dinaburgas dzelzceļam bija jāšķērso Rīgā, jāšķērso daļa Maskavas priekšpilsētas, un tālāk, virzoties gar Daugavas labo krastu, jāpietuvojas Jaunjelgavai un Jēkabpilij, tālāk jāšķērso Vidzemes un Vitebskas guberņas robeža un jāvirzās uz Daugavpili.³²²

Dzelzceļa līnijas izbūve caur esošo Maskavas priekšpilsētas teritoriju izmainīja tās ielu tīklu, sadalot vairākas ielas uz pusēm (piemēram, tagadējo Lubānas un Lāčplēša), ieskaujot daļu no Maskavas priekšpilsētas, un norobežojot no blakus esošajām apkaimēm. Pēc 1888. gada policijas iecirkņa iedalījuma, 1. un 4. Maskavas priekšpilsētas iecirkņi izvietojās vienā

³¹⁹ Celmiņa, I. (sast.) *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. 46. lpp.

³²⁰ Neueintheilung der Polizeidistrikte der Stadt. *Rigische Stadtblätter*, 1888, 1. September, S.278.-279.

³²¹ Turpat.

³²² Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture : 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*. 18. – 19. lpp.

pusē dzelzceļa sliedēm, bet 2. un 3. – otrā. Tas veicināja tagadējās Maskavas priekšpilsētas kā vienota rajona rašanos. Pateicoties šai fiziskajai robežai, tālākā Maskavas priekšpilsētas attīstība noritēja uz Ķengaraga pusi. Dzelzceļš ietvēra priekšpilsētas puslokā un, līdzīgi kā iepriekšējos gadsimtos nocietinājumu sistēma, uz ilgu laiku noteica to attīstības robežas.³²³

2.2. Ielu tīkla izveidošanās

Priekšpilsētu integrācija Rīgas pilsētā radīja prasības arī pēc ielu tīkla regulācijas. Jau gadsimtu gaitā veidojušais ielu tīkls tika papildināts ar jaunām ielām, kā arī tika sakārota Rīgas ielu adresācija, kas 19. gadsimta otrajā pusē bija kļuvusi par lielu problēmu, jo daudzām Rīgas ielām bija vienādie nosaukumi, kas apgrūtināja to atrašanu.³²⁴

Īpaši aktuāli tas bija priekšpilsētās, jo tajās ielas bieži tika nosauktas pēc Iekšpilsētu ielu parauga, tādēļ pēc to pievienošanas pilsētai, vairākas ielas bija ar vienādiem nosaukumiem.³²⁵ Piemēram, Rīgā bija četras Aleksandra ielas, četras Spīķeru ielas, trīs Kārļa un trīs Jēkaba ielas.³²⁶ Tas kalpoja par iemeslu, lai 1859. gadā notiktu pirmā lielā ielu pārdēvēšana. Plašāka ielu nosaukumu precizēšana notika arī 1885. gadā, kad pārdēvēja 110 ielas un nosaukumus piešķīra 98 ielām. 1889. g. jaunus nosaukumus ieguva 38 ielas un 1902. gadā – 43 ielas. 1914. gadā nosaukumus piešķīra vēl 29 jaunām ielām.³²⁷

Arī Maskavas priekšpilsētā šajā periodā daļa no jau esošā ielu tīkla tika izmainīta un tika izbūvētas jaunas ielas. Ņemot vērā Maskavas priekšpilsētas lielumu, ielu tīkla attīstība nenoritēja vienmērīgi. Tās teritorijā ir iespējams izdalīt vairākus rajonus, kuros ap kādu nozīmīgu objektu veidojies ielu tīkls.

Vēsturiski par Maskavas priekšpilsētas centrālo asi bija veidojusies Maskavas iela. Tā bija Rīgas–Vitebskas–Polockas tirdzniecības un pasta ceļa daļa pilsētas robežās.³²⁸ Ar nosaukumu Polockas ceļš iela Rīgas kartēs parādās 18. gs.³²⁹ 1810. gadā to nosauc par Lielo Jaunkrievu ielu, bet 1852. gadā par Lielo Maskavas ielu³³⁰ (vēlāk Maskavas iela).

Maskavas iela stiepās visas priekšpilsētas garumā un kalpoja par nozīmīgu ceļu, kurš no Rīgas pilsētas veda uz austrumiem. Šī Maskavas ielas atrašanās vieta padarīja to par apkaimes galveno maģistrāli, kā arī par saimniecisko un sabiedrisko centru.

³²³ Bākule, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*, 179. lpp.

³²⁴ Strasennamen. *Rigische Stadtblätter*, 1863, 21. November S. 424.

³²⁵ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.*, 54. lpp.

³²⁶ Strasennamen. *Rigische Stadtblätter*, 1863, 21. November S. 424.

³²⁷ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.*, 54. lpp.

³²⁸ Jērāns, P. (galv. red.). *Rīga: enciklopēdija*. 448. lpp.

³²⁹ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 101. lpp.

³³⁰ Turpat, 102. lpp.

Tuvāk pilsētas centram esošajā Maskavas priekšpilsētas daļā par nozīmīgākajiem objektiem līdz 19. gadsimtam bija izveidojusies Jēzus baznīca un Krievu sēta. Ap Jēzus baznīcu izveidojās regulārs ielu tīkls, kura vidū dievnams atradās. Uz baznīcu veda divas ielas: tagadējā Elijas un Jēzusbaznīcas iela. Jēzusbaznīcas iela tika izveidota ap 1812. gadu,³³¹ pēc priekšpilsētu dedzināšanas. 1843. gadā Rīgas kartē tā parādās ar nosaukumu Mazā Jēzusbaznīcas iela, bet 1885. gadā tā ieguva Jēzusbaznīcas ielas nosaukumu.³³² Elijas iela ar nosaukumu Jāņa iela minēta jau 1794. gadā,³³³ un tā bija viena no senākajām Rīgas ielām. 1885. gadā tā tika pārdēvēta par Elijas ielu.³³⁴

Paralēli Jēzusbaznīcas ielai izvietojās tag. Puškina iela. Tā parādījās 1846. gada Rīgas kartē ar nosaukumu Lielā Jēzusbaznīcas iela. 1885. gadā tā tika pārdēvēta par Smoļenskas ielu³³⁵ (no 1923. gada Puškina).³³⁶

Otrpus Jēzusbaznīcas ielai paralēli izvietojās Lielā Riepnieku iela, kura 1888. gadā kļuva par daļa no tagadējās Dzirnau ielas³³⁷, kura turpinājās otrpus dzelzceļam pilsētas centra virzienā.

Netālu esošo Krievu sētu norobežoja tagadējā Elijas, Puškina, Turgeņeva un Gogoļa iela. Par Turgeņeva ielu 1885. gadā tika pārdēvēta daļa no Elizabetes un Laipu ielas.³³⁸ 1885. gadā vēl viens neliels Elizabetes ielas posms, kurš sākas pretī Vissvētās Dievmātes Pasludināšanas baznīcai, tika pārdēvēts par Timoteja ielu.³³⁹

Gogoļa iela savukārt sevī apvieno kādreizējo Lāču ielu un Stacijas ielu. Lāču iela – tagadējās Gogoļa ielas posms no Turgeņeva ielas līdz Dzirnau ielai – minēta jau 1846. gadā Rīgas adrešu grāmatā. Savukārt Stacijas iela, kā liecina tās nosaukums, savienoja Stacijas laukumu ar Lāču ielu. Stacijas iela tika izveidota pilsētas nocietinājumu nojaukšanas laikā un tika atklāta 1860. gadā. Lāču ielu tai tika pievienota 1885. gadā,³⁴⁰ bet 1902. gada 7. februārī par godu krievu rakstnieka N. Gogoļa nāves 50. gadadienai tā tika pārdēvēta par Gogoļa ielu.³⁴¹

³³¹ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija*. 3. sēj., 246. lpp.

³³² *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 185.

³³³ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija*. 3. sēj., 19. lpp.

³³⁴ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 185.

³³⁵ Turpat.

³³⁶ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 131. lpp.

³³⁷ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 186.

³³⁸ Turpat, S. 185.

³³⁹ Turpat.

³⁴⁰ Turpat, S. 185.

³⁴¹ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija*. 3. sēj. 110. lpp.

Paralēli Stacijas ielai jau 1754. gadā tika izveidota Mazā Riepnieku iela, kura 1885. gadā tika pārdēvēta par Riepnieku ielu.³⁴²

1860. gadā spīķeru kvartālā tika izveidota Spīķeru iela, kura virzījās no Gogoļa ielas uz Maskavas ielu.³⁴³ Paralēli Spīķeru ielai 1902. gada kartē parādās Ūlenbrokas iela³⁴⁴ un 1903. gadā Suzdaļas iela (no 1923. gada Gaiziņa).³⁴⁵

1885. gadā starp Maskavas un Gogoļa ielu tika izveidota Strūgu iela.³⁴⁶ Savukārt 1913. gadā starp Strūgu un Lāčplēša ielu parādījās Porhova iela (kur vēlāk ieguva Dagdas ielas nosaukumu).³⁴⁷

Nozīmīga iela, kura savienoja Maskavas un Pēterburgas priekšpilsētu, bija tagadējā Lāčplēša iela. Tā tika izveidota 1813. gadā ar nosaukumu Kārļa iela. 1867. gadā tā tika pārdēvēta par Smilšu ielu, bet 1885. gadā par Romanova ielu.³⁴⁸

Perpendikulāri tai 1876. gadā tika izveidota Mazā Kārļa iela³⁴⁹, kura tāpat kā Kārļa iela 1885. gadā tika pārdēvēta par Mazo Romanova ielu³⁵⁰ (no 1923. gada Mazā Lāčplēša iela, no 2010. gada Natana Barkāna iela³⁵¹).

Lāčplēša ielu krustoja Sadovņikova iela, kura 1885. gadā tika izveidota apvienojot Mazā Dzirnavu un Lielo Dzirnavu ielu.³⁵²

Uz dienvidiem no dzelzceļa uzbērums līdz Lāčplēša ielai stiepās Abrenes iela, kuru senāk devēja par “ielu pie zosu ganībām”, vēlāk par “ielu pie ganībām”. 1844. gadā tā ieguva nosaukumu Kazaku iela. Nosaukums cēlies no veciem kazaku zirgu staļļiem, kuri kādreiz atradās pie šīs ielas.³⁵³

1903. gadā starp Abrenes un Visvalža (toreiz Popova iela) ielu, kura agrāk šķērsoja arī dzelzceļu un iestiepās Maskavas priekšpilsētā, tika ierīkota Rodenburgas iela (kopš 1938. gada Skrindu).³⁵⁴

³⁴² *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 186.

³⁴³ *Die Abtragung der Festungswerke Riga's und die damit verbundenen Communalbauten : Bericht und Rechenschaft der ständischen Commission*. Riga: W.F. Häcker, 1864. S. 42.

³⁴⁴ *Plan der Stadt Riga deren Umgebung*. Riga: Verlag von N. Kymmell. 1902.

³⁴⁵ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 50. lpp.

³⁴⁶ Turpat, 152. lpp.

³⁴⁷ Turpat, 36. lpp.

³⁴⁸ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 186.

³⁴⁹ *Rigasche Stadtblätter*, 1876., 9. September, S. 339.

³⁵⁰ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 186.

³⁵¹ *Par Mazās Lāčplēša ielas pārdēvēšanu Natana Barkāna vārdā un grozījumiem Rīgas domes 03.02.1998. lēmumā* Nr.5536. Rīgas domes lēmums Nr.1287. Rīgā 2010.gada 20.aprīlī. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/208730> [aplūkots 23.04.2017.]

³⁵² *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 186.

³⁵³ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.*, 64. lpp.

³⁵⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1904. С. 44.

Paralēli tagadējai Lāčplēša ielai izvietojās Krāslavas iela, kura 1810. gadā parādās Rīgas ielu tīklā ar nosaukumu Lielā Palisādu iela. 1885. gadā tā tika pārdēvēta par Palisādu ielu (no 1938. gada Krāslavas iela).³⁵⁵ Lāčplēša un Krāslavas ielu savienoja 1876. gadā izveidotā Cīruļu iela (tagad Spīdolas).³⁵⁶

Vēl viens nozīmīgs Maskavas priekšpilsētas satiksmes ceļš bija Daugavpils iela. Tās senākais nosaukums bija Mazā Kurpnieku iela, kurš minēts 1846. gadā Rīgas adrešu grāmatā. 1859. gada 17. oktobrī tā tika pārsaukta par Dinaburgas ielu.³⁵⁷

Līdz 19. gs. beigām nozīmīgs satiksmes ceļš Maskavas priekšpilsētā bija arī tagadējā Jersikas iela. Savu nozīmi tā sāka zaudēt pēc Maskavas ielas iztaisnošanas, jo līdz tam tā bija daļa no senā satiksmes ceļa gar Daugavu.³⁵⁸ Iela Rīgas plānā parādās 1844. gadā ar nosaukumu Mazā Jaunkrievu iela. 1859. gadā tā tika pārdēvēta par Jaunkrievu ielu, jo kādreizējā Lielā Jaunkrievu iela tika pārdēvēta par Maskavas ielu.³⁵⁹ 1885. gadā tā tika pārdēvēta par Vitebskas ielu (1936. gadā tā ieguva savu tagadējo nosaukumu – Jersikas iela).³⁶⁰

1880. gadā starp Maskavas un Jersikas ielu tika izveidota Šaurā iela.³⁶¹

Tagadējā Miera dārza un Klusā dārza teritorijā 19. gs. beigās atradās kapi. Ap šo teritoriju izveidojās vairākas ielas, kuru nosaukumi liecina, ka tās atradās pie kapiem. Kādreizējo kapu teritoriju ierobežo tagadējā Katoļu, Jēkabpils, Kalupes un Lazdonas iela. Lielā Mirušo iela atrodama 1844. gada Rīgas pilsētas plānā. 1859. gada 17. oktobrī tā tika pārdēvēta par Katoļu ielu.³⁶² Arī Jēkabpils iela atzīmēta 1844. gada Rīgas plānā ar nosaukumu Mazā Mirušo iela. 1859. gadā tā pārdēvēta par Jēkabmiesta (vēlāk Jēkabpils) ielu.³⁶³ Kalupes ielas sākotnējais nosaukums bija Apbedīšanas iela, bet 1861. gadā Rīgas adrešu grāmatā tā parādās ar nosaukumu Mazā Palisādu iela (no 1938. gada Kalupes iela).³⁶⁴ Savukārt Lazdonas iela 1852. gada Rīgas kartē parādās ar nosaukumu Mazā Kalna iela, bet 1867. gadā kā Kalna iela, 1868. gadā – Apbedījumu iela, bet no 1885. gada – Tveras iela.³⁶⁵

³⁵⁵ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 77. lpp.

³⁵⁶ Turpat, 148. lpp.

³⁵⁷ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 2. sēj.*, 247. lpp.

³⁵⁸ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 3. sēj.*, 243. lpp.

³⁵⁹ Turpat, 242. lpp.

³⁶⁰ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 186.

³⁶¹ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 154. lpp.

³⁶² Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 3. sēj.*, 323. lpp.

³⁶³ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 64. lpp.

³⁶⁴ Turpat, 69. lpp.

³⁶⁵ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 185.

Netālu no šiem kapiem, otrpus Daugavpils ielai, atradās Ivana (Joanna, Jāņa) pareizticīgie un Vecticībnieku kapi, kurus ierobežoja tagadējā Jēkabpils iela un Kalna iela. Kalna iela pirmoreiz Rīgas pilsētas plānā parādās 1844. gada ar nosaukumu Lielā Kalna iela (no 1917. gada Kalna iela).³⁶⁶ Paralēli Kalna ielai 1858. gada kartē parādās Lielā Kurpnieku iela, kura 1885. gadā ieguva nosaukumu Jaroslavas iela (no 1923.g. Ludzas iela).³⁶⁷

Perpendikulāri Kalna ielai 1876. gadā tika izveidota Lauvas iela.³⁶⁸ Savukārt paralēli Lauvas ielai atradās Mazā Kalna iela, kura pirmoreiz Rīgas adrešu grāmatā minēta 1846. gadā,³⁶⁹ un Kalugas iela (no 1923. gada Viļānu iela), kura tika izveidota 1876. gadā.³⁷⁰ Pie Lauvas ielas sākās Saratovas iela (tagad Lomonosova iela), kura tika izveidota 1890. gadā.³⁷¹ Perpendikulāri tai tika izveidota arī Tambovas iela (no 1923. gada Aiviekstes iela).³⁷²

Teritorijā starp Ebreju, Līksnas, Tējas un Virsaišu ielu atradās ebreju kapi.³⁷³ Ebreju iela parādījās 1846. gada adrešu grāmatā ar nosaukumu “iela pie Ebreju kapiem”. 1861. gadā tā tika pārsaukta par Ebreju kapu ielu³⁷⁴, bet 1885. gadā tā kļuva par Ebreju ielu.³⁷⁵ Līksnas iela ar nosaukumu Poltavas iela tika izveidota 1876. gadā.³⁷⁶ Tajā pašā gadā tika izveidota arī Tējas iela³⁷⁷ un Virsaiša iela (ar nosaukumu Kostromas iela).³⁷⁸

Līksnas un Jersikas ielu savienoja Sarkanā iela, kuru Rīgas adrešu grāmatā parādījās 1898/99 gadā.³⁷⁹

Aiz kapiem 1876. gadā tika izveidota arī Kalēju iela³⁸⁰, kas 1885. gadā tika pārdēvēta par Mašīnu iela (no 1998. gada Žaņa Lipkes iela).³⁸¹

No Maskavas ielas atzarojās tagadējā Lubānas iela, kura turpinājās otrpus dzelzceļam uz Dreiliņiem. Tā tika izveidota 1861. gadā ar nosaukumu Lielā Lubānas iela, bet 1902. gadā tā

³⁶⁶ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 3. sēj.*, 275. lpp.

³⁶⁷ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 186.

³⁶⁸ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 87. lpp.

³⁶⁹ Turpat, 104. lpp.

³⁷⁰ *Rigasche Stadtblätter*, 1876., 9. September, S. 339.

³⁷¹ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 96. lpp.

³⁷² Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.*, 74. lpp.

³⁷³ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 3. sēj.*, 8. lpp.

³⁷⁴ Turpat.

³⁷⁵ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 185.

³⁷⁶ *Rigasche Stadtblätter*, 1876., 9. September, S. 340.

³⁷⁷ *Rigasche Stadtblätter*, 1876., 21. Oktober, S. 392.

³⁷⁸ *Rigasche Stadtblätter*, 1876., 9. September, S. 339.

³⁷⁹ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 141. lpp.

³⁸⁰ *Rigasche Stadtblätter*, 1876., 9. September, S. 340.

³⁸¹ *Rigasche Stadtblätter*, 1886., 12. Juni, S. 187.

tika pārdēvēta par Lubānas ielu.³⁸² Paralēli Lielajai Lubānas ielai 1861. gadā tika izveidota arī Mazā Lubānas iela³⁸³ un Mazā Maskavas iela (vēlāk Pļaviņu iela).³⁸⁴

Maskavas un Pļaviņu iela 1876. gadā tika savienota ar Georgu ielu.³⁸⁵ Savukārt Mazo un Lielo Lubānas ielu savienoja Saikavas iela, kuras agrākais nosaukums bija Vjazmas iela. Tā pirmoreiz parādās Rīgas adrešu grāmatā 1887/88 gadā.³⁸⁶

Pie Maskavas, Lubānas un Mazās Lubānas ielas ap 1880. gadu tika izveidota Rēznes iela ar nosaukumu Rjazaņas iela.³⁸⁷

Pie pilsētas austrumu robežas izvietojās Maskavas priekšpilsētas rūpnieciskais centrs, kurā tika izvietoti lielākie apkaimes uzņēmumi, tādēļ arī ap tiem attīstījās ielu tīkls. To veidoja tagadējā Slāvu, Dzērvju, Salacas, Ogres, Zilupes, Indrupes un Rītupes ielas.

Dzērvju iela ar nosaukumu Ķeizara iela Rīgas adrešu grāmatā minēta 1868. gadā, bet 1885. gadā tā tika pārdēvēta par Dzērvju ielu.³⁸⁸ 1889. gadā tika izveidota Slāvu iela,³⁸⁹ Latviešu iela (kura vēlāk kļuva par Zilupes ielu),³⁹⁰ Līvu iela (vēlāk – Salacas),³⁹¹ Igauņu iela (vēlāk – Rītupes iela)³⁹², Leišu iela (vēlāk – Indrupes iela)³⁹³ un Ogres iela³⁹⁴.

Gar Daugavas krastu stiepās Daugavas Krasta iela, kura pirmoreiz Rīgas kartē parādās ap 1867. gadu. 1902. gadā tā tika pārdēvēta par Krasta ielu.³⁹⁵ Neliela iela, kas savienoja Elijas ielu ar Krasta ielu bija Speķa iela, kas tika izveidota 1885. gadā.³⁹⁶ Iela pie Grebenščikova vecticībnieku nama stiepās no Maskavas līdz Krasta ielai, un tā 1885. gadā ieguva nosaukumu Grebenščikova iela.³⁹⁷

Pie Lībekas salas atradās Kojusalas iela, kura Rīgas adrešu grāmatā parādās 1846. gadā.³⁹⁸ Kojusalas iela robežojās ar Fridriķa ielu un Grēdu ielu. Fridriķa iela tika izveidota

³⁸² Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 97. lpp.

³⁸³ Turpat, 106. lpp.

³⁸⁴ Turpat, 128. lpp.

³⁸⁵ *Rīgasche Stadtblätter*, 1876., 19. August, S. 314.

³⁸⁶ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 138. lpp.

³⁸⁷ Turpat, 134. lpp.

³⁸⁸ Turpat, 42. lpp.

³⁸⁹ Turpat, 146. lpp.

³⁹⁰ Turpat, 178. lpp.

³⁹¹ Turpat, 139. lpp.

³⁹² Turpat, 135. lpp.

³⁹³ Turpat, 59. lpp.

³⁹⁴ Turpat, 117. lpp.

³⁹⁵ Turpat, 78. lpp.

³⁹⁶ Turpat, 148. lpp.

³⁹⁷ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 3. sēj.*, 177. lpp.

³⁹⁸ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 75. lpp.

1876. gadā,³⁹⁹ bet Grēdu ielas agrākais nosaukums bija Stāpeļu ielu, un Rīgas kartē tā pirmoreiz parādās ap 1880. gadu.⁴⁰⁰

Paralēli Fridriķa ielai 1895. gadā tika izveidota Kijevas iela (no 1936. gada Balvu iela).⁴⁰¹ Un 1900. gadā tika izveidota Harkovas iela (vēlāk pārdēvēta par Varakļānu ielu)⁴⁰², bet 1909. gadā tika izveidota Elija iela (kas vēlāk ieguva Dricānu ielas nosaukumu).⁴⁰³

Kojusalas, Krasta un Maskavas ielu savienoja Toma iela, kura tika izveidota ap 1880. gadu.⁴⁰⁴

Vēl dažas salīdzinoši nelielas ielas Daugavas krasta tuvumā atradās starp tagadējo Lāčplēša un Grebenščikova ielu. Viena no tām bija Bārdziņu iela, kurai nosaukums tika piešķirts ap 1880. gadu⁴⁰⁵ un paralēli tai Īsā iela,⁴⁰⁶ bet tai perpendikulāri Pirts iela, kura Rīgas kartē parādījās 1867. gadā.⁴⁰⁷

Izvērtējot Maskavas priekšpilsētas ielu tīkla attīstību var secināt, ka lielākā daļa no ielām, kas arī mūsdienās veido šo apkaimi, izveidojās un nostabilizējās 19. gadsimta beigās.

2.3. Ielu nostiprināšana

Līdz ar ielu tīkla izveidi un paplašināšanos aktualizējās arī infrastruktūras pilnveides darbi. Pakāpeniski tika uzsākta ielu nostiprināšana. Ņemot vērā lielo skaitu nenostiprināto ielu, vispirms pilsētas dome veica nozīmīgāko ielu nostiprināšanu un ierīkošanu. Parasti tika noregulētas, izbruģētas un ierīkotas ielas, kuras savienoja pilsētas perifēriju ar centrālo daļu, vai pilsētas priekšpilsētas savā starpā.⁴⁰⁸ Pilsētas ielu bruģēšanas galveno virzienu noteikšanā liela loma bija arī uzņēmēju interesēm. Šī iemesla dēļ tika izbruģēti un pārbruģēti pievadceļi ostai un preču stacijām, pilsētas ganībām, kā arī dzīvīgākās radiālās maģistrālēs, kas savienoja pilsētas centru ar fabriku rajoniem.⁴⁰⁹ Daļa no ielām tika ierīkotas vai izbruģētas pēc iedzīvotāju lūguma,⁴¹⁰ tomēr pārsvarā tas tika veikts vērtīgāko nekustamo īpašumu, kā arī kazarmu tuvumā.⁴¹¹

³⁹⁹ *Rīgasche Stadtblätter*, 1876., 19. August, S. 314.

⁴⁰⁰ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 54. lpp.

⁴⁰¹ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 2. sēj.* 30. lpp.

⁴⁰² Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 166. lpp.

⁴⁰³ Turpat, 40. lpp.

⁴⁰⁴ Turpat, 159. lpp.

⁴⁰⁵ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 2. sēj.* 31. lpp.

⁴⁰⁶ Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*, 60. lpp.

⁴⁰⁷ Turpat, 126. lpp.

⁴⁰⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1909. г.*, С. 62.

⁴⁰⁹ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 228. lpp.

⁴¹⁰ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1909. г.*, С. 62.

⁴¹¹ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 228. lpp.

Līdz 19. gadsimta beigām gandrīz visas Maskavas priekšpilsētas ielas tika izbruģētas, vēlāk tikai tās, kuras pagarināja vai ierīkoja no jauna.⁴¹² Tomēr atšķirās izmantojamais ielu segums. 19. gadsimtā ielas virsmas noklāšanai parasti tika izmantoti sasmalcināti kaļķakmeņi vai grants. Ielu segumā visbiežāk izmantoja neapstrādātus apaļos laukakmeņus. Tomēr 19. gs. otrajā pusē ielu nostiprināšanā parādījās vairāki jauninājumi – apstrādāti laukakmeņi un rindu akmeņi. Rindu akmeņus Rīgas ielu bruģēšanai sāka izmantot 1873. gadā. Tie izmaksāja ievērojami dārgāk nekā līdz tam izmantotie laukakmeņi,⁴¹³ tomēr tie ļāva pārvadāt lielāku svaru un gandrīz divas reizes samazināja remonta izdevumus.⁴¹⁴ Ar rindu akmeņiem minēto priekšrocību dēļ galvenokārt tika bruģēti nozīmīgākie pilsētas ceļi, bet apaļie akmeņi joprojām tika izmantoti vairāk, it sevišķi priekšpilsētu bruģēšanā.⁴¹⁵

Ar rindu akmeņiem Maskavas priekšpilsētā līdz 20. gadsimta sākumam tika noklāts tikai Maskavas ielas sākumposms līdz Puškina ielai, Daugavpils iela, Grebenščikova un Skrindu iela.⁴¹⁶ Daugavpils ielā rindu akmeņi tika ieklāti 1904. gadā ar mērķi uzlabot satiksmi starp Maskavas un Pēterburgas priekšpilsētu.⁴¹⁷ Arī izbruģējot mazāk nozīmīgo Strūgu ielu, 1908. gadā, tika izmantoti apaļie akmeņi.⁴¹⁸

Vairākās Maskavas priekšpilsētas ielās tika veikti regulēšanas un paplašināšanas darbi. 20. gs. pašā sākumā tika noregulēta Grebenščikova, Daugavpils⁴¹⁹, Kojusalas⁴²⁰, Jersikas⁴²¹, Balvu⁴²², Gogoļu, Katoļu⁴²³ u.c. ielas. Pakāpeniski notika arī galvenās maģistrāles – Maskavas ielas regulācija – 1905. gadā posmā starp Turgeņeva un Dzirnavu ielu⁴²⁴; 1906. g. posmā no

⁴¹² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1905. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1906.

⁴¹³ Mangulis, A. Rīgas pilsētas ielu nostiprināšana. No: Liventals, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 453. lpp.

⁴¹⁴ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 226. lpp.

⁴¹⁵ Mangulis, A. Rīgas pilsētas ielu nostiprināšana, 454. lpp.

⁴¹⁶ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1905. г.*

⁴¹⁷ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1905. С. 47.

⁴¹⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1908. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1909., С. 70.

⁴¹⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 48.

⁴²⁰ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1905. г.*, С. 62.

⁴²¹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1909. г.* С. 64.

⁴²² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1914. С. 58.

⁴²³ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1913. С. 64.

⁴²⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1905. г.*, С. 62.

Dzirnavu līdz Pirts ielai⁴²⁵; 1907. gadā no Pirts līdz Daugavpils ielai⁴²⁶, bet 1911. gadā posmā no Jersikas līdz Fridriķa ielai.⁴²⁷

Maskavas priekšpilsētas ielas, kuras tika noregulētas, pārsvarā bija nozīmīgas apkaimes infrastruktūrai. Mazāk nozīmīgu ielu regulācija tika veikta retāk, piemēram, pēc iedzīvotāju lūguma 1909. gadā starp toreizējo Lubānas un Slāvu iela tika ierīkota tagadējā Rītupes iela.⁴²⁸

Ielu paplašināšanai pilsētas dome varēja iegādāties zemi no namīpašniekiem Piemēram, lai paplašinātu Sadovņikova ielu pilsētas dome no namīpašnieka I. F. Šiškina 1902. gadā iegādājās zemes joslu par 500 rubļiem.⁴²⁹ Citreiz zemes gabali tika iemanīti pret citiem. Piemēram, 1901. g. Abrenes ielas regulēšanai un Skrindu ielas izveidošanai dome iemainīja tirgotāja E. Gopfes neapbūvētu zemes gabalu 133 kvadrātasu (aptuveni 605 m²) lielumā pret citu tikpat lielu zemes platību.⁴³⁰

Lai gan Rīgas pilsētas dome veica ielu labiekārtošanas darbus regulāri, tomēr tas nenotika pietiekami lielos apmēros, it īpaši priekšpilsētās. Kopumā vērtējot, Maskavas priekšpilsētā labiekārtotības līmenis vēl bija salīdzinoši zems. Piemēram, 1915. gadā presē lasāma kāda žurnālista pieredze, kurš apmeklēja Dzērvju ielu: “Bet maz būs tādu, kuri ticēs, ka še pievestais Dzērvju un citu ielu stāvoklis nav ne drusku pārspīlēts. Svētdien tur tikko nedabūjām galu. (..) Tālāk nāk ielas vienā pusē plašs fabrikas lauks netīrumu izgāšanai, kurš palicis cilvēka auguma augstāks, jo iela bruģēšanas dēļ pēdējos gados izrakta. Tagad tā pieputināta lauka augstumā ar sniegu, tā ka nevar vairs ielu zīmēt un tikai maza sprauga ir otrā pusē gar mājām lejā, kura pēdas 2 dziļi pilna dzeltena šķidrums. Ūdens zābaku mums nebija, un tāpēc bridām pa augšu, pa lauka malu, bet bijām uzgājuši uz ielas robežu un iestīgām līdz krūtīm sniegā, kuram apakšā tek ūdens strauti. Bailēs sākām kliegt pēc palīdzības un no mājas nr. 7 izskrējušie cilvēki mūs izglāba, lai gan slapjus un netīrus. Iedzīvotāji rāja mūs, ka gribot slīcināties. Viņi darot tā: pārkāpjot pār sētu kaimiņu pagalmā un no tā ar līkumu, pa vārtiem notiekot uz kaulu fabriku, Maskavas ielu, tramvaju pietātni. (..) Apgabals, ar kuru savieno Dzērvju iela, nav tāla nomaļa vieta, bet vairākus tūkstošu iedzīvotāju apdzīvots strādnieku kvartāls, kur maksā diezgan lielas īres īrnieki un saimnieki tādas pašas nodevas pilsētai kā citur.”⁴³¹

⁴²⁵ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1906. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1907. С. 72.

⁴²⁶ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1907. г.*, С. 68.

⁴²⁷ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1911. г.*, С. 70.

⁴²⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1909. г.*, С. 64.

⁴²⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 46.

⁴³⁰ Turpat, С. 47.

⁴³¹ Brīnumpilsētas labierīcības. *Jaunais Vārds*, 1915., 3. februāris, 3. lpp.

Arī cita laikabiedra liecības, kas lasāmas Pētera Rucka ceļvedī pa Rīgu un tās apkaimēm, liecina, ka par spīti zināmiem labiekārtošanas pasākumiem, kopējais priekšstats, kuru radīja apkaime neilgi pirms Pirmā pasaules kara nebija pārāk labvēlīgs: "Ja vēlaties nokļūt provinciālā krievu pilsētā – netīrā, būvēm no koka, nepavisam ne labiekārtotā, ar petrolejas lukturiem, briesmīgām ietvēm (..) – vajag tikai pabraukāties pa Maskavas forštati."⁴³²

2.4. Sabiedriskais transports

Pēc ielu tīkla regulācijas un ielu seguma nostiprināšanas Maskavas priekšpilsētā kļuva iespējams ieviest arī regulāru sabiedriskā transporta satiksmi. Par centrālo satiksmes maģistrāli vēsturiski bija veidojusies Maskavas iela, tādēļ līdz ar pakāpenisku sabiedriskā transporta parādīšanos, tieši pa to sāka kursēt sabiedriskais transports.

Par pirmo šādu līniju var uzskatīt 1874. gada 1. oktobrī ieviesto regulāro zirgu omnibusu satiksmi no Rātslaukumu uz Sarkankalniņa tirgu (pie Daugavpils un Maskavas ielas krustojuma). Omnibuss kursēja ar pusstundas intervālu no plkst. 7 līdz 22.⁴³³ Tādējādi ar pilsētas centru tika savienots nozīmīgākais Maskavas priekšpilsētas saimnieciskās dzīves centrs – tirgus. Tomēr līnija vēl bija salīdzinoši īsa un nestiepās līdz attālāk, tuvāk pilsētas austrumu robežai, esošajām rūpnīcām, uz kurām regulāra satiksme noderētu tajās strādājošajiem cilvēkiem.

Arī tad, kad Rīgas ielās parādījās zirgu tramvajs, satiksmes problēma netika atrisināta. 1882. gada koncesijas līgumā par zirgu tramvaja ieviešanu tika noteikts, ka vienai no līnijām ar apzīmējumu C jākursē no Daugavmalas tirgus pa tag. Krasta ielu un Maskavas ielu arī tikai līdz Sarkankalniņa tirgum. Tomēr arī pārējās atklātās līnijas – A līnija kursēja no Lielā Pumpja (pie Aleksandra tirgus) līdz Kaļķu ielas stūrim un tagadējam Aspazijas bulvārim, bet B – no Kaļķu ielas stūra un Aspazijas bulvāra pa Aspazijas bulvāri un tagadējo 13. janvāra ielu līdz Daugavai⁴³⁴ – nodrošināja ar ērtu satiksmi tikai pavisam nelielu pilsētas daļu.

Līdz ar elektriskā tramvaja parādīšanos Rīgā viena no līnijām bija paredzēta arī satiksmes nodrošināšanai ar Maskavas priekšpilsētu. 1901. gadā viena no sākotnējām sešām līnijām – 5. līnija (pēc līniju papildināšanas 6. līnija) kursēja no Daugavmalas pa Maskavas ielu uz ūdensvadu sūkņu staciju (tagadējā Maskavas iela 194).⁴³⁵ Līnija bija aptuveni 4,3 km gara, un tā jau bija ievērojami garāka nekā iepriekš, tomēr tā joprojām nesniedzās līdz tādām nozīmīgām

⁴³² Рудкий, П. (сост.). *Рига и окрестности её : путеводитель с планами г. Риги и Рижского взморья*, С. 87.

⁴³³ *Rigasche Stadtblätter*, 1874., 3. Oktober, *Rigasche Stadtblätter*, S. 351.

⁴³⁴ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 87. lpp.

⁴³⁵ Pāvele, M. *Tramvaju satiksmes attīstība Rīgā laikā no 19. gs. beigām līdz 1914. gadam*. No: Panovko, J. (atb. red.) *Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR III*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1962., 143. lpp.

uzņēmumam kā Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpnīca. Tomēr drīzumā iedzīvotāju pieprasījums tika ņemts vērā, un līnija 1908. gadā tika pagarināta līdz Slāvu ielai, un pirms Pirmā pasaules kara tā jau bija vairāk nekā 5 km gara.⁴³⁶

Līdz ar elektriskā tramvaja ieviešanu Rīgā tā vajadzībām tika izbūvēti vairāki depo. Galvenais depo atradās pie Aleksandra vārtiem, tagadējā Brīvības ielā.⁴³⁷ Divi citi priekšpilsētās – Fridriķa ielā (Maskavas priekšpilsētā) un tagadējā Tipogrāfijas ielā (Mītavas priekšpilsētā). Visi depo tika izstrādāti pēc viena Paula Mandelštama 1900. gada projekta.

Fridriķa ielas projekts tika apstiprināts 1900. gada 12. septembrī.⁴³⁸ To celtniecībai, līdzīgi kā citām industriālām celtnēm, tika izmantots “ķieģeļu stils”. Depo tika celti no neapmestiem dzelteniem ķieģeļiem, kas tika lietoti arī kā dekoratīvais apdares materiāls, izmūrējot no ķieģeļiem sarežģītas reljefa formas, profilētas dzegas, ornamentālās arkas un tornīšus.⁴³⁹ Depo Fridriķa ielā tika pabeigts un nodots lietošanā 1901. gadā. Tas bija aprīkots ar tā laika modernākajām labierīcībām – centrālo apkuri, elektrisko apgaismojumu, kanalizāciju un ūdensapgādi.⁴⁴⁰ Depo priekšā esošais laukums tika izbruģēts un norobežots ar koka žogu.⁴⁴¹

Šis depo tika projektēts galvenokārt Maskavas priekšpilsētā kursējošās līnijas apkalpošanai. Vagonu halle ar sešiem sliežu ceļiem un apskates kanāliem būvēts garāks nekā galvenajā depo ēkā un bija paredzēts 54 vagoniem. Ēkas galā tika izvietota darbnīca un noliktavas telpa. Depo kompleksā tika uzbūvēta arī dzīvojamā māja, kurā atradās depo vadītāja un sarga dzīvokļi.⁴⁴²

Arī pēc depo nodošanas lietošanā tā kompleksā tika veikti pārbūves darbi. 1904. gadā pēc automatizēto ugunsdzēsšanas ierīču uzstādīšanas tika vienkāršota depo šķūņa jumta konstrukcija un izveidots ūdens rezervuārs.⁴⁴³ 1906. gadā depo kompleksā tika uzbūvēts koka šķūnis.⁴⁴⁴ 1912. gadā tika palielināta vagonu halle.⁴⁴⁵ Savukārt 1914. gadā tika apstiprināts projekts par dzīvojamās ēkas pārbūvi⁴⁴⁶, kurai, lai izveidotu jaunas telpas personālam, tika izbūvēts trešais stāvs ar mansardu.⁴⁴⁷

⁴³⁶ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 107. lpp.

⁴³⁷ Turpat, 145. lpp.

⁴³⁸ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr. 5941. l. (48. grupa, 95. grunts), 2. lp.

⁴³⁹ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 145. lpp.

⁴⁴⁰ *Rīga und seine Bauten*, S. 93.

⁴⁴¹ Turpat.

⁴⁴² Turpat.

⁴⁴³ LNA – LVVA, 2761. f. 3. apr. 5941. l. (48. grupa, 95. grunts), 35. lp.

⁴⁴⁴ Turpat, 42. lp.

⁴⁴⁵ Turpat, 58. lp.

⁴⁴⁶ Turpat, 63. lp.

⁴⁴⁷ Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*, 153. lpp.

Maskavas priekšpilsēta ir veidojusies kā daļa no Ārrīgas teritorijas, tās attīstību kopš 19. gadsimta otrās puses virzīja pilsētas nocietinājumu nojaukšana un dzelzceļa līnijas Rīga – Daugavpils izbūve. Tieši šajā laikā tā kļuva par vienotu apkaimi, kā to uztver arī mūsdienās. Šajā laikā arī noritēja Maskavas priekšpilsētas ielu tīkla attīstība, un līdz 20. gs. sākumam jau bija izveidojušās gandrīz visas ielas, kuras pastāv joprojām.

Maskavas priekšpilsētā tāpat kā pārējā Rīgā 19. gadsimta otrajā pusē tika veikta aktīva ielu nostiprināšana un regulācija. Galvenās apkaimes maģistrāles tika nobruģētas ar augstvērtīgu materiālu, savukārt pārējo ielu bruģēšanā tika izmantoti zemākas kvalitātes un efektivitātes materiāls, kas apgrūtināja gan satiksmi, gan cilvēku pārvietošanos.

Galvenais sabiedriskais transporta līdzeklis, kurš nodrošināja Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju nokļūšanu pilsētas centrā, bija tramvajs – sākotnēji zirga, vēlāk elektriskais. Kā alternatīvs transporta līdzekļa veids kalpoja arī zirgu omnibuss. Pakāpeniski sabiedriskā transporta satiksme vietējiem iedzīvotājiem kļuva ērtāka un pieejamāka, īpaši 20. gs. sākumā pēc eklektiskā tramvaja ierīkošanas. Līnijas tika pagarinātas līdz lielākajiem apkaimes uzņēmumiem, tika samazināta pakalpojuma cena un palielinājās tā pārvietošanās ātrums.

3. NODAĻA. MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTAS IEDZĪVOTĀJI UN ĪRES NAMU APBŪVES VEIDOŠANĀS TENDENCES

3.1. Iedzīvotāji

19. gs. vidus ienesa būtiskas pārmaiņas Rīgas un tās priekšpilsētu iedzīvotāju skaitā un sastāvā. Maskavas priekšpilsēta (kā administratīva vienība) pēc pilsētas vaļņu nojaukšanas, 1867. gadā, kļuva par pilsētas daļu ar vislielāko iedzīvotāju skaitu. Tajā dzīvoja 40,3% rīdzinieku.⁴⁴⁸ Šis iedzīvotāju skaita īpatsvars saglabājās līdzīgs arī turpmākajos gados 1881. g. – 43%,⁴⁴⁹ 1897. g. – 42%,⁴⁵⁰ bet 1913. g. – 39%.⁴⁵¹ Tomēr, aplūkojot šos datus, ir jāņem vērā, ka tie sniedz ieskatu par iedzīvotāju skaitu toreizējā Maskavas priekšpilsētā kopumā. Informācija par iedzīvotāju skaitu Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknī ir pieejama no 1881. gada. Tad 1. iecirknī bija 23 699 iedzīvotāju, bet 4. iecirknī – 17 832. 1897. gadā 1. iecirknī iedzīvotāju skaits bija palielinājies līdz 29 692, bet 4. iecirknī līdz 24 967. 1913. gadā iedzīvotāju skaits bija palielinājies vēl vairāk – 1. iecirknī dzīvoja 40 351 iedzīvotāju, bet 4. – 37 142.⁴⁵² Šie dati liecina, ka līdzīgi kā Rīgā kopumā, iedzīvotāju skaits Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknī no 19. gs. beigām līdz Pirmajam pasaules karam bija palielinājies aptuveni divas reizes.

Liels iedzīvotāju skaita pieaugums galvenokārt veidojās no mehāniskā pieauguma, respektīvi, ieceļotāju skaita palielinājuma. 1913. gadā Maskavas priekšpilsētās 1. iecirknī tikai 33,9% iedzīvotāju bija dzimuši Rīgā, citviet Krievijas impērijā bija dzimuši 65,3% un mazāk nekā 1% ārzemēs. Arī 4. iecirknī lielākā daļa iedzīvotāju bija dzimuši citviet Krievijas impērijā – 58%, Rīgā bija dzimuši 41% un aptuveni 1% ārzemēs.⁴⁵³

Imigrantu īpatsvara palielināšanos labi atspoguļo arī etniskā sastāva dažādošanās. Kā liecina dati par iedzīvotāju etnisko sastāvu, 1881. gadā Maskavas priekšpilsētā visvairāk

⁴⁴⁸ Jung-Stilling, Fr. v. *Riga in den Jahren 1866-1870 : ein Beitrag zur Städte-Statistik*, S. 2

⁴⁴⁹ *Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1., Die Zählung in Riga und imrigaschen Patrimonialgebiet / bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders*, S. 1.

⁴⁵⁰ *Rigashes Adressbuch 1914*, S. 49.

⁴⁵¹ Turpat, S. 50.

⁴⁵² Turpat, S. 49. – 50.// Sk. pielikuma 3.2. diagrammu.

⁴⁵³ Aprēķināts pēc Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 22.

iedzīvotāji kā savu dzimto valodu norādīja vācu valodu (30%), latviešu valodu norādīja 26%, krievu – 25%, jidišu⁴⁵⁴ 15%, igauņu – mazāk nekā 1 %, citu vai nevienu ap 2%.⁴⁵⁵

Šajos datos tiek sniegtas ziņas par Maskavas priekšpilsētu kopumā, un netiek izšķirti atsevišķi iecirkņi. Tādēļ par spīti tam, ka Maskavas priekšpilsēta tiek dēvēta par krievisku rajonu, tas neattiecas uz aplūkojamā laika perioda administratīvo vienību. Maskavas priekšpilsētas 2. un 3. iecirknī ietilpa daļa no pilsētas centra, tā ir izskaidrojams tas, ka vislielāko etnisko grupu veidoja vācieši. Tas parāda to, ka Maskavas priekšpilsētas iecirkņu starpā arī bija vērojamas ievērojamas atšķirības iedzīvotāju etniskajā sastāvā.

Vērtējot iedzīvotāju etnisko sastāvu aplūkojamajā laikposmā, jāpievērš uzmanība, ka piederība kādai etniskai grupai šajā laikā vēl bija diezgan nosacīta. 19. gs. vēl nebija pilnībā izveidojusies un nostiprinājusies cilvēku etniskā apziņa. Izplatītāka bija identificēšanās pēc dzimtās valodas vai konfesionālās piederības.

Teritorija, ar kuru mūsdienās apzīmē Maskavas priekšpilsētu, bija veidojusies kā viena no etniski daudzveidīgākajām pilsētas daļām. Tomēr vispamanāmākā un nozīmīgākā etniskā grupa šeit bija krievi, un tā izveidojās par galveno “krievu telpu” pilsētā. Laikabiedrs raksta, ka, staigājot pa Maskavas forštati, rodas sajūta, ka neatrodies Rīgā, bet gan kādā no centrālās Krievijas ciematiem. It viss šeit ir krievisks: krievu cilvēki, krievu valoda, krievu tikumi un paražas, vērtības un trūkumi.⁴⁵⁶

Krievi, ņemot vērā Rīgas atrašanās vietu, pilsētā tirgošanās nolūkos bija ieradušies jau 13. gs. Vecpilsētā izvietojās pirmā tā dēvētā “Krievu sēta”, mūsdienu Jēkaba, Aldaru, Lielo Trokšņu un Mazo Trokšņu ielās. Livonijas kara laikā tā tika likvidēta, bet 17. gs. to atjaunoja otrpus Rīgas nocietinājumiem, tagadējā Maskavas priekšpilsētas apkārtnē. Jaunajā “Krievu sētā” bija jāapmetas tiem tirgotājiem no Novgorodas un Pleskavas, kuri vēlējās tirgoties Rīgā.⁴⁵⁷ Tas ietekmēja to, ka šie pilsētas daļa kļuva par galveno krievu apdzīvotības centru arī pēc nocietinājumu nojaukšanas un priekšpilsētu pievienošanas Rīgai.

Kad Rīga nonāca Krievijas impērijas sastāvā, tika legalizēts krievu tirgotāju statuss. Savukārt Katrīnas II valdīšanas laikā (1762. – 1796.) krievi ieguva tiesības iekļūt cunftēs un nodarboties ar amatniecību, kā arī piedalīties pilsētas pārvaldē.⁴⁵⁸ Tirdzniecība gan joprojām

⁴⁵⁴ Precīzāku ebreju skaitu sniedz dati par konfesionālo piederību.

⁴⁵⁵ *Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1., Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonial gebiet / bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders, S. 6.*

⁴⁵⁶ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 114. lpp.

⁴⁵⁷ Volkovs, V. Krievi Latvijā. No: Dribins, L. (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*, 91. – 92. lpp.

⁴⁵⁸ Turpat, 95. lpp.

saglabājās par vienu no galvenajām krievu nodarbošanās jomām. Izveidojās pat veselas tirgotāju dzimtas, kuras dzīvoja Maskavas priekšpilsētā, piemēram, Muhini, Kamarini, Popovi, Bulatkini, Gusjevi, Osipovi u.c.⁴⁵⁹

Lai gan jau līdz 19. gs. vidum Maskavas priekšpilsētā bija liels krievu īpatsvars, tomēr 19. gs. otrajā pusē krievu skaits tajā un pilsētā kopumā ievērojami palielinājās. Katalizators šai krievu ieceļošanai Rīgā bija dzimtbūšanas atcelšana visā Krievijas impērijā. Arī ieceļotāji, kuri uz Rīgu devās 19. gs. beigās, turpināja apmesties uz dzīvi Maskavas priekšpilsētā, jo tajā bija izveidojusies liela krievu kopiena, kura ļāva iebraucējiem labāki iejusties svešā pilsētā un turpināt piekopt savas tradīcijas.

Vēl viena kopiena, kas 19. gs. beigās kļuva par nozīmīgu Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju grupu, bija ebreji. Arī ebreju gadījumā to apmešanās vietas izvēle konkrētā pilsētas daļā bija skaidrojama ar vēsturiskajiem apmešanās vietas un saimnieciskās darbības ierobežojumiem. Ebreju gadījumā šie ierobežojumi bija bijuši īpaši smagi, un tikai 19. gs. otrajā pusē viņi drīkstēja kļūt par pilntiesīgiem Rīgas iedzīvotājiem.⁴⁶⁰

Pirmie ebreji Rīgā ienāca jau 16. gs., pārsvarā no Lietuvas un Kurzemes.⁴⁶¹ Līdzīgi kā krieviem, arī ebrejiem 17. gadsimtā tika ierīkota apmešanās vieta jeb iebraucamais nams ārpus Rīgas mūriem, aptuveni tagadējā Lāčplēša un Maskavas ielas stūrī. Tomēr ebreju stāvoklis atkarībā no Krievijas impērijas īstenotās politikas mainījās. Elizabetes I valdīšanas laikā (1741 – 1762.) ebreji no Krievijas tika izraidīti, tostarp arī no Rīgas.⁴⁶² Savukārt Katrīnas II valdīšanas laikā (1762. – 1796.) ebreji drīkstēja atgriezties, un tiem tika ierīkots jauns iebraucamais nams, kurš arī atradās Maskavas priekšpilsētā, šoreiz pie tagadējās Pirts un Maskavas ielas stūra.⁴⁶³

Tikai 1841. gadā ebreju kopiena Rīgā tika atzīta. Vislabākais laiks ebrejiem bija Aleksandra II valdīšanas laikā (1856 – 1881). 1858. gadā, tika pieņemts lēmums, kas atļāva Rīgas ebrejiem iegādāties nekustamos īpašumus,⁴⁶⁴ tomēr dzīvot ārpus apmešanās zonas Maskavas priekšpilsētā, varēja tikai tie ebreji, kuri bija ārsti un 1. ģildes tirgotāji, un no 1865. gada arī amatnieki.⁴⁶⁵

⁴⁵⁹ Спектатор. Русское купечество в Риге в прошлом. В кн: Абызов, Ю. (сост.) *От Лифляндии - к Латвии: Прибалтика русскими глазами*, С. 299.

⁴⁶⁰ Bobe, M. *Ebreji Latvijā*, 50. lpp.

⁴⁶¹ Turpat, 88. lpp.

⁴⁶² Turpat, 51. lpp.

⁴⁶³ Turpat, 55. lpp.

⁴⁶⁴ Stranga, A. *Ebreji Baltijā: no ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam: 14. gadsimts - 1945. gads*, 314. lpp.

⁴⁶⁵ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 120. lpp.

Ņemot vērā šo zināmo brīvību, arī ebreji 19. gs. otrajā pusē sāka arvien vairāk no citām Krievijas impērijas daļām doties uz Rīgu, īpaši Maskavas priekšpilsētas apkārtni, kurā jau atradās ebreju kopiena. Kā rakstīja kāds laikabiedrs: “kopš 1864. gada Maskavas forštate kļuvusi par īstu apsolīto zemi tiem ebrejiem, kas nezin kāpēc pametuši savus Viļņas, Kauņas un Vitebskas namus, lai dotos uz Rīgu.”⁴⁶⁶ Tieši no šīm teritorijām (mūsdienu Lietuva un Baltkrievija), kuras tagad ietilpa Krievijas impērijas sastāvā, ebreji visvairāk izceļoja uz Rīgu darba meklējumos.⁴⁶⁷

Ebreju kopiena nebija viendabīga, tās locekļi runāja trīs valodās – krievu, vācu un jidišā, un pārstāvēja dažādas kultūras tradīcijas⁴⁶⁸ – austrumniecisko un rietumniecisko. No Krievijas impērijas ieceļojošie ebreji, kuri pārsvarā Rīgā bija ieradušies 19. gs. 60. – 80. gados, nāca no apmešanās zonas, tādēļ bija ortodoksālāki un vairāk pieturējās pie reliģiskajam tradīcijām.⁴⁶⁹ Savukārt Rīgas ebreji, kuri bija cēlušies no Kurzemes, vairākus gadsimtus bija dzīvojuši atrauti no ebreju dzīves centriem,⁴⁷⁰ tādēļ vairāk bija ietekmējušies no vāciešiem, un gan savā ārējā veidolā, gan uzvedībā līdzinājās eiropiešiem.⁴⁷¹

Par spīti ebreju juridiskā statusa maiņai Rīgā, pret viņiem joprojām saglabājās noraidoša attieksme un aizspriedumi.⁴⁷² Ebreju īpašais stāvoklis sabiedrībā veicināja to neapmierinātību, sevišķi nabadzīgāko iedzīvotāju vidū. Vēlāk tas kalpoja par iemeslu to aktīvai dalībai 1905. gada notikumos.⁴⁷³

1913. gada tautas skaitīšanas dati spēj sniegt labāku ieskatu Maskavas priekšpilsētas etniskajā situācijā, jo tās ietvaros tika prasīta tautība, nevis dzimtā valoda. Tāpat no šīs tautas skaitīšanas ir pieejami dati par katru atsevišķu Maskavas priekšpilsētas iecirkni.

Ja skata datus par Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju etnisko sastāvu pa visiem iecirkņiem, tad ir redzamas ievērojamas izmaiņas. Pirmkārt, salīdzinājumā ar 1881. gadu ievērojami bija samazinājies vāciešu īpatsvars - no 30% uz 8%,⁴⁷⁴ kas skaidrojams gan ar to,

⁴⁶⁶ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 115. lpp.

⁴⁶⁷ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 120. lpp.

⁴⁶⁸ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 162. lpp.

⁴⁶⁹ Bobe, M. *Ebreji Latvijā*, 98. lpp.

⁴⁷⁰ Turpat, 97. lpp.

⁴⁷¹ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 167. lpp.

⁴⁷² Stranga, A. *Ebreji Baltijā: no ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam: 14. gadsimts - 1945. gads.*, 313. lpp.

⁴⁷³ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 178. lpp.

⁴⁷⁴ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 21.

ka viņu vidū bija zema dzimstība, gan ar to, ka no vāciski runājošajām zemēm uz Rīgu šajā laikā bija ļoti zems ieceļotāju skaits. Otrkārt, ievērojami bija pieaudzis latviešu īpatsvars - no 26% uz 37%.⁴⁷⁵ Krievu īpatsvars bija palicis gandrīz nemainīgs – no 25% uz 26%.⁴⁷⁶ Arī ebreju īpatsvars nebija tik būtiski mainījies – no 15% uz 11%.⁴⁷⁷ Treškārt, tautas skaitīšanas datos tika izdalītas divas tautības, kuras iepriekš netika atsevišķi uzskaitītas – lietuvieši un poļi. Lietuvieši veidoja 6%, bet poļi 10% Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju.⁴⁷⁸

Lietuvieši, līdzīgi kā krievu un latviešu zemnieki, devās uz Rīgu no saviem ciemiem peļņas nolūkos. Ņemot vērā viņu zemo izglītības līmeni un to, ka viņi neprata ne krievu, ne vācu valodu, parasti viņi nodarbojās ar mazkvalificētu darbu.⁴⁷⁹ Līdzīgi bija arī ar poļiem, kuri uz Rīgu arī devās darba meklējumos. Jāņem gan vērā, ka gan lietuviešiem, gan poļiem vēl trūka nacionālās apziņas, tādēļ viņi savu etnisko piederību varēja mainīt atkarībā no ārējiem apstākļiem.⁴⁸⁰ Tas neļāva pilnīgi precīzi noteikt lietuviešu un poļu skaitu, tādēļ bieži viņi tika uzskaitīti kopā.

Ja skata Maskavas priekšpilsētas iecirkņus atsevišķi, tad 1. iecirknī vislielāko īpatsvaru veidoja krievi – 37%, otra lielākā grupa bija ebreji – 28%, trešā lielākā – poļi (16%), 8% bija latvieši un lietuvieši, bet vācieši tikai 3%.⁴⁸¹ Savukārt 4. iecirknī iedzīvotāju sastāvs bija atšķirīgs. Tajā krievu īpatsvars bija ievērojami lielāks, vairāk nekā puse no visiem iedzīvotājiem (54%). Ebreji bija tikai 2%, bet latviešu bija ievērojami vairāk nekā 1. iecirknī – 19%. Līdzīgs iedzīvotāju īpatsvars kā 1. iecirknī bija poļiem – 15%, lietuviešiem – 7% un vāciešiem – 2%.⁴⁸²

3.2. Dzīvojamā apbūve

Pateicoties ievērojamajam iedzīvotāju skaita pieaugumam, ekonomiskajai izaugsmei un teritoriālajām izmaiņām, 19. gadsimta otrā puse kļuva par vienu no aktīvākajiem īres namu būvniecības periodiem pilsētas vēsturē.

Informācija par celtniecības apmēriem 19. gadsimta vidū nav tik pilnīga, kāda tā kļuva 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Tas skaidrojams ar Rīgas Būvniecības komisijas izveidošanu

⁴⁷⁵ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 21.

⁴⁷⁶ Turpat.

⁴⁷⁷ Turpat.

⁴⁷⁸ Turpat.

⁴⁷⁹ Treija, А., Dribins L. Lietuvieši. No: Dribins, L. (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne.*, 44. lpp.

⁴⁸⁰ Volfarte, К., Oberlanders, Е. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 184. lpp.

⁴⁸¹ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 22.

⁴⁸² Turpat.

1879. gadā,⁴⁸³ kura stingrāk regulēja būvprojektu izstrādi. Par apbūves apmēru palielināšanos liecina pieejami dati par ēku skaitu Rīgā. 1866. gadā Rīgā kopumā bija 8777 ēkas, savukārt 1879. gadā jau 12 229.⁴⁸⁴ Tendence ēku skaitam pilsētā pieaugt saglabājās visu aplūkojamo laikposmu. 1880. gadā Rīgā tika apstiprināti 368 jaunbūvju, 134 pārbūvju un 42 projekti par izmaiņām fasādē.⁴⁸⁵ 1885. gadā bija 367 jaunbūvju, 190 pārbūvju un 66 projekti par izmaiņām fasādē.⁴⁸⁶ 1889. gadā bija samazinājies jaunbūvju skaits līdz 313 jaunbūvēm, bet palielinājies pārbūvju skaits līdz 263 un projekti par izmaiņām fasādē līdz 71.⁴⁸⁷ 19. gadsimta beigās celtniecības apmēri Rīgā ievērojami palielinājās. 1895. g. tika apstiprināti 440 jaunbūvju projekti un 300 projekti par pārbūvēm un izmaiņām fasādē,⁴⁸⁸ bet 1899. gadā jau bija 1053 jaunbūvju projekti un ievērojami mazāk projekti par pārbūvēm un izmaiņām fasādē – 164.⁴⁸⁹

20. gadsimta sākumā celtniecības apmēri nedaudz samazinājās. 1902. gadā apstiprināto jaunbūvju projektu skaits nokritās līdz 786, bet projekti par pārbūvēm un izmaiņām fasādē līdz 59.⁴⁹⁰ 1907. g. tika apturpināti 586 jaunbūvju projekti, 41 pārbūve un 96 izmaiņas fasādē.⁴⁹¹ 1911. gadā būvniecības apmēri atkal bija ievērojami palielinājušies – tika apstiprināti 1206 jaunbūvju projekti, 153 pārbūves un 58 projekti par izmaiņām fasādē.⁴⁹² 1914. gadā būvniecības apmēri saruka uz pusi. Tika apstiprināti tikai 615 jaunbūvju projekti, 44 pārbūves un 104 izmaiņas fasādē.⁴⁹³ Vēl nopietnāk Pirmais pasaules karš ietekmēja būvprojektu skaitu 1915. gadā. Tad būvniecības jomā pārsvarā noritēja tikai iesākto projektu pabeigšana, kaut gan daudzas no iesāktajām būvēm tā arī netika pabeigtas. Namīpašnieki nonāca grūtos materiālos apstākļos, jo evakuācijas dēļ darbību pārtrauca liela daļa ražošanas uzņēmumu, un gan dzīvokļi, gan namos esošie veikali kļuva tukši. Šajā gadā tika apstiprināti tikai 119 jaunbūvju projekti, 16 pārbūves un 33 izmaiņas fasādē.⁴⁹⁴

Kopumā nevienmērīgā dzīvojamās apbūves intensitāte skaidrojama ar ekonomiskajiem cikliem, kurā ekonomisko izaugsmi nomaina pagrimums. Pirmais aktīvais būvniecības periods bija 19. gs. 60. gadu otrā puse, kad Rīgā pakāpeniski sākas industrializācija. Tam sekoja

⁴⁸³ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 102. lpp.

⁴⁸⁴ *Статистический ежегодник города Риги*, С. 74.

⁴⁸⁵ Turpat.

⁴⁸⁶ Turpat.

⁴⁸⁷ Turpat.

⁴⁸⁸ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika: 1877-1913*, 192. lpp.

⁴⁸⁹ Turpat.

⁴⁹⁰ Turpat.

⁴⁹¹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1907. г.*, С. 78.

⁴⁹² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1911. г.*, С. 81.

⁴⁹³ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1914., С. 78.

⁴⁹⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1915. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1916. С. 51.

stagnācijas periods. Nākamais būvniecības uzplaukums iestājās pašās 19. gs. beigās.⁴⁹⁵ Savukārt no 1900. līdz 1903. gadam ilga smaga ekonomiskā krīze. Arī turpmākajos gados būvniecības apmēri bija mazi, un palielināties tie sāka tikai ap 1909. gadu.⁴⁹⁶ Tomēr vislielāko iespaidu uz būvprojektu skaitu atstāja Pirmais pasaules karš, kad būvniecības darbi Rīgā bieži tika pārtraukti.⁴⁹⁷

Dati par jaunbūvju un pārbūvju projektiem liecina, ka 20. gs. sākumā samazinājās pārbūvju īpatsvars un palielinājās jaunbūvju skaits, kas liecina, ka namīpašniekiem pieauga finansiālās iespējas uzcelt jaunas ēkas, nevis palielināt vecās.

Aplūkojamajā laikposmā, kad notika intensīva būvniecība, koka apbūvi priekšpilsētu teritorijā sāka nomainīt mūra ēkas. 1858. gadā tika atcelts aizliegums priekšpilsētās celt mūra ēkas. Un pēc 1866. gada būvnoteikumu izdošanas aizsākās daudzstāvu mūra ēku celtniecība ne vien bulvāru lokā, kurš izveidojās no nocietinājumiem brīvajā teritorijā, bet arī priekšpilsētu teritorijā.⁴⁹⁸ Kādu laiku priekšpilsētās varēja celt arī koka ēkas, uzskatot, ka to celtniecība būs nepieciešami tikai neilgu pārejas periodu.⁴⁹⁹

1866. gadā 86,4% Rīgas apbūves veidoja koka ēkas un tikai 13,6% mūra. Tomēr 1879. gadā koka ēku īpatsvars Rīgas apbūvē bija pat palielinājies līdz 87,3%.⁵⁰⁰ Laikposmā no 1902. līdz 1907. gadam 37,5% no jaunbūvēm bija mūra ēkas, bet 62,5% koka.⁵⁰¹ Šie dati liecina, ka par spīti tam, ka Rīgas priekšpilsētās drīkstēja celt mūra ēkas, joprojām biežāk tika celtas koka ēkas. Jāņem gan vērā, ka koka ēkas bija ar ievērojami mazāku būvapjomu un parasti aizņēma vien piektdaļu parces, savukārt daudzstāvu mūra nami – pusi vai 2/3 parces,⁵⁰² tādēļ viens mūra nams varēja ieņemt vairāku koka ēku vietu.

Ņemot vērā pilsētas būvnoteikumus, Maskavas priekšpilsēta bija iedalīta vairākās apbūves zonās, kurās tika regulēta izmantojamo būvniecības veidu un materiālu izmantošana, kā arī stāvu skaits.

Līdz pilsētas nocietinājumu nojaukšanai mūra celtnes Maskavas priekšpilsētā drīkstēja celt tikai aiz tagadējās Lauvas un Balvu ielas, tādēļ tieši šajā attālākajā priekšpilsētas daļā 19.gs.

⁴⁹⁵ Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*, 193. lpp.

⁴⁹⁶ Turpat, 196. lpp.

⁴⁹⁷ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1915. С. 78.

⁴⁹⁸ Bākule, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*, 203. lpp.

⁴⁹⁹ Turpat, 227. lpp.

⁵⁰⁰ *Статистический ежегодник города Риги*, С. 74.

⁵⁰¹ Aprēķināts pēc LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 189. l. (Statistiskie pārskati par būvju celšanu Rīgā), 16. lp.

⁵⁰² Bākule, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*, 209. lpp.

pirmajā pusē sāka celt pirmos rūpniecības uzņēmumus, kuriem bija nepieciešamas mūra celtnes.⁵⁰³

Kā liecina 1885. gada plāns, mūra apbūves teritorija, kurā drīkstēja celt tikai mūra ēkas, tika paplašināta. Līdz Turgeņeva ielai atradās 1. mūra apbūves rajonā, bet priekšpilsētas daļa no Turgeņeva ielas līdz Daugavpils ielai ietilpa 2. mūra apbūves rajonā, savukārt otrpus Daugavpils ielai saglabājās koka apbūves rajons.⁵⁰⁴

1904. gada būvnoteikumi mūra apbūves zonu paplašināja vēl vairāk. Tika izveidoti trīs mūra ēku rajoni.⁵⁰⁵ 2. mūra ēku apgabala rajonā ietilpa Maskavas priekšpilsētas teritorija no tagadējās 13. janvāra ielas līdz Turgeņeva ielai, savukārt 3. mūra ēku rajons bija plašāks nekā iepriekš, un tajā ietilpa Maskavas priekšpilsētas teritorija līdz Rēznas un Fridriķa ielai. Teritorija otrpus Rēznas un Fridriķa ielai līdz Slāvu ielai ietilpa koka ēku apgabalā, kurā joprojām drīkstēja celt arī koka un pildrežģa ēkas. Savukārt otrpus Slāvu ielai jau sākās Rīgas lauku apgabals, kurā apbūve vairs netika regulēta pēc pilsētas normām.⁵⁰⁶

Analizējot apbūves tendences Maskavas priekšpilsētā, 1. un 4. iecirknis ir jāskata atsevišķi. 1. iecirkņa teritorija kopš 1885. gada pilnībā ietilpa mūra apbūves zonā, savukārt 4. iecirknis tikai kopš 1904. gada daļēji tika iekļauts mūra apbūves zonā. Šīs atšķirības atspoguļojas koka un mūra jaunbūvju īpatsvarā. Laikposmā no 1902. līdz 1907. gadam Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī tika uzceltas 34 mūra ēkas un viena koka. Savukārt 4. iecirknī arvien pārsvarā tika celtas koka ēkas, un no šajos gados uzceltajām 76 jaunbūvēm 18 bija mūra, bet 58 koka.⁵⁰⁷ Šie dati parāda, ka par spīti iespējai apbūvē izmantot tādas ilglaicīgākus un noturīgākus būvmateriālus kā ķieģelis, joprojām iedzīvotāji zemo izmaksu dēļ priekšroku deva kokmateriāliem.

Lai gan arvien vairāk gruntsgabalos parādījās mūra dzīvojamās ēkas, tomēr līdz pat Pirmajam pasaules karam Maskavas priekšpilsētā it īpaši 4. iecirknī tika celti koka nami, piemēram, 1913. gadā Lubānas ielā 33 pēc arhitekta J. Alkšņa projekta tika uzcelta divstāvu koka ēka.⁵⁰⁸ Savukārt 1. Maskavas priekšpilsētas iecirknī, kurš no 1885. gada pilnība ietilpa mūra apbūves rajonā, koka dzīvojamā apbūve aktīvāk noritēja 19. gs. 70. – 80. gados. Piemēram, 1882. gadā tika apstiprināts A. Kīzelbaša projekts par divstāvu koka dzīvojamās

⁵⁰³ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 12. – 13. lpp.

⁵⁰⁴ *Stadtplan von Riga*, 1885.

⁵⁰⁵ *Обязательные постановления по строительной части для жителей г.*, §16. С. 8.

⁵⁰⁶ Turpat, §16. С. 8. – 9.

⁵⁰⁷ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 189. l. (Statistiskie pārskati par būvju celšanu Rīgā), 16. lp.

⁵⁰⁸ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5778. l. (47. grupa, 51. grunts), 7. lp.

ēkas celtniecību Lāčplēša un Sadovņikova ielu krustojumā.⁵⁰⁹ Lāčplēša ielā 121 1873. gadā tika apstiprināts projekts par divstāvu koka dzīvojamās ēkas būvniecību,⁵¹⁰ Kalupes ielā 6 1874. gadā tika apstiprināts divstāvu koka dzīvojamās mājas celtniecība,⁵¹¹ 1876. gadā Lāčplēša ielā 157 tika uzcelta divstāvu koka dzīvojamā ēka,⁵¹² savukārt 1872. gadā tika apstiprināts projekts par divstāvu koka ēkas būvniecību Riepnieku ielā 6.⁵¹³

Ņemot vērā arvien pieaugošo pieprasījumu pēc īres namiem, zemes īpašnieki ne vienmēr izvēlējās jaunu ēku celtniecību, daudz lētāk bija jau esošās vienai ģimenei paredzētās ēkas pārbūvēt. Arī izmaiņas būvnoteikumos sekmēja šādu projektu īstenošanu. Pārbūves varēja veikt gan vienkārši izveidojot jaunas starpsienas un pārveidojot logus par durvīm, gan arī veicot nopietnākas pārbūves – ēkai sētas pusē piebūvējot galeriju ar kāpnēm, vai pat uzceļot papildus stāvu.⁵¹⁴

Piemēri šādām pārbūvēm un paplašināšanai atrodami dažādās Maskavas priekšpilsētas vietās. 1879. gadā Ludzas ielā 25 tika uzcelta divstāvu koka dzīvojamā ēka.⁵¹⁵ 1912. gada pēc N. Jakovļeva projekta ēkas fasādē tika veiktas izmaiņas, fasādei gar Ludzas ielu pārbūvējot divus logus par durvīm.⁵¹⁶ Līdzīgas izmaiņas 1897. gadā tika veiktas arī Maskavas ielā 87, pārveidojot divus no pirmā stāva logiem par durvīm,⁵¹⁷ bet 1909. g. ēkas pirmā stāva logi tika paplašināti, izveidojot skatlogus.⁵¹⁸

1892. gadā pēc arhitekta H. Šēla projekta (1873. gads) celtajai viestāvu koka ēkai⁵¹⁹ Fridriķa ielā 5 tika uzcelts otrais stāvs pēc A. Edelzona projekta.⁵²⁰ A. Edelsons ir bijis projektu autors arī citu apkaimē esošo koka ēku pārbūvēm. 1889. gadā tika apstiprināts viņa projekts par otrā stāva celtniecību tirgotājam Kļimovam piederošai viestāvu koka dzīvojamai ēkai Puškina ielā 20a.⁵²¹ 1894. gadā šī koka ēka tika papildināta arī ar viestāvu mūra verandu pēc arhitekta A. Kīzelbaša projekta.⁵²² 1893. gadā tika apstiprināts A. Edelzona projekts par viestāvu dzīvojamās koka ēkas pārbūvi, uzceļot tai otro stāvu un izmainot ārējo fasādi, spirta

⁵⁰⁹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4994. l. (40. grupa, 21., 22., 23. grunts), 1. – 2. lp.

⁵¹⁰ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5032. l. (40. grupa, 67. grunts), 2. – 3. lp.

⁵¹¹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4847. l. (39. grupa, 19. grunts), 2. lp.

⁵¹² LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5295. l. (43. grupa, 90. grunts), 2. lp.

⁵¹³ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5097. l. (41. grupa, 27. grunts), 3. lp.

⁵¹⁴ Slava, L. (red.) *Koka Rīga*, 163. – 164. lpp.

⁵¹⁵ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5597. l. (45. grupa, 125. grunts), 3. lp.

⁵¹⁶ Turpat, 12. lp.

⁵¹⁷ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4979. l. (39. grupa, 151. grunts), 15. lp.

⁵¹⁸ Turpat, 29. – 30. lp.

⁵¹⁹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5901. l. (48. grupa, 42. grunts), 3. lp.

⁵²⁰ Turpat, 5. – 6. lp.

⁵²¹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5090. l. (41. grupa, 18. grunts II), 37. lp.

⁵²² Turpat, 77. lp.

ražotnes īpašniekam K. Balkam piederošajā gruntsgabalā Maskavas ielā 94. Ēkai tika piebūvētas arī divas divstāvu mūra piebūves.⁵²³

Pēc vaļņu nojaukšanas ar mūra ēkām sākotnēji tika apbūvēts jaunizveidotais bulvāru loks, savukārt priekšpilsētās mūra ēkas vispirms ienāca sabiedriskajās celtnēs.⁵²⁴ Pirmie dzīvojamās mūra apbūves būvprojekti Maskavas priekšpilsētā atrodami sākot ar 19. gs. 80. gadiem. Viens no retajiem īres namiem, kurš šajā apkaimē tika celts agrāk, ir 1875. gadā pēc arhitekta H. Geigenmillerera projekta celtais četrstāvu nams eklektisma stilā Gogoļa ielā 7.⁵²⁵

Gruntsgabalā pāreja no koka uz mūra apbūvi notika pakāpeniski. Parasti mūra dzīvojamie nami tika celti jau iepriekš apbūvētos gruntsgabalos, tādēļ tie gandrīz vienmēr nomainīja jau esošo koka apbūvi. Mūra nami visbiežāk tika celti gruntsgabala priekšā, pie ielas, tādēļ vispirms tika nojaukta tur esošā koka apbūve. Koka būves, kuras atradās gruntsgabala dziļumā, parasti pildīja dažādas palīgfunkcijas, piemēram, staļļi, ratnīcas, šķūņi u. tml., un tās ilgāk saglabājās nomainītas pret mūra ēkām. Tikai, ja gruntsgabala īpašniekam ļāva līdzekļi un bija pietiekama apbūves platība, tie arī palīgēkas un citas gruntsgabala dziļumā esošās ēkas pārbūvēja no ķieģeļiem vai citiem ilglaicīgākiem materiāliem.

Piemēri, kā notika pāreja no mazstāvu koka uz daudzstāvu mūra apbūvi aplūkojamajā laikposmā, ir atrodami visā Maskavas priekšpilsētā. Piemēram, gruntsgabalā, kurš piederēja Vītinam, Katoļu ielā 15, 19. gs. beigās atradās četras vienkārtu koka dzīvojamās ēkas un trīs šķūņi.⁵²⁶ 20. gs. sākumā gruntsgabalā notika ievērojamas pārmaiņas. 1909. gadā tika apstiprināts projekts par divu piecstāvu īres namu būvi pēc arhitekta B. Bīlenšteina projekta, kuri gruntsgabalā tika izvietotas paralēli, viens gruntsgabala priekšā, pie Katoļu ielas, un otrs dziļumā.⁵²⁷ Krasta ielā 5. 1867. gadā tika apstiprināts projekts par vienkārtu dzīvojamās koka ēkas būvi,⁵²⁸ savukārt 1912. gadā šo un citas gruntsgabalā esošās koka ēkas nomainīja piecstāvu mūra nams pēc Edgara Frīzendorfa projekta.⁵²⁹

Liels piecstāvu īres nams tika uzcelts Katoļu ielā 33 pēc 1913. gada E. Laubes projekta.⁵³⁰ Izbūvējot šo namu, tika nojauktas citas gruntsgabalā esošās koka ēkas – gan dzīvojamās, gan palīgēkas.⁵³¹ Arī Gogoļa ielā 19 līdz 1897. gadam atradās divstāvu koka dzīvojamā ēka, kurai

⁵²³ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5323. l. (43. grupa, 122. grunts), 36. lp.

⁵²⁴ Sīkāk par sabiedriskajām celtnēm skat. 4. nodaļu.

⁵²⁵ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 249. lpp.

⁵²⁶ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4922. l. (39. grupa, 94. grunts), 1. lp.

⁵²⁷ Turpat, 17. – 18. lp.

⁵²⁸ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5180. l. (41. grupa, 106. grunts), 1. lp.

⁵²⁹ Turpat, 23. lp.

⁵³⁰ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4866. l. (39. grupa, 37. grunts), 21. lp.

⁵³¹ Turpat, 26. lp.

vispirms 1896. gadā tika apstiprināts projekts par mūra piebūvi pēc arhitekta O. Bāra projekta,⁵³² bet jau nākamajā gadā tā tika nojaukta, lai dotu vietu arhitekta K. Pēkšēna projektētajam četrstāvu mūra īres namam.⁵³³ Šim īres namam 1914. gadā pēc arhitekta H. Devedrusa projekta tika izbūvēts mansarda stāvs un pagrabs.⁵³⁴

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā arvien vairāk no mūra tika būvētas arī palīgēkas, piemēram, pēc arhitekta P. Mandelštama projekta 1905. gadā tika apstiprināts projekts par vienkārtīgu mūra šķūņa un pieliekamā būvniecību.⁵³⁵ Pēc tā paša arhitekta projekta 1901. gadā Kalna ielā 23 tika apstiprināts projekts par mūra noliktavas un staļļa būvi.⁵³⁶

Vēl Maskavas priekšpilsētas dzīvojamai apbūvei raksturīgs tas, ka ēkas savstarpēji reti kad veidoja vienotu arhitektonisku ansambli. Viena otrai blakus izvietojās mazstāvu koka apbūve un daudzstāvu mūra nami.⁵³⁷ Tomēr savstarpēja disonanse neattiecās tikai uz ēkām, kuras bija celtas no dažādiem materiāliem, bet arī uz ēkām, kuras bija celtas no viena būvmateriāla. Īpaši uzskatāms tas ir daudzstāvu apbūvē, kurā nereti viens otram blakus atradās sešstāvu un trīsstāvu nami. Tāpat, tā kā gruntsgabali ar mūra ēkām tika apbūvēti pakāpeniski, arī to fasādes bieži bija savstarpēji nesaskanīgas. Piemēram, dzelzceļa tuvumā, Kalupes ielā 19, 1898. gadā tika apstiprināts arhitekta A. Ašenkampfa projekts par četrstāvu mūra ēku būvniecību.⁵³⁸ Savukārt ēkai blakus 1908. gadā tika aptirpināts arhitekta K. Pēkšēna projekts par vēl vienas četrstāvu mūra ēkas būvniecību projekta.⁵³⁹ Lai gan abas ēkas ir četrus stāvus augstas, ir vērojami gan ievērojama atšķirība to augstumā, gan arī arhitektoniskajā veidolā – senākā ēka celta eklektisma stilā, bet otra nacionālajā romantismā.

Pēc stilistikas un būvapjoma līdzīgi apbūves kvartāli, kuri vairāk līdzinājās pilsētas centram raksturīgajai apbūvei, bija atrodami centra tuvumā, tagadējā Gogoļa un Lāčplēša ielā. Tieši šeit Lāčplēša un Gogoļa ielas krustojumā 20. gs. sākumā bija plānots realizēt apkaimei grandiozu projektu, kurš blīvi aizpildītu daļu no kvartāla. Gruntsgabālā Lāčplēša ielā 112a 1909. gadā tika aptirpināts arhitekta M. Eizenšteina piecstāvu mūra dzīvojamās ēkas projekts, kurai bija plānota dekoratīva jūgendstila fasāde un tornis Lāčplēša un Dagdas ielas stūrī. Kā rāda apstiprinātais ēkās novietojums gruntsgabālā, tai bija jāaizpilda viss gruntsgabals, un tās fasādei bija jāiziet gan uz Lāčplēša, gan uz Dagdas un Gogoļa ielas pusi. Tomēr plānotais

⁵³² LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5092. l. (41. grupa, 20. grunts), 4. lp.

⁵³³ Turpat, 10. lp.

⁵³⁴ Turpat, 47. lp.

⁵³⁵ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5097. l. (41. grupa, 27. grunts), 49. lp.

⁵³⁶ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5615. l. (45. grupa, 148. grunts), 11. lp.

⁵³⁷ Sk. pielikuma 3.3. att.

⁵³⁸ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4844 l. (39. grupa, 15. grunts), 3. lp.

⁵³⁹ Turpat, 20. lp.// Sk. pielikuma 3.4. att.

projekts, visticamāk savas dārdzības dēļ, tā arī netika realizēts.⁵⁴⁰ 1910. gadā tika aptirpināts P. Mandelštama projekts par piecstāvu un trīsstāvu mūra dzīvojamo ēku un staļļa celtniecību. Plānotās celtnes bija nacionālā romantisma stilā. Tomēr arī šis projekts netika īstenots.⁵⁴¹ Nākamā projekta autors, kurš beidzot tika īstenots, bija arhitekts A. Vanags 1912. gadā.⁵⁴² Viņa projektētās trīsstāvu un piecstāvu mūra ēkas stateniskajā jūgendstilā bija ievērojami vienkāršākas nekā M. Eizenšteina un P. Mandelštama iecerētās. Un tās kārtējo reizi kļuva par piemēru pēc stāvu augstuma nesaskaņotai apbūvei.

Izvērtējot aplūkojamā laikposma apbūves tendences Maskavas priekšpilsētā, var secināt, ka dzīvojamā apbūvē vēl ilgi tika izmantoti kokmateriāli, īpaši tālāk no centra esošajā apkaimes daļā. Mūra dzīvojamā apbūve ienāca pakāpeniski, sākotnēji no tuvāk centram esošās pilsētas daļas 19. gs. 70. – 80. gados, vēlāk – arī pārējā apkaimes daļā, īpaši aktīvi pirmskara gados. Izteiktāka pāreja uz mūra apbūvi vērojama Pirmā pasaules kara priekšvakarā, 1913. gadā Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknī tika pabeigtas 32 mūra jaunbūves⁵⁴³ un tikai 10 koka ēkas.⁵⁴⁴

Par 1913. gadu ir pieejami arī dati par atsevišķu pilsētas iecirkņu apbūves raksturu. Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī atradās 676 grunts, no kurām 88 bija nepabūvētas, savukārt Maskavas priekšpilsētas 4. iecirknī atradās 827 grunts, no kurām neapbūvētas bija 109. 1. iecirknī bija 1652 ēkas, no kurām 1070 jeb 64,8% bija dzīvojamās ēkas. 4. iecirknī bija ievērojami vairāk ēku – 2649, tomēr tikai 1453 jeb 54,9% no tām bija dzīvojamās. Pēc stāvu skaita 1. iecirknī visvairāk bija vienstāvu ēku – 697, divstāvu – 461, trīsstāvu – 275, četrstāvu – 115, piecstāvu – 74, bet sešstāvu – 23. Arī 4. iecirknī vēl ievērojamāk dominēja mazstāvu apbūve. Vienstāvu ēkas veidoja vairāk nekā pusi – 1693, divstāvu bija 776 ēkas, trīsstāvu – 126, četrstāvu – 30, piecstāvu – 12, bet sešstāvu tikai 7.⁵⁴⁵ Lai gan nav pieejami dati par koka un mūra ēku skaitu, tas, ka dominē mazstāvu apbūve, visticamāk liecina, ka tās pārsvarā bija koka ēkas. Ir arī iespējams saskatīt atšķirības, kuras veidojās starp tuvāk pilsētas centram esošo 1. iecirkni, kurā daudzstāvu ēku īpatsvars, lai gan tāpat salīdzinoši zems, tomēr bija ievērojami lielāks nekā pilētas nomalē esošajā 4. iecirknī.

⁵⁴⁰ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5345. l. (43. grupa, 147. grunts), 7. – 9. lp.

⁵⁴¹ Turpat, 15. lp.

⁵⁴² Turpat, 25. lp.

⁵⁴³ Bērzkalns, P. Dzīvokļu būvniecība Rīgā 1913.g. No: *Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sērija*, 1940, II sējums, Rīga: Latvijas Universitāte, 461. lpp.

⁵⁴⁴ Turpat, 464. – 465. lpp.

⁵⁴⁵ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 149. l. (Rīgas pilsētas gruntsgabalu, ēku un būvju skaitīšanas saraksts, 1913.), 2. – 3. lp.

Aplūkojot pieejamo informāciju par ēku skaitu, jāatceras, ka šeit tika uzskaitītas visas esošās ēkas, un liela daļa no tām bija celtas jau krietni agrāk. Lai gan 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākums tiešām uzskatāms par celtniecības buma laiku, nevajadzētu pārvērt gruntsgabalu īpašnieku iespējas pārbūvēt viņu īpašumā esošo mazstāvu koka apbūvi.

3.3. Ēku arhitektūra

No arhitektoniskā skatpunkta, līdz 19. gs. vidum priekšpilsētas apbūvē dominēja impērijas parauga fasādes klasicisma stilā. Lai gan pēc nocietinājumu nojaukšanas parauga fasādes vairs nebija jāizmanto, tomēr priekšpilsētu dzīvojamā koka apbūvē tās bija īpaši noturīgas un saglabājās līdz pat 19. gs. beigām.

Starp izplatītākajiem fasāžu paraugiem bija vienstāvu vai divstāvu dzīvojamās ēkas ar četrslīpju pusšļautiem jumtiem ar taisnu dzegu un vienstāvu vai retāk divstāvu ēkas ar mezonīnu.⁵⁴⁶ Ēkas ar garenfasādi parasti bija pavērstas pret ielu un cita no citas tika atdalītas ar žogiem, aiz kuriem atradās dārzi ar palīgēkām.⁵⁴⁷ Tomēr 19. gs. pirmās puses dzīvojamai apbūvei bija raksturīgs tas, ka fasādes paraugi netika mehāniski pārkopēti, bet gan ēkas tika celtas, piemērojoties Rīgas arhitektūras tradīcijām un klimatiskajiem apstākļiem.⁵⁴⁸

Koka ēkas atšķirībā no mūra laika gaitā piedzīvoja ievērojami vairāk pārmaiņas. Tās tika pārbūvētas un paplašinātas, uzbūvējot papildus stāvus vai mezonīnus, tādēļ to ārējā veidolā savijās dažādu stilu sajaukums, ko grūti pieskaītīt pie konkrēta stila un drīzāk varētu nodēvēt par bezstilu. Tieši šo apsvērumu dēļ 19. gadsimta koka apbūvei ir grūti noteikt precīzu celtniecības laiku. Tā kā pilnvērtīga dokumentācija par aplūkojamo laikposmu nav saglabājusies, tikai aptuveni var noteikt, kuras ēkas bija celtas šajā periodā. Starp tām minamas dzīvojamās ēkas Turgeņeva ielā 16,⁵⁴⁹ Maskavas ielā 151,⁵⁵⁰ Daugavpils ielā 11. u.c.⁵⁵¹

Lai gan 19. gadsimta otrā pusē klasicisma stilā ieturētās parauga fasādes nomainīja eklektisms un dažādie tie novirzieni, koka ēkās šīs pārmaiņas izpaudās mazāk nekā mūra apbūvē. Arhitektoniski koka ēkās nav novērojama tāda stilu daudzveidība kā mūra ēkās, jo koka ēku mūžs nebija paredzams tik ilgs kā mūra ēkām. Tāpat šo namu īpašnieki lielākoties

⁵⁴⁶ Slava, L. (red.) *Koka Rīga*, 203. lpp

⁵⁴⁷ Bākule, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*, 200. lpp.

⁵⁴⁸ Васильев, Ю. *Классицизм в архитектуре Риги: очерк истории планировки и застройки Риги в конце XVIII - начале XIX в.*, 296. – 297. lpp.

⁵⁴⁹ Aizsardzības nr. 6634. Pieminēkļu saraksts. *Valsts kultūras pieminekļu inspekcija*. Pieejams: <http://mantojums.lv/lv/piemineklu-saraksts/6634/> [aplūkots 16.05.2017.]

⁵⁵⁰ Aizsardzības nr. 6631. Pieminēkļu saraksts. *Valsts kultūras pieminekļu inspekcija*. Pieejams: <http://mantojums.lv/lv/piemineklu-saraksts/6631/> [aplūkots 16.05.2017.]

⁵⁵¹ Aizsardzības nr. 6624. Pieminēkļu saraksts. *Valsts kultūras pieminekļu inspekcija*. Pieejams: <http://mantojums.lv/lv/piemineklu-saraksts/6624/> [aplūkots 16.05.2017.]

namus cēla no koka, jo tā bija lētāka alternatīva, tādēļ, lieki arhitektoniski dekori, kuri sadārdzinātu ēkas būvniecību, tiem nebija nepieciešami.

Liela daļa no dzīvojamajām ēkām Maskavas priekšpilsētā arī 19. gadsimta beigās tika celtas zināmā parauga fasāžu ietekmē, un ņemot vērā, ka daudzas no ēkām bija saglabājušās no 19. gadsimta sākuma, koka apbūves veidols Maskavas priekšpilsētā arī 20. gadsimta sākumā līdzinājās 19. gs. vidum. Piemēram, koka ēkas, kuras tika uzceltas 19. gs. beigās, tomēr vairāk līdzinājās parauga fasādēm, bija Daugavpils ielā 3, Ludzas ielā 7, Mazā Kalna ielā 5, Jersikas ielā 11, 20, Katoļu ielā 3. u.c.⁵⁵²

Eklektisma ienākšana koka ēkās vairāk izpaudās atsevišķās detaļās, piemēram, logailu dalījumā, logu rāmjos un vērtņēs. Stils Maskavas priekšpilsētas koka apbūvē nostiprinājās 19. gs. beigās. Pie eklektisma celtnēm var pieskaitīt divstāvu namu Puškina ielā 20a, kurš celts pēc K. Felsko 1892. gadā apstiprinātā projekta,⁵⁵³ divstāvu koka dzīvojamo ēku Maskavas ielā 181, kura celta 1904. gadā.⁵⁵⁴ Kā arī koka dzīvojamās ēkas, kuras eklektisma veidolu ieguvušās pēc pārbūvēm – nams Maskavas ielā 94, kurš pārbūvēts pēc 1893. gada A. Edelsona projekta⁵⁵⁵ un pēc 1899. gada H. Devendrusa projekta pārbūvētā ēka Maskavas ielā 95a.⁵⁵⁶

Pie jūgendstila pieskaitāmas tikai dažas koka ēkas Maskavas priekšpilsētā, kas skaidrojams, pirmkārt, ar to, ka koka apbūvē eklektisms bija noturīgāks nekā mūra.⁵⁵⁷ Otrkārt, jūgendstila uzplaukuma laikā, 20. gs. sākumā, koka ēku būvniecības apmēri bija samazinājušies. Viens no retajiem spilgtajiem šī stila piemēriem ir arhitekta N. Jakovļeva 1911. gadā projektētā divstāvu koka ēka Lubānas ielā 1/3.⁵⁵⁸

Maskavas priekšpilsētas koka apbūvē pirms Pirmā pasaules kara parādījās arī atsevišķas nacionālā romantisma detaļas. Piemēram, tādas atrodamas divstāvu koka dzīvojamā namā Lubānas ielā 33, kurš celts pēc arhitekta J. Alkšņa 1913. gada projekta.⁵⁵⁹

Mūra ēku arhitektoniskais veidols Maskavas priekšpilsētā ievērojami atšķīrās no koka apbūves, kas saistāms ar kādreizējo priekšpilsētu statusu, kas aizliedza tajās celt mūra ēkas. Tādēļ Maskavas priekšpilsētā nebija atrodamas mūra ēkas klasicisma stilā.

Kad pakāpeniski tika paplašināta mūra apbūves zona Maskavas priekšpilsētā, ēku arhitektūrā valdīja eklektisms, tādēļ senākās mūra ēkas tajā sastopamas šajā stilā. Lielākā daļa

⁵⁵² Slava, L. (red.) *Koka Rīga*, 206. lpp.//Sk pielikuma 3.5. att.

⁵⁵³ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5090. l. (41. grupa, 18. grunts II), 46. lp.

⁵⁵⁴ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5726. l. (46. grupa, 121. grunts), 13. lp.

⁵⁵⁵ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5323. l. (43. grupa, 122. grunts), 36. lp.

⁵⁵⁶ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4975. l. (39. grupa, 147. grunts), 53. lp.

⁵⁵⁷ Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras stili*, 112. lpp.

⁵⁵⁸ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5766. l. (47. grupa, 30. grunts), 90. lp.// Sk. pielikuma 3.6. att.

⁵⁵⁹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5778. l. (47. grupa, 51. grunts), 7. lp.// Sk. pielikuma 3.7. att.

no šī perioda dzīvojamām mūra ēkām pieskatāmas vai nu pie vienkārša eklektisma, piemēram, piecstāvu īres nams Dzirnau ielā 153, kurš celts pēc 1882. gada Oto Dīces projekta,⁵⁶⁰ un četrstāvu īres nams, kurš celts pēc arhitekta Konstantīna Pēkšēna 1897. gada projekta Gogoļa ielā 19.⁵⁶¹ Vai pie neorenesanses, piemēram, nams Krāslavas ielā 24, kurš celts pēc arhitektu H. Šēla un F. Šefela 1902. gada projekta,⁵⁶² kā arī pēc arhitekta O. Dīces 1887. gada projekta celtais četrstāvu nams Maskavas ielā 95.⁵⁶³ Savukārt sabiedriskajā un industriālajā apbūvē dominēja tā sauktais “ķieģeļu stils”.⁵⁶⁴ Atsevišķos izņēmumos tas parādījās arī dzīvojamā apbūvē, piemēram, pēc O. Bāra 1903. gada projekta celtajā namā Daugavpils ielā 57⁵⁶⁵ un pēc arhitekta J. Alkšņa 1904. gada projekta celtajā četrstāvu namā Maskavas ielā 140.⁵⁶⁶ Tika uzcelti arī daži nami, kurus var pieskaitīt pie neogotikas, piemēram, pēc O. Bāra projekta 1902. gadā celtais piecstāvu īres nams Lāčplēša ielā 110.⁵⁶⁷

Tomēr, ņemot vērā, ka mūra apbūves apjomi Maskavas priekšpilsētā ievērojami palielinājās neilgi pirms Pirmā pasaules kara, vislielāko mūra ēku īpatsvaru veido nami celti jūgendstilā. Dekoratīvāki jūgendstila nami pārsvarā tika celti pilsētas centrā, savukārt priekšpilsētās jūgendstila nami galvenokārt pieskaitāmi pie dekoratīvi pieticīgākā stateniskā novirziena. Starp izņēmumiem minami nami Maskavas ielā 55 un 53, kuri celti pēc H. Devendrusa projekta 1905.⁵⁶⁸ un 1907. gadā.⁵⁶⁹ Tie uzskatāmi par vieniem no agrākajiem jūgendstila paraugiem Maskavas priekšpilsētā un drīzāk uzskatāmi par pārejas fāzi no eklektisma uz jūgendstilu, tādēļ tie ir dekoratīvāki nekā vēlāk celtie nami.

Pie stateniskā jūgendstila pieskaitāmi tādi nami kā piecstāvu īres nams Katoļu ielā 33, kurš celts pēc 1913. gada E. Laubes projekta,⁵⁷⁰ arhitekta O. Bāra 1913. gadā projektētie nami Maskavas ielā 22 un 177,⁵⁷¹ pēc 1911. gada O. F. Hekela projekta celtais sešstāvu nams Maskavas ielā 79,⁵⁷² arhitekta J. Alkšņa 1911. gadā projektētais nams Puškina ielā 5/7⁵⁷³ u.c.

Maskavas priekšpilsētā pirms Pirmā pasaules kara tika uzcelti arī vairāki mūra nami nacionālā romantisma stilā. Tos projektēja gan vadošais šī stila ēku projektētājs arhitekts

⁵⁶⁰ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 248. lpp.

⁵⁶¹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5092. l. (41. grupa, 20. grunts), 10. lp.

⁵⁶² Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 253. lpp.

⁵⁶³ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4975. l. (39. grupa, 147. grunts), 15. – 16. lp.

⁵⁶⁴ Piemēri, minēti 4. un 5. nodaļā.

⁵⁶⁵ Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras meistari, 1850-1940*, 135. lpp.// Sk. pielikuma 3.8. att.

⁵⁶⁶ Krastiņš, J. *Arhitekts Jānis Alksnis 1869-1939*. Rīga: ADD projekts, 2009, 326. lpp.

⁵⁶⁷ Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras meistari, 1850-1940*, 125. lpp.

⁵⁶⁸ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5288. l. (43. grupa, 83. grunts), 7. lp.

⁵⁶⁹ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 259. lpp.

⁵⁷⁰ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4866. l. (39. grupa, 37. grunts I), 21. lp.

⁵⁷¹ Bērzkalns, P. *Dzīvokļu būvniecība Rīgā 1913. g.*, 469. lpp.

⁵⁷² LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4964. l. (39. grupa, 136. grunts), 4. lp.

⁵⁷³ Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras meistari, 1850-1940*, 352. lpp.// Sk. pielikuma 3.9. att.

Eižens Laube, piemēram, Maskavas ielā 18 (1908. g. projekts),⁵⁷⁴ gan arī virkne citu pazīstamu arhitektu. Nacionālā romantisma motīvi atrodami arī četrstāvu namā Kalupes ielā 19, kurš 1908. gadā celts pēc arhitekta K. Pēkšena projekta,⁵⁷⁵ kā arī šī paša arhitekta 1907. gadā projektētajā namā Maskavas ielā 131.⁵⁷⁶ Spilgts nacionālā romantisma piemērs ir arī piecstāvu nams Katoļu ielā 15, kurš celts 1909. gadā pēc arhitekta B. Bīlenšteina projekta.⁵⁷⁷

Apkaimes arhitektoniskajā veidolā atrodamas arī dažas Rīgas arhitektūrā ne pārāk izplatītā neoklasicisma iezīmes, piemēram, piecstāvu īres namā Mazā Kalna ielā 2, kurš celts 1913. gadā pēc arhitekta R. Donberga projekta.⁵⁷⁸ Neoklasicisms atrodams arī pēc arhitekta P. Mandelštama 1912. gada projekta celtajā piecstāvu īres namā Dzirnau ielā 132⁵⁷⁹ un pēc M. Nukšas projekta 1914. gadā celtajā namā Dzirnau ielā 161,⁵⁸⁰ kā arī pēc arhitekta O. Bāra 1912. gadā projekta uzceltajā sešstāvu namā Maskavas ielā 177.⁵⁸¹ Arhitektoniski bagātīgs ir pēc H. Devendrusa projekta 1914. gadā uzceltais nams Jersikas ielā 31,⁵⁸² kura erkerus balsta priekš šīs apkaimes netipiski dekoratīvi atlanti.

Maskavas priekšpilsētā bija arī trīs nami, kuru projekta autors bija pazīstamais jūgendstila arhitekts M. Eizenšteins. Nami Lomonosova ielā 3 un 5, kā arī Strūgu ielā 3 celti pēc viņa 1911. gada projektiem, tomēr salīdzinājumā ar viņa projektiem Rīgas centrā ir ievērojami vienkāršāki un drīzāk atbilstoši neoklasicismam.⁵⁸³

Maskavas priekšpilsētu 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā sasniedza tās pašas arhitektoniskās vēsmas, kuras valdīja Rīgā kopumā, tomēr salīdzinājumā ar centra namiem, ēkas dekoratīvi bija vienkāršākas un mazāk novatoriskas savos fasādes risinājumos.

3.4. Dzīvokļi

Aplūkojamais laikposms ir uzskatāms par īres namu laikmetu, jo pieaugošais iedzīvotāju skaits sekmēja dzīvokļu izīrēšanas aktivizēšanos. Šī tendence izplatījās visā Rīgā, tostarp Maskavas priekšpilsētā.

Ir grūti noteikt precīzu Maskavas priekšpilsētas namīpašnieku etnisko sastāvu, jo uzvārds ne vienmēr kalpo par labu pamatu izcelsmes noteikšanai. Tomēr vispārīgus secinājumus izdarīt ir iespējams. Kā liecina Rīgas adrešu grāmatas, 19. gs. otrajā pusē, 1868./1869. gadā Maskavas

⁵⁷⁴ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5168. l. (41. grupa, 94. grunts), 24. – 25. lp.

⁵⁷⁵ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4844. l. (39. grupa, 15. grunts), 20. lp.// Sk. pielikuma 3.10. att.

⁵⁷⁶ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5465. l. (44. grupa, 114. grunts), 10. lp.

⁵⁷⁷ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4922. l. (39. grupa, 94. grunts), 17. – 18. lp.

⁵⁷⁸ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5442. l. (44. grupa, 85. grunts), 13. lp.

⁵⁷⁹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5130. l. (41. grupa, 60. grunts), 12. lp.

⁵⁸⁰ Krastiņš, J. *Jūgendstils Rīgas arhitektūrā*, 189. lpp.

⁵⁸¹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5724. l. (46. grupa, 119. grunts), 30. lp.

⁵⁸² Krastiņš, J. *Jūgendstils Rīgas arhitektūrā*, 192. lpp.// Sk. pielikuma 3.11. att.

⁵⁸³ Turpat, 159. lpp.// Sk. pielikuma 3.12. att.

priekšpilsētas īres nami visvairāk piederēja krieviem, latviešiem un ebrejiem, bet vāciešiem ievērojami mazāk.⁵⁸⁴ Arī pirms Pirmā pasaules kara joprojām visvairāk namu piederēja krieviem un joprojām bija salīdzinoši augsts ebreju, kā arī latviešu namīpašnieku skaits.⁵⁸⁵

Namīpašnieku īpatsvars atbilda apkaimes etniskajam sastāvam, vienīgi namīpašnieku vidū gandrīz nav atrodami lietuvieši un poļi, kuri lielā skaitā šeit apmetās uz dzīvi 19. gs. beigās. Viņi pārsvarā bija nodarbināti mazkvalificētos darbos un nevarēja atļauties iegādāties zemes gabalus, tādēļ par spīti savam skaitam, reti kad kļuva par namīpašniekiem.

Analizējot 1897. gada tautas skaitīšanas anketas datus, kas ir pieejami par iedzīvotāju sastāvu konkrētos dzīvokļos, var secināt, kā dažādas iedzīvotāju etniskās, konfesionālās un sociālekonomiskās grupas apdzīvoja Maskavas priekšpilsētu. Un ir iespējams izvērtēt, vai atsevišķas iedzīvotāju grupas dzīvoja šķirt no citām, vai tomēr nē. Tāpat ir iespējams noteikt tipiska apkaimes iedzīvotāja portretu.

Piemēram, Lāčplēša ielā 139 atradās četras dzīvojamās koka ēkas, divās no kurām bija 7 dzīvokļi, vienā – 4 un vienā – 2.⁵⁸⁶ Vienā no dzīvokļiem dzīvoja gruntsgabala īpašnieks Maksimiliāns Šprosts.⁵⁸⁷ Viņš bija dzimis Kurzemes guberņā un pēc tautības bija vācietis, bet pēc konfesionālās piederības luterānis. Viņš strādāja par korespondentu privātā uzņēmumā. Viņa 40 gadus vecā sieva Aleksandra bija no Orlas. Pēc tautības viņa bija krieviete, savukārt pēc konfesionālās piederības pareizticīgā. Viņiem bija trīs bērni: 20. gadīga meita, 17. un 12. gadus veci dēli. Bērni bija dzimuši Rīgā, un tāpat kā māte, bija pareizticīgie un tika pieskaitīti krieviem.⁵⁸⁸ Citā no gruntsgabala izvietoto namu dzīvokļiem dzīvoja Vilhelma Zālmans ģimene. Zālmans bija dzimis Rīgā, pēc konfesionālās piederības bija luterānis, bet pēc tautības vācietis. V. Zālmans profesija bija krāsotājs. Viņa sieva bija vecticībniece no Tartu, kura anketā tika pieskaitīta pie vācu tautības. Viņiem bija četri bērni, kuri visi bija dzimuši Rīgā. Vecākais bērns bija kristīts vecticībā, bet pārējie luterticībā. Ar ģimeni kopā dzīvoja arī Vilhelma māte, kura arī bija vietējā.⁵⁸⁹

Citā dzīvoklī mitinājās ģimene ar apakšrniekiem. Kā dzīvokļa saimnieks tika norādīts lietuvietis Vikentijs Savčunas. Viņš bija nācis no Kovenskas (Kauņas) guberņas (mūsdienu Zarasi, Lietuvā) un strādāja par sētnieku. Kopā ar viņu dzīvoja sieva, arī lietuviete, no

⁵⁸⁴ *Rigasches Adress-Buch für 1868/69.*

⁵⁸⁵ *Rigashes Adressbuch 1914.*

⁵⁸⁶ LNA – LVVA, 2706. f. (Krievijas 1897. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā materiāli), 1. apr., 3. l. (Rīgas pilsētas uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Romanovu (Lāčplēša) iela), 673. lp.

⁵⁸⁷ *Rigashes Adressbuch 1901*, S. 649.

⁵⁸⁸ LNA – LVVA, 2706. f., 1. apr., 3. l. (Rīgas pilsētas uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Romanovu (Lāčplēša) iela), 674. – 675. lp.

⁵⁸⁹ Turpat, 714. – 715. lp.

Kovenskas guberņas un divi bērni, kuri bija dzimuši Rīgā, kā arī Vikentija māsa. Dzīvoklī arī mitinājās apakširnietki – 29 gadus vecais Ivans Jakčunas arī no Kovenskas gub., kurš bija melnstrādnieks, un 50 gadus vecā veļas mazgātāja Marija Maļinovska (arī nāca no Kovenskas gub.) ar savām divām meitām. Visi dzīvokļa iemītnietki bija katoļi.⁵⁹⁰

Vēl kādā dzīvoklī dzīvoja polis (vismaz tā viņš sevi apzīmēja) no Kovenskas guberņas Eduards Pičunas. Pēc profesijas viņš bija galdnieks un dzīvoja kopā ar savu sievu, kura arī bija no Kovenskas gub. un trīs bērniem, no kuriem jaunākais bija dzimis šeit, bet vecākie Kovenskas guberņā, kas liecina, ka uz dzīvi šeit viņi bija pārcēlušies salīdzinoši nesen. Kopā ar viņiem dzīvoja vēl trīs apakširnietki – divi lietuvieši no Kovenskas guberņas un krievs no Orlas guberņas.⁵⁹¹

Par spīti šai iedzīvotāju sastāva daudzveidībai aplūkotajos dzīvokļos, atlikušajos 16 Lāčplēša ielas 139 dzīvokļos mitinājās tikai ebreju ģimenes. Piemēram, vienā no dzīvokļiem dzīvoja Raskinu ģimene, kura sastāvēja no 8 ģimenes locekļiem. Ģimenes galva bija Benjamiņš Raskins. Viņš bija dzimis Mogiļevas guberņā, un strādāja par muzikantu privātā operetē. Viņa sieva Riva nāca no Kurzemes guberņas. Vēl viņiem bija piecas meitas un dēls. Vecākā meita bija dzimusi Daugavpilī, bet pārējie bērni Rīgā.⁵⁹²

Pārējos dzīvokļos arī mitinājās lielas ebreju ģimenes: kurpnietka meistara Beka (izcelsmes vieta Suvalki) ģimene ar sievu, pieciem bērniem un zelli no Kovenskas guberņas (viņš arī bija ebrejs);⁵⁹³ ziepju tirgotavas ģimene Krīgers, arī no Kovenskas guberņas, ar savu sievu un astoņiem bērniem, kā arī 16 gadus vecu apakširnietci (no Kovenskas gub.);⁵⁹⁴ melnstrādnieka Sabaka ģimene (dzimis Rīgā) ar sievu no Kovenskas gub., četriem bērniem un trim apakširnietkiem no Daugavpils;⁵⁹⁵ tirgotāja no Viļņas guberņas Novoprucka ģimene ar pieciem bērniem un diviem apakširnietkiem;⁵⁹⁶ sīkpreču tirgotāja no Jelgavas Jēkabsona ģimene ar sievu un sešiem bērniem;⁵⁹⁷ kurpnietka no Viļņas Pomeranceva ģimene – sieva un septiņi bērni,⁵⁹⁸ kā arī vēl desmit ebreju ģimenes.

⁵⁹⁰ LNA – LVVA, 2706. f., 1. apr., 3. l. (Rīgas pilsētas uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Romanovu (Lāčplēša) iela), 712. – 713. lp.

⁵⁹¹ Turpat, 698. – 699. lp.

⁵⁹² Turpat, 676. – 677. lp.

⁵⁹³ Turpat, 710. – 711. lp.

⁵⁹⁴ Turpat, 708. – 709. lp.

⁵⁹⁵ Turpat, 706. – 707. lp.

⁵⁹⁶ Turpat, 704. – 705. lp.

⁵⁹⁷ Turpat, 702. – 703. lp.

⁵⁹⁸ Turpat, 700. – 701. lp.

Lai gan šajā gruntsgabalā visvairāk dzīvoja ebreju ģimenes, tomēr namīpašnieks bija vācietis un šeit dzīvoja arī citu tautību un konfesiju pārstāvji, tādēļ šeit nevarētu apgalvot, ka ebreji dzīvo pilnīgi noslēgtā kopienā.

Lielais iemītnieku skaits dzīvokļos, ņemot vērā, ka tie atradās koka ēkās, kurās reti kad bija lieli dzīvokļi, liecina par lielu šaurību un pārapsītošību.

Citviet Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju grupas dzīvoja lielākā noslēgtībā. Piemēram, gruntsgabalā, kurš atradās 4. Maskavas priekšpilsētas iecirknī Ludzas ielā 34 ir redzama citādāka situācija. Tajā atradās divas koka dzīvojamās mājas, vienā divi dzīvokļi, bet otrā seši.⁵⁹⁹ Gruntsgabala īpašnieks bija Vasīlijs Andrejevs,⁶⁰⁰ un viņš dzīvoja vienā no dzīvokļiem kopā ar savu sievu Marinu. Viņi abi bija dzimuši Rīgā, pēc konfesionālās piederības vecticībnieki. Vasīlijs bija nodarbināts ar kuģu tauvu izgatavošanu.⁶⁰¹ Un šeit atšķirībā no gruntsgabala Lāčplēša ielā, arī visos pārējos septiņos gruntsgabalā esošajos dzīvokļos mitinājās vienīgi vecticībnieki. Piemēram, kādā no dzīvokļiem dzīvoja Firss Andrejevs no Kurzemes guberņas. Viņš strādāja vagonu rūpnīcā, bet kopā ar viņu dzīvoja no Kovenskas gub. ieceļojusi vecticībniece Marija Grigorjeva, kura strādāja balzama ražošanas fabrikā.⁶⁰²

Vēl šajā gruntsgabalā dzīvoja Nikolajs Semjonovs, kurš nāca no Jelgavas un bija noliktavu strādnieks. Kopā ar viņu dzīvoja sieva un meita.⁶⁰³ Vēl vienā dzīvoklī dzīvoja vīrs un sieva – Fomins un Natālija Ivanovi. Viņi bija dzimuši Rīgā, Fomins bija galdnieks, bet Natālija rūpnieces strādniece.⁶⁰⁴

Citā dzīvoklī dzīvoja Grigorjevu ģimene. Ģimenes galva strādāja vagonu rūpnīcā. Viņš bija dzimis Rīgā, bet viņa sieva Kurzemes guberņā.⁶⁰⁵ Vienā no kaimiņu dzīvokļiem dzīvoja vēl viens strādnieku pāris no Kurzemes guberņas – Perevalovi⁶⁰⁶

Šajā gruntsgabalā dzīvoja arī lielākas ģimenes, piemēram, Seluzinski. Ģimenē bija astoņi cilvēki. Viņi visi bija dzimuši Rīgā, ģimenes galva bija maiznīcas īpašnieks.⁶⁰⁷

Savukārt vienā no dzīvokļiem ģimene dzīvoja kopā ar apakširniekiem. No Kovenskas gub. ieceļojušais vecticībnieks Larions Burakovs bija galdnieks un dzīvoja kopā ar savu sievu,

⁵⁹⁹ LNA – LVVA, 2706. f., 1. apr., 14. l. (Rīgas pilsētas uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Jaroslavas (Ludzas) iela II daļa), 1060. lp.

⁶⁰⁰ *Rīgashes Adressbuch 1901*, S. 622.

⁶⁰¹ LNA – LVVA, 2706. f., 1. apr., 14. l. (Rīgas pilsētas uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Jaroslavas (Ludzas) iela II daļa), 1061. – 1062. lp.

⁶⁰² Turpat, 1063. – 1064. lp.

⁶⁰³ Turpat, 1065. – 1066. lp.

⁶⁰⁴ Turpat, 1067. – 1068. lp.

⁶⁰⁵ Turpat, 1069. – 1070. lp.

⁶⁰⁶ Turpat, 1071. – 1072. lp.

⁶⁰⁷ Turpat, 1073. – 1074. lp.

četriem bērniem un diviem apakširniekiem – fabrikas strādnieci Mariju Mihējevu un viņas dēlu Jākobu.⁶⁰⁸

Šis gruntsgabals kalpo par piemēru tam, kā cilvēki ar kopīgu izcelsmi, šajā gadījumā piederību vienai konfesijai,⁶⁰⁹ apmetās uz dzīvi viens otram tuvumā.

Ja analizē dzīvokļu labiekārtoības līmeni, tad jāsecina, ka tas nebija pārāk augsts. Kā liecina dati par 1913. gada situāciju 1. un 4. Maskavas priekšpilsētas iecirknī, 1. iecirknī pie pilsētas ūdensvada bija pieslēgti 423 gruntsgabali, 39 bija artēziskās akas, 33 personīgie ūdensvadi, 37 parastās akas un 38 gruntsgabalos ūdensapgādes nebija vispār. Sistēmas kanalizācija bija 64 gruntsgabalos, ielas notekas bija pie 392 gruntsgabaliem, bet 113 gruntsgabalos kanalizācijas nebija vispār. Gāzes apgaismojums bija 93 gruntsgabalos, savukārt 101 bija elektriskais apgaismojums.⁶¹⁰

Savukārt 4. iecirknī labiekārtoības līmenis bija vēl zemāks – pie pilsētas ūdensvada bija pieslēgti vien 273 gruntsgabali, kopumā bija 108 artēziskās akas, 31 personīgie ūdensvadi, 396 parastās akas, bet 38 gruntsgabalos ūdensapgādes nebija vispār. Sistēmas kanalizācija bija 22 gruntsgabalos, ielas notekas bija pie 278 gruntsgabaliem un 398 gruntsgabalos kanalizācijas nebija vispār. Gāzes apgaismojums bija 22 gruntsgabalos, savukārt 23 bija elektriskais apgaismojums.⁶¹¹

Arī 1913. gada jaunbūvēs Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknī vērojamas līdzīgas tendences. No tajā gadā pabeigtajām 42 ēkām tikai astoņās tika pieslēgta kanalizācija, bet centrālā apkure tika ierīkota tikai divos namos. Par dzīves apstākļiem liecina arī istabu skaits dzīvokļos. No kopumā šajos namos esošajiem 962 dzīvokļiem – 627 bija vienistabas dzīvokļi un 23 apdzīvojamas virtuves. 175 bija divistabu dzīvokļi, 95 trīsstabu, 24 četrstabu un tikai divi piecistabu dzīvokļi.⁶¹² Šie dati liecina, ka Maskavas priekšpilsētā galvenokārt tika celti vienistabas dzīvokļi.

3.5. Dienesta dzīvokļi

Ņemot vērā lētu dzīvokļu trūkumu, darba devēji saviem darbiniekiem varēja piedāvāt dienesta dzīvokļus. Tos parasti piedāvāja valsts un pašvaldības institūcijas – pasts, skolas, policija u.tml.,⁶¹³ kā arī rūpniecības uzņēmumi. Rūpnīcu strādniekiem piedāvātie dzīvokļi

⁶⁰⁸ LNA – LVVA, 2706. f., 1. apr., 14. l. (Rīgas pilsētas uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Jaroslavas (Ludzas) iela II daļa), 1075. – 1076. lp.

⁶⁰⁹ Vairāk par vecticībniekiem ir lasāms 4. nodaļā.

⁶¹⁰ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 149. l. (Rīgas pilsētas gruntsgabalu, ēku un būvju skaitīšanas saraksts, 1913.), 2. – 3. lp.

⁶¹¹ Turpat.

⁶¹² Bērzkalns, P. Dzīvokļu būvniecība Rīgā 1913. g., 461. – 465. lpp.

⁶¹³ Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900-1914*, 181. lpp.

parasti sastāvēja no vienas istabas un virtuves, dažkārt uz vairākiem vienistabas dzīvokļiem bija viena virtuve. Tomēr salīdzinājuma ar citām Krievijas impērijas pilsētām Rīgā šis dzīvokļu skaits bija salīdzinoši mazs. 19. gs. beigās Vidzemes guberņā tikai 6,6% strādnieku dzīvoja uzņēmuma piedāvātajos dzīvokļos, bet Krievijas impērijā vidēji šis rādītājs bija aptuveni 40%.⁶¹⁴

Ņemot vērā nelielo un lētu dzīvokļu trūkumu, mitināties uzņēmuma dzīvokļos bija izdevīgi. Savukārt rūpnīcām piedāvāt šādus dzīvokļus bija izdevīgi, jo tādējādi tika sekmēta darbinieku piesaiste uzņēmumam, jo līdz ar darba attiecību pārtraukšanu, tiem nāktos arī atstāt savu dzīvokli.⁶¹⁵ Uzņēmuma administrācija dzīvokļus parasti piešķīra tādiem speciālistiem, kuru nomaiņa ražošanas procesam bija nevēlama, piemēram, mašīnistiem, smērētājiem, kurinātājiem u.tml.⁶¹⁶

Tādi sociāldemokrātiski laikraksti kā "Jaunā Dienas Lapa" aktualizēja lēto dzīvokļu trūkumu: "Lai gan 20 gs. sākuma notika aktīva dzīvojamo ēku celtniecība, īpaši daudz Pēterburgas un Maskavas priekšpilsētās, tomēr rūpniecības rajonos trūka mazo dzīvokļu. Arī uzņēmumu mēģinājumi šo problēmu atrisināt bijuši neveiksmīgi."⁶¹⁷

Rūpnīcu piedāvāto dzīvokļu ērtības līmenis bija visai zems, par ko liecina laikabiedra atmiņas: "kur pie fabrikām ierīkoti tā sauktie dzīvokļi, tie ir līdzīgi lapsu alām vai sikspārņu mitekļiem, zemiem griestiem, mazi, ķēķis un istaba vienā telpām vai atkal kaut kādi agrāki spīķeri bijuši un tagad pārvēsti dzīvokļu veidā, ir auksti un mitri, vai atkal kaut kur līdzās zirgu staļļiem ierīkoti, vai virs tiem pažobelēs un ir padoti visādiem fabrikas tvaiku izgarojumiem un smakai."⁶¹⁸

Par spīti samērā zemajam labiekārtotības līmenim šajos dzīvokļos, dzīve tajos nebija lēta, jo peļņas gūšanas nolūkos, uzņēmuma administrācija centās uzlikt salīdzinoši augstu īres maksu. 19. gadsimta beigās šādus dzīvokļus piedāvāja arī lielākie Maskavas priekšpilsētas uzņēmumi Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpnīca un Baltijas linu auduma manufaktūra.⁶¹⁹ Saviem darbiniekiem Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpnīca izīrēja 16 dzīvokļus, un vidējā īres maksa par tiem bija 63 rbļ. gadā, savukārt Baltijas linu auduma manufaktūra piedāvāja 39 dzīvokļus, un īres maksa bija ievērojama zemāka – 31,85 rbļ.⁶²⁰

⁶¹⁴ Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900-1914*, 179. lpp.

⁶¹⁵ *Jaunā Dienas Lapa*, 1909, 23. sept, 6. lpp.

⁶¹⁶ Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900-1914*, 180. lpp.

⁶¹⁷ *Jaunā Dienas Lapa*, 1909, 23. sept, 6. lpp.

⁶¹⁸ Turpat.

⁶¹⁹ Vairāk par šiem uzņēmumiem, skat. 5. nodaļu.

⁶²⁰ Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900-1914*, 182. lpp.

Parasti rūpnīcu strādniekiem paredzēti īres nami bija no koka, apšūti no ārpuses ar koka dēļiem. Tajos parasti bija nelieli dzīvokļi.⁶²¹ Tomēr dažkārt šie nami bija augstākas kvalitātes, piemēram, lai apmierinātu pieaugošo darbinieku pieprasījumu pēc dzīvojamās platības, Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpnīca saviem strādniekiem 1905. gadā pasūtīja daudzstāvu ķieģeļu nama būvi Maskavas ielā 261. Tās projektu izstrādāja arhitekts R. Donbergs. Sākotnēji bija paredzēta četrstāvu ēka ar vienkāršu jumtu⁶²², bet projektā tika izdarītas korekcijas un tika izbūvēts mansarda stāvs.⁶²³

Maskavas priekšpilsētā arī tika izvietotas karaspēka kazarmas. Krievijas impērija pilsētām par pienākumu uzlika nodrošināt tajā izvietotos garnizonus ar dzīvesvietām. Pēc Rīgas pilsētas nocietinājumu nojaukšanas tika nojauktas ar kādreizējās kazarmu rindas to iekšpusē. Garnizona karaspēka daļas izvietoja priekšpilsētās no privātpersonām īrētās ēkās. Īres maksa, kura bija jāmaksā privātpersonām, bija augsta, tādēļ pilsētai izdevīgāk bija uzcelt pašai savas kazarmas uz tai piederošajiem gruntsgabaliem.⁶²⁴

Ņemot vērā, ka kazarmām blakus bija nepieciešams klajš un plašs laukums apmācībām un šautuvei, tādas vietas atrast varēja tikai pilsētas nomalē.⁶²⁵ 19. gs. 90. gados kara resors lika sameklēt vietu, kurā izvietot 177. Izborskas kājnieku pulku diviem jaunizveidotajiem bataljoniem. Pilsēta tam atvēlēja vietu maz apbūvētā Maskavas priekšpilsētas daļā blakus dzelzceļa sliedēm, aiz vecajiem ebreju kapiem, tagadējās Lomonosova un Aiviekstes ielas stūrī. Kazarmas tur tika celtas no 1897. līdz 1898. gadam. Tās bija trīsstāvu augstas, no dzeltenajiem ķieģeļiem un izvietotas garā rindā.⁶²⁶

Kazarmu būvniecība Lomonosova un Aiviekstes ielas stūrī tika uzsākta 1902. gadā un tika pabeigta 1903. gadā. Tā bija trīsstāvu ēku, kurā izvietojās ne tikai dzīvojamās telpas, bet arī ēdnīca, mazgāšanās telpas, tualete, virtuve, noliktavas, munīcijas glabātuve, karceris, telpas štābam, feldmaršalam un apakšvirsniekiem.⁶²⁷ Tajā bija vieta ap 440 cilvēkiem. Šo un citas kazarmu ēkas projektēja R. Šmēlings⁶²⁸ vienkāršā ķieģeļu stilā.

Lai gan garnizonam tika uzceltas atsevišķas kazarmu ēkas, tomēr joprojām daži nami tika īrēti no privātpersonām, piemēram, V. P. Antipova nams Sadovņikova ielā 14,

⁶²¹ Bākule, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*, 227. lpp.

⁶²² LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 9848. l. (72. grupa, 95. grunts), 8. lp.

⁶²³ Turpat, 14. lp.

⁶²⁴ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 188. lpp.

⁶²⁵ Turpat.

⁶²⁶ Turpat.

⁶²⁷ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 106.

⁶²⁸ Turpat, С. 108.

Malojaroslavecās 116. pulka štāba un 1. bataljona vajadzībām. Īres maksa gadā bija 8400 rbļ.⁶²⁹ Un A. Jozefa namu Maskavas ielā 181 un Lomonosova un Aiviekstes ielu stūrī, lai izvietotu daļu no Izborskas 177 pulka. Gada īres maksa bija 9700 rbļ.⁶³⁰

Laikposmā no 19. gs. otrās puses līdz Pirmajam pasaules karam iedzīvotāju skaits Maskavas priekšpilsētā pieauga vairāk nekā divas reizes, kas radās iedzīvotāju migrācijas rezultātā. Galvenokārt šeit uz dzīvi apmetās darba meklētāji no citām Krievijas impērijas guberņām, īpaši daudz no Kurzemes un Vitebskas guberņas, kā arī Lietuvas teritorijā esošajām guberņām. Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirkni sāka apdzīvot arvien vairāk lietuviešu un poļu, tomēr joprojām vislielāko iedzīvotāju grupu veidoja krievi, kā arī 1. iecirkņa teritorijā – ebreji.

Par spīti tam, ka arvien tika palielināta mūra apbūves zona, Maskavas priekšpilsētā vēl ilgi turpināja celt koka ēkas, it īpaši 4. iecirknī, kurš atradās tālāk no pilsētas centra. Arhitektoniski dzīvojamās ēkas Maskavas priekšpilsētā līdzīgi kā citās priekšpilsētās bija vienkāršākas nekā pilsētas centrā, tomēr tajā atrodami visi tālaika izplatītie arhitektūras stili.

Rūpnīcu un dažādu institūciju strādniekiem bija iespēja iegūt dienesta dzīvokļus, tomēr to labiekārtotības līmenis bija salīdzinoši zems. Tāpat Maskavas priekšpilsēta kļuva par mājvietu 177. Izborskas kājnieku pulkam.

⁶²⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г., С. 105.*

⁶³⁰ Turpat, С. 106.

4. NODAĻA. MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTAS SABIEDRISKĀS BŪVES UN TO FUNKCIJAS

Centrs bija savienots ar visām pārējām pilsētas daļām, un tādēļ tajā koncentrējās nozīmīgākās sabiedriskās celtnes, tā padarot tās pieejamas pilsētas iedzīvotājiem. Priekšpilsētām savukārt bija lokāla mēroga funkcija – sniegt pakalpojumus saviem iedzīvotājiem, tādēļ tajās veidojās mazākām lokālām kopienām nepieciešamas sabiedriskās ēkas.

4.1. Tirgus

Jau ar viduslaiku pilsētas parādīšanos par vienu no nozīmīgākajām iedzīvotāju pulcēšanās vietām kļuva tirgus.⁶³¹ Tirgus ne tikai bija vieta, kur bija iespējams iegādāties pārtikas un sadzīves preces, bet arī pulcēšanās vieta, kur notika starppersonu kontakti un ideju apmaiņa.

Galvenais Rīgas tirgus aplūkojamajā laikposmā bija Daugmales tirgus. Par šī tirgus lielo lomā liecina tas, ka sabiedriskā transporta līnijas kursēja tieši no šī tirgus uz priekšpilsētu lokālajiem centriem. Maskavas priekšpilsētas gadījumā par šādu centru arī bija kļuvis tirgus – Sarkankalniņa (no krievu valodas *Красная Горка*). Tas bija viens no nozīmīgākajiem Rīgas pārtikas tirgiem un galvenais tirgus Maskavas priekšpilsētā. Sarkankalniņa tirgus tika izveidots 1865. gadā (pats tirgus tur jau atradās agrāk, bet šajā gadā tika legalizēta tā darbība⁶³²) tagadējā Maskavas, Jersikas un Daugavpils ielu krustojumā. Tajā pārsvarā no pajūgiem notika tirdzniecība ar lauksaimniecības produkciju un zivīm.

Sākotnējais tirgus laukums bija samērā neliels – tikai aptuveni 260 kvadrātasis jeb 1200 m² liels. Tirgus laukuma mazā platība nespēja nodrošināt pārtikas produktu tirdzniecībai nepieciešamo sanitāro normu ievērošanu. Lai šo problēmu novērstu Rīgas dome nolēma Sarkankalniņa tirgus laukumu paplašināt, tomēr domei neizdevās vienoties ar blakus tirgum esošo teritoriju īpašniekiem, tādēļ tika nolemts tirgus laukumu pārcelt tuvāk toreizējai Rīgas pilsētas austrumu robežai, netālu no Jāņavārtiem.

1887. gada 14. decembrī pilsētas dome tirgus izbūvei par 7975 rubļiem iegādājās divus, kopā 1595 kvadrātasis (aptuveni 7260 m²) lielus, zemes gabalus starp tagadēju Maskavas un Jersikas ielu. Topošajā tirgus laukumā tika uzcelti vairāki stendi, pārtikas preču tirdzniecībai

⁶³¹ Le Goff, J. *The Birth of Europe*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2006, P. 100.

⁶³² Die neue Marktordnung. *Rigasche Stadtblätter*, 1865, 21. Januar, S. 25.

paredzēta vienkāršas konstrukcijas tirgus halle,⁶³³ kā arī sarga māja. Tirgus izveides kopējās izmaksas kopā ar zemes gabalu iegādi bija ap 37 tūkstošiem rubļu.⁶³⁴

Sarkankalniņa tirgus no jauna tika atklāts 1890. gada 1. martā. Savukārt laukumu, kurā tirgus atradās iepriekš 1888. gadā nodeva Grebenščikova labdarības biedrībai bērnu patversmes izveidei.⁶³⁵

Sarkankalniņa tirgus bija atvērts katru dienu. Vasaras sezonā⁶³⁶ no 6 rītā (pārējā gadā no 7 rītā) līdz 6 vakarā. Savukārt sestdienu un svētku dienu priekšvakarā ilgāk, līdz plkst. 9 vakarā. Sarkankalniņa tirgus atšķirībā no Daugavmalas un Aleksandra tirgus kopš 1889. g.⁶³⁷ strādāja arī svētdienās un svētku dienās, tomēr ar salīdzinoši neilgu darbalaiku – vasaras sezonā no 5 līdz 8 rītā, bet ziemas sezonā no plkst. 6 līdz 9 rītā.⁶³⁸ Tādējādi tirgus nodrošināja priekšpilsētas iedzīvotājiem iespēju pirms svētkiem un svētdienās iegādāties svaigu gaļu, jo liela daļa iedzīvotāju algu saņēma sestdienās, un tikai reizi nedēļā vai uz svētkiem varēja atļauties iegādāties gaļu.⁶³⁹

Jaunais Sarkankalniņa tirgus bija ievērojami lielāks nekā iepriekšējais tirgus laukums – 6054 m², un pēc platības tas bija 5. lielākais Rīgas tirgus.⁶⁴⁰ Vidējais tirgotāju skaits Sarkankalniņa tirgū 20. gs. sākumā darbadienās bija ap 150, sestdienās un svētdienās – ap 400. Rīgā tas bija trešais augstākais rādītājs aiz Daugavmalas un Aleksandra tirgus, un aptuveni tikpat liels kā Āgenskalna tirgū.⁶⁴¹

Līdz 20. gs. sākumam pilsēta savus tirgus parasti iznomāja nomniekiem, kuru pienākums bija uzturēt tos labā kārtībā. Tomēr 1905. gada revolūcija izmainīja šo ierasto praksi. Lai gan apzinoties iedzīvotāju vidū valdošo sociālo neapmierinātību, Rīgas dome bija samazinājusi tirgus nodevas aptuveni uz pusi, tomēr tirgotāji, revolucionārā gara iedvesmoti, atteicās nodevas maksāt. Šī iemesla dēļ 1905. g. rudenī nomnieki neguva ienākumus un atteicās no līgumu izpildīšanas lielākajos Rīgas tirgos, tostarp arī Sarkankalniņa tirgū. Pilsēta bija spiesta šos tirgus pārņemt pilnīgā savā pārraudzībā.⁶⁴²

⁶³³ *Riga und seine Bauten*, S. 112.

⁶³⁴ Carlberg, N. *Der Stadt Riga Verwaltung und Haushalt in den Jahren 1878-1900 : in Veranlassung des 700jährigen Bestehens Rigas*, S.75.

⁶³⁵ Turpat.

⁶³⁶ No 1. marta līdz 31. augustam.

⁶³⁷ Ein für den Rigaschen Handel wichtiger Senatsukas. *Düna Zeitung*, 1889, 22. Juni, S.1.

⁶³⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 12.

⁶³⁹ *Locales. Rigasche Zeitung*, 1871, 2. Januar, S. 6.

⁶⁴⁰ Schrenck, B. von. *Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung*. Riga: Gedruckt in der Müllerschen Buchdruckerei, 1909-1913, S. 170.

⁶⁴¹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 12.

⁶⁴² Skolovskis, E. Rīgas pilsētas tirgi un tirdzniecības ierīces. No: Liventals, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 403. lpp.

Sarkankalniņa tirgus noma pilsētai 1896. gadā deva ienākumus 5801 rubļu⁶⁴³ apmērā, bet 1902. gadā tirgus nomas maksa bija jau 9726 rubļi.⁶⁴⁴ Pēc tam, kad tirgus bija pārņemts pilsētas pakļautībā, tas joprojām deva ienākumus – 1908. gadā tie bija 10 235 rbļ.,⁶⁴⁵ 1912. gadā – 14 990 rbļ.,⁶⁴⁶ bet 1914. gadā jau 18 988 rubļi.⁶⁴⁷ Savukārt 1915. gadā, pilsētas evakuācijas iespaidā, ienākumu apjoms visos pilsētas tirgos saruka, un Sarkankalniņa tirgū tas noslīdēja līdz 10 378 rubļiem.⁶⁴⁸

19. gadsimta otrajā pusē Rīgas tirgos bija augsts netīrības līmenis. Raksturojot situāciju Sarkankalniņa tirgū, Rīgas pilsētas sanitārais ārsts 1895. gada vasarā norādīja, ka tur notiek tirgošanās ar zivīm, īpaši siļķēm, karstā un sausā laikā ir jūtama stipra smaka, ko rada siļķu sālījuma un netīrā ūdens piesūcinātā augsne.⁶⁴⁹ Šo problēmu centās atrisināt sodot tirgotājus, kuri pārkāpa sanitārās normas un pārdeva bojātus produktus. Piemēram, 1896. gadā tirgotajam J. Ņikitinam tika piespriests 12 rbļ. liels naudassods vai trīs dienu arests soda nenomaksāšanas gadījumā par puvušas gaļas tirdzniecību. Savukārt 1897. gadā Z. Jegorova tika arestēta uz septiņām dienām par sabojātu siļķu tirgošanu.⁶⁵⁰

Sarkankalniņa tirgus ne tikai pildīja saimniecisku funkciju, bet arī kļuva par sava veida Maskavas priekšpilsētas simbolu. Par to liecina A. Deglava romānā sniegtais Rīgas raksturojums, kurā tā tiek minēta kā priekšpilsētu raksturojoša vieta: “Zināms, pate tā Rīga jau gan nav tik visai liela, bet kur tad tās forštates (...). Ņem tu man to gabalu no Krasnai gorkas līdz Sarkandaugavai!”⁶⁵¹

Maskavas priekšpilsētā izvietojās ne tika pārtikas preču tirgus laukumi, bet arī nepārtikas, piemēram, krāmu jeb sīkumu tirgus Turgeņeva ielā, kurā par zemām cenām bija iespējams iegādāties dažādas nepārtikas preces, gan jaunas, gan lietotas.⁶⁵²

Sākotnēji sīkumu tirgus atradās Iekšpilsētā un bija savienots ar Daugavmalas tirgu. Tomēr ņemot vērā abu tirgu atšķirīgo specifiku – Daugavmalas tirgū notika pārtikas preču tirdzniecība, bet sīkumu tirgū pārsvarā tika tirgots lietots apģērbs, grāmatas un sadzīves priekšmeti – sanitāro prasību līmenis tajos ievērojami atšķīrās un tika tuvu esoša pārtikas un

⁶⁴³ Rīga. *Baltijas Vēstnesis*, 1896, 5. decembris, 2. lpp.

⁶⁴⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 13.

⁶⁴⁵ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1908. г.*, С. 29.

⁶⁴⁶ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г.*, С. 14.

⁶⁴⁷ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 10.

⁶⁴⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1915. г.*, С. 9.

⁶⁴⁹ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 73. lpp.

⁶⁵⁰ *Rīgas Pilsētas Policijas avīze*, 1897, 6. maijs, 1. lpp.

⁶⁵¹ Deglavs, A. *Rīga: romāns*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 1134 lpp.15. lpp.

⁶⁵² Skolovskis, E. Rīgas pilsētas tirgi un tirdzniecības ierīces. No: Liventals, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 395. lpp.

nepārtikas preču tirdzniecība vairs nebija pieļaujama.⁶⁵³ 1871. gadā sīkumtirgus tika atdalīts no Daugavmalas tirgus un pārcelts uz Mārstaļu un Kārļa ielu (tag. 13. janvāra iela).⁶⁵⁴ Savukārt 1882. gadā to pārvietoja vēl tālāk no pilsētas centra uz Turgeņeva ielu. Jaunā tirgus projekta izstrādes autors bija Rīgas pilsētas arhitekts R. Šmēlings, un tā izveide izmaksāja aptuveni 60 tūkstošus rubļu. Iekšpus tirgus sienai tika uzceltas mūra būdiņu rindas un restorāna ēka.⁶⁵⁵

19. gadsimta beigās sīkumtirgus kļuva par otru lielāko Rīgas tirgu pēc Daugavmalas tirgus. 1899. gadā tā noma pilsētai deva 14 800 rubļus.⁶⁵⁶

Samērā ātri tirgus laukums Turgeņeva ielā kļuva pārpildīts ar tirgoties gribētājiem. Tas bija viens no iemesliem, kādēļ tajā 20. gadsimta sākumā sāka celt koka būdiņas, kas ņemot vērā, ka tirgus atradās rajonā, kurā drīkstēja būvēt tikai mūra ēkas, bija nelikumīgi.⁶⁵⁷ Tirgojamās platības trūkums arī veicināja krāmu tirdzniecības pakāpenisku atgriezšanos pārtikas preču tirgos. Lai to novērstu, Rīgas dome 1910. gadā nolēma esošā sīkumtirgus tuvumā, Maskavas un Ulbrokas ielas stūrī, izveidot vēl vienu tirgu. No Daugavmalas un citiem Rīgas tirgiem uz turieni tika pārcelta audumu, apģērba, veļas un citu manufaktūras preču, kā arī gleznu tirdzniecība.⁶⁵⁸

Līdz 1909. gadam tirgus nodevu iekasēšanas tiesības bija iznomātas uzņēmējiem un tikai 1910. gadā pilsētas tirdzniecības nodaļa, pēc nomas līguma beigām ar nomnieku⁶⁵⁹, pārņēma tirgu pilnībā.

Maskavas ielas sākumā pie Kārļa baseina atradās vēl divi tirgus laukumi. Viens no tiem bija Kārļa tirgus, kur pārsvarā tika tirgoti siens un lopbarība, un tā nomas maksa 1903. gadā bija 580 rubļu, un otrs sezonāla tipa Kristapa tirgus, kurā tika pārdoti augļi, un tā nomas maksa bija vien 380 rubļi gadā.⁶⁶⁰ Kārļa tirgus bija samērā liels – 4479 m² (6. lielākais pastāvīgais tirgus laukums), bet Kristapa tirgū tirdzniecība notika vēl lielākā platībā – 5918 m².⁶⁶¹

Sarkankalniņa tirgus pildīja lokāla tirgus funkciju Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju vajadzībām, savukārt sīkumtirgus un Kārļa baseina tuvumā esošie tirgi, ņemot vērā to atrašanās vietu, pie paša pilsētas centra, un tirgotās preces specifiku, piesaistīja rīdziniekus no dažādām pilsētas apkaimēm.

⁶⁵³ Skolovskis, E. Rīgas pilsētas tirgi un tirdzniecības ierīces, 397. lpp.

⁶⁵⁴ Turpat, 398. lpp.

⁶⁵⁵ *Riga und seine Bauten*, S. 113.

⁶⁵⁶ Vermischtes. *Rigische Stadtblätter*, 1900, 9. November, S. 360.

⁶⁵⁷ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 434. l. (4. grupa, 7. grunts), 5. lpp.

⁶⁵⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1910. г.* Рига: Рижская городская управа, (тип. Мюллера). 1911, С. 21.

⁶⁵⁹ Skolovskis, E. Rīgas pilsētas tirgi un tirdzniecības ierīces, 403. lpp.

⁶⁶⁰ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 13.

⁶⁶¹ Schrenck, B. von. *Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung*, S. 170.

4.2. Parki un dārzi

19. gadsimtā, aizvien palielinoties labiekārtošanas centieniem, par vienu no aktuālākajiem uzlabojumiem kļuva parku un dārzu iekārtošana pilsētas teritorijā. Ņemot vērā straujo urbanizāciju un rūpnīcu skaita palielināšanos pilsētas teritorijā, gaisa kvalitātes uzlabošana kļuva par svarīgu jautājumu. Viens no veidiem, kā šo problēmu varēja risināt, bija pilsētas apzaļumošana un ievērojamu platību veltīšana parku un dārzu izveidei.

19. gadsimta beigās arī Rīgu bija sasniegusi ideja, ka parki un dārzi nav greznība, bet gan nepieciešamība, lai nodrošinātu fiziski un garīgu veselīgu sabiedrību.⁶⁶² Pateicoties vāciešiem parādījās jauns sabiedrisko parka tips – *Volksparks*. Tā bija vieta, kur parastie iedzīvotāji varēja atpūsties un pavadīt laiku kopā ar ģimeni. Tajos parasti tika ierīkoti restorāni, sporta un spēļu laukumi.⁶⁶³ Tieši šāda veida parki aplūkojamajā laikposmā parādījās Maskavas priekšpilsētā.

19. gs. beigās Rīgas pilsētas dome sāka pievērst lielāku vērību pilsētas nomalēm, paredzot tur dārzu un parku ierīkošanu.⁶⁶⁴ Tomēr senākais dārzs Maskavas priekšpilsētā bija Kojusalas dārzs (saukts arī par Maskavas dārzu⁶⁶⁵), kurš ierīkots jau 18. gadsimta sākumā. Tas atradās pie Kojusalas grāvja starp tagadējo Grēdu, Kojusalas un Fridriķa ielu, un bija 2500 kvadrātasis (11380 m²) liels.⁶⁶⁶ 19. gadsimtā šis dārzs kļuva par iemīlotu Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju izpriecu un atpūtas vietu. Tajā auga liepas un bērzi, savukārt apmeklētāju vajadzībām bijis iekārots restorāns. Tomēr biežo sabiedriskās kārtības pārkāpumu dēļ dārzs un restorāns 1868. gadā tika slēgts. Kopš tā brīža Kojusalas dārzs vairs netika kopts.⁶⁶⁷

Tomēr vietējiem iedzīvotājiem nebija citas alternatīvas atpūtas vietas, tādēļ Rīgas dārzu pārvalde nolēma Kojusalas dārzu atjaunot. 1888. gada 1. jūlijā tas uz 12 gadiem par 125 rubļiem tika iznomāts Rīgas Latviešu palīdzības biedrībai, kura tajā drīkstēja ierīkot restorānu, bet tās pienākums bija dārzu uzturēt kārtībā un vasarā to divreiz mēnesī laistīt.⁶⁶⁸ Līdz 1906. gadam rūpes par dārzu tika nodotas alus darītavai “Livonija”. 1889. gadā dārzā tika uzcelta dzīvojamā māja un brīvdabas estrāde.⁶⁶⁹

⁶⁶² Schrenck, B. von. *Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung*, S. 21.

⁶⁶³ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 1740.

⁶⁶⁴ Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*. Rīga: Liesma, 1988, 15. lpp.

⁶⁶⁵ Nav saistība ar 1937. gadā projektēto Latgales (tagad Maskavas dārzu)

⁶⁶⁶ *Riga und seine Bauten*, S. 309.

⁶⁶⁷ Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*, 36. lpp.

⁶⁶⁸ *Rigasche Stadtblätter*, 1889, 11. Mai, S. 145.

⁶⁶⁹ Blumenbach, A. *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga*. Riga: Buchdruckerei des Rigaer Tageblatts (P. Kerkovius), 1913, S. 71.

1901. g. dārza tuvumā esošajā malkas laukumā izcēlās ugunsgrēks, kurš nopostīja daļu no dārzā esošajām ēkām, kā arī nācās nocirst ap 100 cietušajiem kokiem.⁶⁷⁰ Nākamajā gadā notika dārza atjaunošanas darbi, kuru projektu izstrādāja Rīgas dārzu un parku vadītājs Georgs Kufalts.⁶⁷¹ Projekta ietvaros tika uzcelta jauna māja dārzniekam un sargam,⁶⁷² kā arī tika apstādīta nodegusi dārza daļa. Dārzs tika pārplānots, izmantojot ainavu dārza kompozīcijas paņēmienus celiņu tīkla izveidošanā un krūmu grupu brīvā kārtojumā.⁶⁷³

Pēc nomas līguma beigām dārzu kopšanu pārņēma Dārzu pārvalde un nodeva to brīvai lietošanai iedzīvotājiem. Pilsētas valde aizliedza gan tajos lietot alkoholiskus dzērienus,⁶⁷⁴ lai vietējie iedzīvotāji to izmantotu tikumīgai atpūtai. 1909. gadā Kojusalas dārzā līdzīgi kā citos Rīgas pilsētas parkos un dārzos tika ierīkots bērnu laukums.⁶⁷⁵ Savukārt no 1911. līdz 1914. gadam vasarā tajā notika brīvkoncerti, kurus iedzīvotāji ļoti iecienīja, un tas atstāja labvēlīgu iespaidu uz iedzīvotāju attieksmi pret šo dārzu.⁶⁷⁶

Aplūkojamā laikposmā Maskavas priekšpilsētā ierīkots vēl viens parks, kurš atradās slēgto kapsētu vietā. Tagadējās Katoļu un Jēkabpils ielas apkārtnē 19. gs. vidū izvietojās četras kapsētas: tā dēvētie trūcīgie kapi jeb Jēzus nabagu kapi⁶⁷⁷, kuri bija ierīkoti 1773. gadā,⁶⁷⁸ katoļu kapi, otrpus Jēkabpils ielai vecticībnieku un Visu svēto pareizticīgo kapsēta.⁶⁷⁹ 19. gs. 70. gadu sākumā sanitārā komisija ierosināja tās slēgt,⁶⁸⁰ jo, ņemot vērā, ka apkārt bija izveidojusies apbūve, tos nebija vairs iespējams paplašināt. 1874. gadā slēdza nabagu un vecticībnieku kapsētu, 1880. gadā – Visu svēto pareizticīgo kapsētu, bet 1882. gadā – katoļu kapus.⁶⁸¹

20. gadsimta pašā sākumā šīs Maskavas priekšpilsētas daļas tuvumā, neskaitot Kojusalas dārzu, kas atradās salīdzinoši tālu no šīs apkārtnes, nebija neviena dārza vai parka, tādēļ 1904. gadā tika nolemts šo kādreizējo kapsētu teritoriju padarīt par sabiedrisko dārzu. Georgs Kufalts

⁶⁷⁰ Blumenbach, A. *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga*. Riga: Buchdruckerei des Rigaer Tageblatts (P. Kerkovius), 1913, S. 71.

⁶⁷¹ Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*, 36. lpp.// Sk. pielikuma 4.13. att.

⁶⁷² Blumenbach, A. *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga*, S. 71.

⁶⁷³ Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*, 36. lpp.

⁶⁷⁴ Turpat.

⁶⁷⁵ Lokales. *Rigasche Zeitung*, 1909, 13. October, S. 3.

⁶⁷⁶ Zeidaks, A. Pilsētas atklātie dārzi un apstādījumi. No: Liventals, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 476. lpp.

⁶⁷⁷ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2013. 164. lpp.

⁶⁷⁸ Blumenbach, A. *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga*, S. 83.

⁶⁷⁹ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 164. lpp.

⁶⁸⁰ Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*, 138. lpp.

⁶⁸¹ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 164. lpp.

Dārzu pārvaldei iesniedza projektu un plānoto tāmi 6945 kvadrātasu (aptuveni 31 600 m²) liela dārza ierīkošanai. 1905. g. Rīgas dome arī nolēma šo teritoriju pārveidot par dārzu, un dārza izveidošanai papildus tika nodota 1885. gadā slēgtās katoļu kapsētas daļa 818 kvadrātasu (aptuveni 3720 m²) lielumā.⁶⁸²

Ņemot vērā papildus teritoriju, G. Kufalts izstrādāja jaunu projektu, kurā tika iekļauta arī šī katoļu kapsētas daļa. Dārza platība tagad sasniedza 7461 kvadrātasi (aptuveni 34 tūkstoši m²). Projektā tika paredzēta arī kafejnīcas būve, tomēr noteikumi sanitāro apsvērumu dēļ aizliedza kapsētu teritorijās būvēt ēkas. Sākotnēji pilsētas valde ieteica plānoto kafejnīcu būvēt Sv. Franciska baznīcas aizmugurē, tomēr baznīca pret to iebilda. Pilsētas dome gan atļāva slēgtās kapsētas teritorijā uzcelt sarga māju, bet kafejnīcu ieteica būvēt blakus kapiem.⁶⁸³

Dārza iekārtošana tika uzsākta 1905. gada augustā.⁶⁸⁴ Teritorijas plānojumā tika izmantoti ainavu dārza kompozīcijas paņēmieni.⁶⁸⁵ Sakopto kapavietu pieminekļus saglabāja, bet nekoptos pieminekļus un kapu plāksnes novietoja vienviet kapu stūrī.⁶⁸⁶

1905. gadā Dārzu pārvalde parka iekārtošanas darbiem atvēlēja 3500 rubļus⁶⁸⁷, bet 1906. gadā – 1066 rubļus.⁶⁸⁸ Arī 1907. gadā turpinājās parka ierīkošanas darbi. Darbu veikšanas laikā atrastie kapakmeņi un krusti, kā jau iepriekš tika plānots, tika novietoti vienviet zem vecām liepām. Uz šo brīdi aptuveni puse no visiem celiņiem bija izbruģēti, divas trešdaļas zālāja jau bija iesētas un trīs ceturtdaļas apstādījumu – izveidotas.⁶⁸⁹ 1908. gadā dārzs tika nodots publiskai lietošanai. To nosauca par Miera parku (*Friedens Park*), lai pieminētu, ka tur atradusies kapsēta.⁶⁹⁰

Arī šeit līdzīgi kā citos pilsētas parkos 1909. gadā tika ierīkots bērnu laukums,⁶⁹¹ kā arī notika brīvdabas koncerti. Vasarās vairākas reizes nedēļā uzstājās karavīru orķestris.⁶⁹² Atšķirībā no citiem priekšpilsētas dārziem, tajā nebija nevienas iestādes, kurā tiktu tirgots alkohols, cienot faktu, ka tur iepriekš atradusies kapi.⁶⁹³

Maskavas priekšpilsētā ierīkotie dārzi kļuva par samērā iecīnītu iedzīvotāju atpūtas vietu, un kalpoja par alternatīvu laika pavadīšanai traktieros un citās nelabvēlīgās iestādēs.

⁶⁸² Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*, 134. lpp.// Sk. pielikuma 4.14. att.

⁶⁸³ Turpat.

⁶⁸⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1905. г.*, С. 73.

⁶⁸⁵ Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*, 134. lpp.

⁶⁸⁶ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1905. г.*, С. 73.

⁶⁸⁷ Turpat, С. 74.

⁶⁸⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1906. г.*, С. 82.

⁶⁸⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1907. г.*, С. 81.

⁶⁹⁰ Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*, 135. lpp.

⁶⁹¹ Lokales. *Rigasche Zeitung*, 1909, 13. October, S. 3.

⁶⁹² Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 455. lpp.

⁶⁹³ Zeidaks, A. Pilsētas atklātie dārzi un apstādījumi, 479. lpp.

4.3. Komunālo un palīdzības dienestu ēkas

Komunālie un palīdzības dienesti ir neatņemamam pilsētas dzīves sastāvdaļa, jo tiem iedzīvotājiem ir jānodrošina droša un ērta dzīve. Šāda tipa iestādēm priekšpilsētu robežās bija jāpilda tā pati funkcija, kā to analogiem pilsētas centrā.

Ilgu laiku ugunsdzēsšanas darbi Rīgā atradās pašu iedzīvotāju rokās. Tikai 1812. gadā pēc pilsētas policijas reformas, kas to padarīja par valsts iestādi, tika radītas policijas ugunsdzēsēju komandas. No 1862. gada savukārt sāka organizēties brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrības, kuras īpaši palīdzēja ugunsgrēkos pilsētas nomalēs. 19. gadsimta 80. gados, kad Rīgai jau bija piemērots Krievijas impērijas Pilsētu likums, kādreiz privāti organizētais ugunsdzēsības dienests nonāca Rīgas pašvaldības pakļautībā. 1882. gadā pilsēta reorganizēja ugunsdzēsību, savā pakļautībā pārņemot gan brīvprātīgās biedrības, gan policijas ugunsdzēsēju komandas. Reorganizācijas ietvaros tika izstrādāti jaunu ugunsdzēsēju depo projekti.⁶⁹⁴

Depo būvniecība bija plānota katrā no pilsētas daļām: Iekšpilsētā, Pēterburgas, Mītavas un Maskavas priekšpilsētā. Iekšpilsētas depo celtniecībai tika izvēlēts spīķeru kvartāls, kur jau atradās vecā ugunsdzēsēju depo ēka.⁶⁹⁵ Tā bija uzcelta pēc 1859. gada 12. decembra J. D. Felsko projekta.⁶⁹⁶ Jaunais ugunsdzēsēju depo Pēterburgas priekšpilsētā tika uzcelts Matīsa ielā 9, Mītavas – Akmeņu iela 17, bet Maskavas – Ludzas (toreizēja Jaroslavas) ielā 24.⁶⁹⁷

Visas ugunsdzēsēju depo ēkas celtas pēc 1886. gada Reinholda Šmēlinga projekta, viņam raksturīgajā “ķieģeļu stilā” ar neorenesanses iezīmēm.⁶⁹⁸ 1887. gadā notika depo celtniecība.⁶⁹⁹

Maskavas priekšpilsētas depo celtniecībai pilsētas valde par 3000 rbļ. iegādājās 460 kvadrātasis (2094 m²) lielu zemes gabalu tagadējā Ludzas ielā. Pati depo būve izmaksāja ap 57 tūkst. rbļ. Galvenās ugunsdzēsēju depo ēkas celtniecība izmaksāja ievērojami dārgāk – vairāk nekā 70 tūkst.⁷⁰⁰

Depo Maskavas ielā sastāvēja no četriem korpusiem ar taisnstūrveida pagalmu vidū. Administratīvās un personāla ēkas vidū tika izbūvēts augsts tornis, kas kalpoja gan apkārtnes pārraudzīšanai, gan ugunsdzēsības šļūteņu žāvēšanai.⁷⁰¹ 1902. gadā depo tika veikti paplašināšanas darbi, kuru projekta autors arī šoreiz bija Reinholds Šmēlings.⁷⁰² 1908. gadā

⁶⁹⁴ *Rīga und seine Bauten*, S. 337.

⁶⁹⁵ Depotgebäude der Stadtfeuerwehr. *Rigasche Zeitung*, 1886, 26. April, S. 9.

⁶⁹⁶ Lāce, D. *Pirmais Rīgas pilsētas arhitekts Johans Daniels Felsko, (1813–1902)*, 189. lpp.

⁶⁹⁷ Depotgebäude der Stadtfeuerwehr. *Rigasche Zeitung*, 1886, 26. April, S. 9.

⁶⁹⁸ Krastiņš, J. *Rīgas pilsētas arhitekts Reinholds Šmēlings 1840 – 1917*, 49. lpp.

⁶⁹⁹ *Rīga und seine Bauten*, S. 338.

⁷⁰⁰ Depotgebäude der Stadtfeuerwehr. *Rigasche Zeitung*, 1886, 26. April, S. 9.

⁷⁰¹ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 130. lpp.

⁷⁰² Krastiņš, J. *Rīgas pilsētas arhitekts Reinholds Šmēlings 1840 – 1917*, 124. lpp.

tika apstiprināts projekts par staļļa būvniecību ugunsdzēsēju depo teritorijā.⁷⁰³ Savukārt 1912. gadā pēc arhitekta Heinca Pīranga projekta daļa staļļa tika pārbūvēta.⁷⁰⁴

Katrai no pilsētas administratīvajām vienībām bija arī savs vietējais policijas iecirknis. Līdz 20. gs. sākumam Maskavas priekšpilsētas 1. iecirkņa policijas pārvalde atradās Maskavas ielā 1⁷⁰⁵, bet kopš 1910. gada Turgeņeva ielā 2.⁷⁰⁶ Savukārt Daugavpils ielā 8 atradās Maskavas priekšpilsētas 4. iecirkņa policijas pārvalde.⁷⁰⁷ Tā atradās 2 stāvu koka ēkā, kurai 1887. gadā tika pieslēgta pie pilsētas ūdensvada.⁷⁰⁸

Salīdzinājumā ar jauno ugunsdzēsēju depo būvi, policijas iecirkņi priekšpilsētās 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā nepiedzīvoja tādus uzlabojumus, jaunu un modernu ēku ieguva tikai centrālā policijas pārvalde tag. Aspazijas bulvārī 3.⁷⁰⁹

Šajā laikā pilsētā arī sāka uzlabot sanitāro normu ievērošanu gan sabiedriskās vietās, gan dzīvokļos. Tika uzlabota arī sociālā apgāde un infekciju slimību uzraudzība.⁷¹⁰

Dezinfekcijas nozares uzdevums bija dezinficēt lipīgo infekcijas slimnieku dzīvokļus, drēbes un veļu, kā arī veikt citāda veida dezinfekcijas, gan iestādes ietvaros, gan ārpus tās.⁷¹¹ Par dezinfekcijas stacijas izveidi tika nolemts 1892. gada 7. decembrī. Tās ierīkošanas izmaksas bija 5295 rubļi, un tā tika izvietota bijušajā policijas iecirknī Bārddziņu ielā 2. Stacija tika atvērta 1893. g. 21. jūnijā.⁷¹²

1912. gadā tika apstiprināts arhitekta Pētera Ladigina projekts par jaunas dezinfekcijas iestādes būvi Krasta un Bārddziņa ielas stūrī.⁷¹³ Galvenā ēka bija 3 stāvu mūra nams.⁷¹⁴ 1. stāvā atradās uzgaidāmā un pieņemšanas telpa, telpas sterilizācijas un dezinfekcijas veikšanai, mazgājamā telpa, katlu telpa un noliktava oglēm, savukārt divos augšējos stāvos izvietojās dzīvokļi darbiniekiem.⁷¹⁵

Kādreizējā policijas iecirkņa teritorijā blakus dezinfekcijas stacijai, Maskavas un Bārddziņu ielas stūrī, atradās arī Rīgas sekciju iestāde – tiesu medicīnas ekspertīžu centrs, kas

⁷⁰³ LNA - LVVA, 2761. f., 3.apr., 435. l. (4. grupa, 8. un 9. grunts), 6. lp.

⁷⁰⁴ Turpat, 7. lp.

⁷⁰⁵ *Rigashes Adressbuch 1901*, S. 8.

⁷⁰⁶ *Rigashes Adressbuch 1910*, S. 89.

⁷⁰⁷ *Rigashes Adressbuch 1914*, S. 328.

⁷⁰⁸ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5402. l. (44. grupa 44. grunts), 4. lp.

⁷⁰⁹ *Rīga und seine Bauten*, S. 209.

⁷¹⁰ Ulpe, B. Rīgas pilsētas sanitārais stāvoklis. No: Livalentis, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 615. lpp.

⁷¹¹ Turpat, 617. lpp.

⁷¹² Carlberg, N. *Der Stadt Riga Verwaltung und Haushalt in den Jahren 1878-1900 : in Veranlassung des 700jährigen Bestehens Rigas*, S. 123.

⁷¹³ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5281. l. (43. grupa, 73. grunts), 26. lp.

⁷¹⁴ Turpat, 27. lp.

⁷¹⁵ Turpat, 29. lp.

tika izveidots 1884. gadā,⁷¹⁶ un ļāva policistiem, izmeklējot noziegumus šaubu gadījumos pieaicināt talkā kriminālekspertus.⁷¹⁷

Tomēr jau 20. gs. sākumā sekcijas iestādē esošā sekcijas kamera kļuva par mazu un bija nepieciešams to paplašināt, kā arī radās prasība pēc telpas neatpazītus liķu atpazīšanai jeb morga. Lai paplašinātu pašreizējo sekcijas iestādi, Pilsētas valde 1904. gadā iegādājās sekcijas iestādei blakus esošo 220 kvadrātasis (aptuveni 1000 m²) lielo zemesgabalu Krasta ielā ar tur esošajām būvēm par 16 tūkstošiem rubļu.⁷¹⁸ Tomēr pat pēc stacijas paplašināšanas vietu skaits joprojām bija nepietiekams, un liķu skaits bieži pārsniedza kamerā pieejamās vietas, tāpēc radās nepieciešamība pēc jaunas ēkas būvniecību.⁷¹⁹

1913. gadā arī pēc P. Ladigina projekta tika izbūvēta 1 stāvu mūra ēka pilsētas morgam un sekcijas iestādei.⁷²⁰ Morga pagrabstāvā atradās izolators, zārku noliktava, apģērba glabātuve un mašīntelpa⁷²¹, bet pirmajā stāvā – kapela, sekcijas telpa, ārstu telpa un istaba sargam.⁷²²

19. gs. sakarā ar holēras, dizentērijas un vēdera tīfa epidēmijām arvien vairāk tika arī runāts par Daugavas ūdens iespaidu uz šo slimību izplatību.⁷²³ Lai uzlabotu sanitāro situāciju pilsētā, bija nepieciešams uzlabot novecojušo ūdens apgādes situāciju. 19. gs. vidū Rīgā vēl tika izmantota 1663. gadā ierīkotā ūdensapgādes sistēma. Jaunās ūdensvadu sistēmas būvniecībai tika izvēlēta ūdens ņemšanas vieta pie Daugavas, netālu no Krīdenēra dambja.

Pēc inženiera Viljama Veira projekta 1863. g. tur tika uzsākta jaunu čuguna cauruļvadu sistēmu un tvaika sūkņētavu būvniecība. Kompleksa ēkas tika izvietotas tuvumā, tagadējā Maskavas ielā 194. 1867. – 1868. g. sūkņētavas stacijai blakus tika uzcelts 40 metrus augsts ūdenstornis un rezervuārs pēc Johana Hāgena projekta⁷²⁴ spiediena regulēšanai.⁷²⁵

Pirmā sistēmas paplašināšana notika 1874. – 1876. g., tika izbūvēti vēl divi tvaika katli, jauns spiedvads uz pilsētu un divi horizontāles sūkņi.⁷²⁶ Tomēr arī tas nespēja pilnībā apmierināt pilsētas prasības pēc ūdens. Esošā sistēma tika pārslogota – visi stacijas katli un dzinēji darbojās ar maksimālo jaudu⁷²⁷, tāpēc radās nepieciešamība veikt vēl papildus

⁷¹⁶ Carlberg, N. *Der Stadt Riga Verwaltung und Haushalt in den Jahren 1878-1900 : in Veranlassung des 700jährigen Bestehens Rigas*, S. 125.

⁷¹⁷ Žīgure, A. *Latvijas policijas vēsture I. sēj.* Rīga: "Likuma vārdā" : Fakts, 1997, 233. lpp.

⁷¹⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 91. – 92.

⁷¹⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г.*, С. 142.

⁷²⁰ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5281. l. (43. grupa, 73. grunts), 31. lp.// Sk. pielikuma 4.15. att.

⁷²¹ Turpat, 35. lp.

⁷²² Turpat, 34. lp.

⁷²³ Ulpe, B. Rīgas pilsētas sanitārais stāvoklis, 615. lpp.

⁷²⁴ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5926. l. (48. grupa, 72. grunts), 3. lp.

⁷²⁵ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 119. lpp.

⁷²⁶ *Riga und seine Bauten*, S. 131.

⁷²⁷ Turpat, S. 133.

paplašināšanas un atjaunošanas darbus. Darbu ietvaros tika uzbūvēta jauna katlu māja un mašīntelpa, kā arī divi augstāki ūdens rezervuāri. Tika uzlabotas arī stacijā esošās iekārtas un aparatūra. Projekts par stacijas palielināšanu tika apstiprināts 1895. gadā,⁷²⁸ un tā arhitektonisko veidolu izveidoja arhitekts K. Felsko.⁷²⁹ Šīs ēkas līdzīgi kā citas industriāla un sabiedriska rakstura celtnes tika celtas “ķieģeļu stilā”, izmantojot neogotikas un neorenesanses iezīmes.

1897. gadā ūdens sūkņēšanas stacijas kompleksā tika uzcelta jauna sargu māja pēc inženiera R. Friša projekta.⁷³⁰

Kopumā kompleksā atradās trīs mašīntelpas, divas katlumājas, dzīvojamā māja, sarga māja un citas palīgēkas.⁷³¹

Maskavas priekšpilsētas teritorijā atradās gan tādas iestādes, kuras pildīja lokālu funkciju, t.i., nodrošināt apkaimē kārtības ievērošanu un drošību, kā arī tādas, kuras kalpoja visu pilsētas iedzīvotāju vajadzībām, piemēram, ūdens sūkņu stacija un dezinfekcijas stacijas.

4.4. Dievnami

19. gadsimtā dievnami priekšpilsētās nezaudēja savu lomu un joprojām palika par nozīmīgām sabiedriskās pulcēšanās vietām, ap kurām norisinājās aktīvākā kopienas dzīve. Īpaši liela nozīme dievnamiem bija Maskavas priekšpilsētā, jo tās daudzveidīgais konfesionālais sastāvs ļāva izveidoties vairākām atšķirīgām kopienām, kuras locekļu kopīgo identitāti veidoja vienota ticība.

Nav iespējams precīzi noteikt, kāds bija konfesionālais sastāvs tagadējās Maskavas priekšpilsētas teritorijā 19. gadsimta vidū. Dati ir pieejami par Maskavas priekšpilsētu kā administratīvu vienību kopumā. 1881. gadā gandrīz puse tās iedzīvotāju bija luterāņi, otra lielākā reliģiskā grupa bija jūdaisti – 19%, trešā – pareizticīgie (14%), ceturtā – vecticībnieki (8%) un piektā – katoļi (6%).⁷³² Šie dati liecina, ka Maskavas priekšpilsētā līdzīgi kā Rīgā kopumā lielākā reliģiskā grupa bija luterāņi, tomēr, kā jau iepriekš tika uzsvērts, situācija Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknis daudzos jautājumos bija citādāka nekā pārējā Maskavas priekšpilsētā. Par to liecina dati, kuri pieejami no 1913. gada tautas skaitīšanas. Tajos katrs no Maskavas priekšpilsētas četriem iecirkņiem tiek skatīts atsevišķi.

⁷²⁸ *Riga und seine Bauten*, S. 134.

⁷²⁹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5926. l. (48. grupa, 72. grunts), 8. lp.

⁷³⁰ Turpat, 16. lp.

⁷³¹ *Riga und seine Bauten*, S. 129.

⁷³² *Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1., Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonial gebiet / bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders*, S. 12. – 13.

Kopējie dati par visiem četriem iecirkņiem uzrāda nemainīgu tendenci – vislielākā iedzīvotāju daļa pieder pie luterānisma (42%)⁷³³, tomēr dati par atsevišķiem iecirkņiem uzrāda citas tendences. 1. Maskavas priekšpilsētas iecirknī lielākā konfesijālā grupa bija pareizticīgie – 29%, otra lielākā – jūdaisti (28%), trešā – katoļi (27%), tikai ceturtā – luterāņi ar 9% un 8% – vecticībnieki. Arī 4. rajonā vispārstāvētākā konfesija bija pareizticīgie – 29%, otrā bija katoļi – 25%, vecticībnieki bija 23%, luterāņi – 19% un 2% jūdaisti.⁷³⁴

Tas ļauj secināt, ka Maskavas priekšpilsētas konfesijālais sastāvs ne tikai atšķīrās no pārējās Rīgas, bet arī to, ka atšķirīga etniskā situācija bija starp diviem iecirkņiem, kuri veido mūsdienu Maskavas priekšpilsētu.

Tāpat kā etniskais arī konfesijālais iedzīvotāju sastāvs apkaimes ietvaros nebija vienmērīgs. Tuvāk centram esošajā apkaimes daļā koncentrējās ievērojami lielāks jūdaistu skaits nekā pārējā Maskavas priekšpilsētas daļā. Līdzīga noslēgta kopiena, kura dzīvoja vienkopus platības ziņā nelielā pilsētas daļas teritorijā, bija vecticībnieki. Par to liecina viņu augstais īpatsvars Maskavas priekšpilsētas 4. iecirknī, kurā dzīvoja 58,4% no visiem Rīgā dzīvojošajiem vecticībniekiem, savukārt viņu skaits 1. iecirknī bija tikai 14,4%.⁷³⁵

Ņemot vērā, ka visizplatītākā ticība Maskavas priekšpilsētā visu aplūkojamo laikposmu saglabājās pareizticība, un tik lielas kopienas vajadzībām bija nepieciešamas lūgšanu vietas, visvairāk baznīcu un kapelu tajā bija tieši šīs ticības pārstāvjiem.

Pirmais pareizticīgo dievnams Maskavas priekšpilsētā izvietojās pie Kārļa vārtiem, Rīgas nocietinājumu priekšā. Šis dievnams bija nosaukts par godu Svētajam Nikolajam.⁷³⁶ Tam blakus ap 1715. gadu tika uzcelta Vissvētās Dievmātes Pasludināšanas baznīca (krieviski – *Церковь Благовещения Пресвятой Богородицы*). Šīs abas baznīcu ēkas pastāvēja līdz 1773. gadam, kad paplašinot pilsētas nocietinājumus, tika nojaukta Vissvētās Dievmātes Pasludināšanas baznīca un no tās būvmateriāliem 1777. gadā pareizticīgo kapos uzcēla koka kapelu, kuru iesvētīja Visu Svēto godam (krieviski – *Церковь Всех Святых*).⁷³⁷

1774. gadā pie Krievu sētas tika uzcelta jauna Vissvētās Dievmātes Pasludināšanas baznīca,⁷³⁸ kas ir skaidrojams ar to, ka tiešu tur dzīvoja lielākā krievu kopiena. Šis dievnams aizgāja bojā 1812. gadā ugunsgrēkā, savukārt Visu Svēto kapela, kas atradās pareizticīgo

⁷³³ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.*, С. 21.

⁷³⁴ Turpat, С. 22.

⁷³⁵ Turpat, таб. 6.

⁷³⁶ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 670. lpp.

⁷³⁷ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 204. lpp.

⁷³⁸ Turpat.

kapsētas vidū, palika neskarta. Līdz jaunās Visssvētās Dievmātes pasludināšanas baznīcas uzcelšanai šī kapela kļuva par Visssvētās Dievmātes pasludināšanas draudzes dievnamu.⁷³⁹

No 1814. līdz 1818. gadam pēc arhitekta T. G. Šulca projekta noritēja jaunā Visssvētās Dievmātes Pasludināšanas dievnama celtniecība. Tas tika celts savā kādreizējā vietā, blakus Krievu sētai, mūsdienu Turgeņeva un Gogoļa ielas krustojumā.⁷⁴⁰ Jaunajā ēkā tika ierīkota ne tikai Visssvētās Dievmātes Pasludināšanas, bet arī Nikolaja Brīnumdarītāja baznīca, kura tika izvietota pie dievnama ieejas, savukārt Visssvētās Dievmātes Pasludināšanas baznīca – ēkas centrālajā daļā.⁷⁴¹

Kādreizējā Visssvētās Dievmātes Pasludināšanas baznīcas filiālbaznīca – Visu Svēto baznīca,⁷⁴² kura 1815. gadā no kapelas tika pārbūvēta par baznīcu,⁷⁴³ 1851. gadā kļuva par patstāvīgu baznīcu.⁷⁴⁴ Ņemot vērā, ka koka baznīcas ēka bija sliktā stāvoklī, jau 1868. g. draudze uzsāka vākt ziedojumus jauna dievnama celtniecībai.⁷⁴⁵ Tajā pašā gadā pēc arhitekta J. F. Baumaņa projekta tika izstrādāta jauna zvanu torņa projekts, kurš tika īstenots 1870. gadā. Veco koka zvana torni nomainīja jauns, veidots no ķieģeļiem.⁷⁴⁶

Turpmākajos gados turpinājās ziedojumu vākšana dievnama celtniecībai. 1881. gada otrajā pusē arhitektam J. F. Baumanim tika pasūtīts dievnama projekts.⁷⁴⁷ Veco ēku demontēja un pārvietoja uz Jāņa (Ivana) kapiem. Pārvietotā baznīca tika iesvētīta par godu Jānim Priekštecim, un kļuva par Visu Svēto baznīcas filiālbaznīcu.⁷⁴⁸ 1882. gada 22. augustā tika likts Visu Svēto baznīcas pamatakmens. Tā būvniecība noslēdzās 1884. gadā, un maijā dievnams tika iesvētīts.⁷⁴⁹

Dievnams arhitektoniski celts eklektisma stilā, neoromānikas formās. Ēkai ir simetrisks plānojums – aiz vējtvera atrādās priekštelpa, tad neliela lūgšanas telpa (priekšbaznīca), kura bija apsildāma, tādēļ to izmantoja ziemas laikā. Tajā atradās divi altāri – par godu Visssvētās Dievmātes Ievešanai tempļi un svētajām mocekļēm Verai, Nadeždai, Ļubovai un viņu mātei Sofijai. Aiz priekšbaznīcas bija liela telpa lūgšanām (neapsildāma, tādēļ to izmantoja tikai vasarā) ar galvenā altāra apsīdu.⁷⁵⁰

⁷³⁹ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 238. lpp.

⁷⁴⁰ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 450. lpp.

⁷⁴¹ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 207. lpp.

⁷⁴² *Rīgashes Adressbuch 1914*, S.155.

⁷⁴³ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 238. lpp.

⁷⁴⁴ *Rīga und seine Bauten*, S. 181.

⁷⁴⁵ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 238. lpp.

⁷⁴⁶ Turpat, 241. lpp.

⁷⁴⁷ Turpat.

⁷⁴⁸ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 502. lpp.

⁷⁴⁹ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 241. lpp.

⁷⁵⁰ Turpat, 242. lpp.

Līdzīgi kā Visu Svēto baznīca no filiālbaznīcas bija izaugusi par patstāvīgu draudzi, arī Jāņa Priekšteča baznīca 20. gs. sākumā bija kļuvusi par lielu draudzi, kurai vairs nepietika ar nelielu koka baznīcas ēku Ivana kapos. Tika nolemts augošās draudzes vajadzībām uzcelt jaunu dievnamu. 1913. gadā tika uzsākta jauna mūra dievnama celtniecība pēc Rīgas eparhijas arhitekta Vladimira Lunska projekta⁷⁵¹, tomēr līdz Pirmajam pasaules karam dievnama celtniecība netika pabeigta.

Kā iepriekš tika minēts, par galveno vecticībnieku centru Rīgā bija kļuvusi Maskavas priekšpilsēta. Tajā šī kopiena dzīvoja salīdzinoši noslēgti, tādēļ ilgu laiku neasimilējās. Vecticībnieki atšķēlās no Pareizticīgās baznīcas 17. gadsimta otrajā pusē, jo noliedza patriarha Nikona ieviestās reformas. Ņemot vērā gandrīz nešķiramo saistību starp Krievijas impērijas laicīgo un garīgo varu, pret viņiem tika vērstas valsts īstenotas represijas. Vecticībnieki sāka masveidīgi bēgt uz impērijas nomalēm un tuvākajām kaimiņzemēm. To vidū arī Polijas – Lietuvas ūniju, kuras sastāvā tobrīd atradās mūsdienu Latgale.⁷⁵²

Pētera I valdīšanas laikā aizsākās vēl viens vecticībnieku izceļošanas vilnis no Krievijas impērijas. Šoreiz daļa no aizbēgušajiem vecticībniekiem nonāca arī Rīgā.⁷⁵³ Pat pēc tagadējās Latvijas teritorijas daļas pievienošanas Krievijas impērijai, vecticībnieku stāvoklis būtiski nepasliktinājās, jo šeit joprojām bija salīdzinoši liela loma vietējai, vācu muižnieku, varai,⁷⁵⁴ tādēļ vecticībnieki palika uz dzīvi Rīgā.

Pirmais lūgšanu nams Rīgas vecticībnieku kopienai tika atklāts 1760. gadā. Tas atradās pirmā ģildes tirgotāja S. Djakonova namā tagadējā Mazā Krasta ielā 73. No tā vēlāk izveidojās Rīgas Grebenščikova vecticībnieku lūgšanas nams.⁷⁵⁵

19. gadsimta sākumā Rīgā bija jau trīs vecticībnieku lūgšanu nami, no kuriem divi atradās Maskavas priekšpilsētā – lielākais Grebenščikova un otrs tagadējā Elijas ielā, netālu no Jēzus baznīcas.⁷⁵⁶

Nākamās nopietnās pret vecticībniekiem vērstās represijas notika Nikolaja I valdīšanas laikā (1825 – 1855. g.). Vecticībnieki atkal piedzīvoja apspiešanu,⁷⁵⁷ kas lika tiem slēgt savas izveidotās palīdzības iestādes un skolas.

⁷⁵¹ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 510. lpp.

⁷⁵² Podmazovs, A. *Vecticība Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas inst., 2001, 50. lpp.

⁷⁵³ Turpat, 52. lpp.

⁷⁵⁴ Turpat, 61. lpp.

⁷⁵⁵ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 581. lpp.

⁷⁵⁶ Turpat.

⁷⁵⁷ Podmazovs, A. *Vecticība Latvijā*, 83. lpp.

Aleksandra II valdīšanas laikā (no 1855. līdz 1881. g.) vecticībnieku stāvoklis uzlabojās.⁷⁵⁸ Tomēr tikai 1905. gadā, pēc cara izdotā ukaza, vecticībnieku kopiena oficiāli drīkstēja celt savus dievnamus un uzturēt savas kopienas un draudzes.⁷⁵⁹ Līdz tam vecticībnieku lūgšanu nami tika būvēti kā dzīvojamās mājas un nelīdzinājās dievnamiem. Piemēram, Grebenščikova lūgšanu nams atgādināja divas kopā sabūvētas dzīvojamās ēkas.

Vecticībnieku lūgšanas nams tagadējā Krasta ielā 73 sākotnēji celts 1814. gadā un tika iesvētīts par godu Visssvētās Dievmātes Aizmigšanai (krieviski – *Успения Пресвятой Богородицы*). Iepriekšējais dievnams gāja bojā 1812. gada priekšpilsētu dedzināšanas laikā. 1823. gadā draudze tika nosaukta vecticībnieku tirgotāja Alekseja Grebenščikova vārda, kurš draudzei bija ziedojis lielus līdzekļus un vēlāk organizēja patversmes darbību.⁷⁶⁰ 1863. g. lūgšanu namam tika piebūvēta kāpņu telpa un lūgšanu zāle. 1883. g. tika uzcelts mūra žogs ar nelielu lūgšanu namiņu pie vārtiem pēc arhitekta R. Šmēlinga projekta. Laikposmā no 1885. līdz 1888. g. lūgšanu nams būtiski tika pārbūvēts pēc arhitekta J. F. Baumaņa projekta. Pārbūvju ietvaros abi korpusi tika paaugstināti par diviem stāviem un ziemeļu pusē pie lūgšanu nama tika piebūvēta nespējnieku patversme.⁷⁶¹ 1897. g. lūgšanu nama saimniecības pagalmā tika uzcelts liels koka malkas šķūnis pēc O. Bāra projekta.⁷⁶²

Lai gan Grebenščikova vecticībnieku draudzes nama apbūves ansamblis ievērojami paplašinājās 19. gadsimta otrajā pusē, tomēr tikai 1905. – 1906. gadā Grebenščikova lūgšanas namam tika piebūvēts klāt Aleksandra Šmēlinga projektētais zvanu tornis ar kupolu un krustu,⁷⁶³ tā simboliski parādot atsavināšanos no represijām savas ticības dēļ.

19. gadsimtā parādījās vienticības kustība, kuras mērķis bija rast kompromisu starp pareizticīgo baznīcu un vecticībniekiem. Vecticībniekiem tika piedāvāta iespēja saglabāt uzticību pirmsnikona liturģiskajām un sadzīves formām, vienlaikus pieņemot oficiālās pareizticības klēra pakalpojumus un iekļaujot lūgšanas par caru.⁷⁶⁴ Rīgā pirmā vienticībnieku koka baznīca tika iesvētīta 1837. gadā, tagadējā Elijas ielā, kādreizējā Puškova vecticībnieku lūgšana nama telpās.⁷⁶⁵ Tā tika nosaukta par godu Ercenģelim Mihailam.⁷⁶⁶

⁷⁵⁸ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 583. lpp.

⁷⁵⁹ Podmazovs, A. *Vecticība Latvijā*, 101. lpp.

⁷⁶⁰ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 587. lpp.

⁷⁶¹ Turpat, 588. lpp.

⁷⁶² Turpat, 589. lpp.

⁷⁶³ Turpat, 581. lpp.

⁷⁶⁴ Vārdnīca. *Katoļu Baznīcas Vēstnesis*. Pieejams: <http://www.kbvestnesis.lv/index.php/atputai/vardnica/1522-vardnica> [aplūkots 29.04.2017.]

⁷⁶⁵ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 552. lpp.

⁷⁶⁶ Turpat, 553. lpp.

19. gs. beigās koka nams, kurā atradās Ercenģeļa Mihaila baznīca, bija sliktā tehniskā stāvoklī, tāpēc draudze nolēma uzcelt jaunu baznīcas ēku. Labdaris, kurš izvēlējās palikt anonīms, tās būvniecībai ziedoja 12 tūkstošus rubļu.⁷⁶⁷ Ēkas projekta autors bija Rīgas eparhijas galvenais arhitekts Apoloniuss Edelsons.⁷⁶⁸

Baznīcas projekts tika apstiprināts 1894. g. 11. jūlijā⁷⁶⁹, bet tās pamatakmens tika likts tā paša gada 26. jūnijā.⁷⁷⁰ 1895. gada 17. novembrī to iesvētīja par godu Svētajam Ercenģelim Mihailam.⁷⁷¹

Ēkas projekts līdzinājās šajā laikā izplatītiem paraugprojektiem.⁷⁷² Baznīcas ēka tika celta no neapmestiem ķieģeļiem, izmantojot 17. gadsimta krievu arhitektūras formas. Tā ir krusta plāna ar taisnstūra altāra apsīdu. Atbilstoši pareizticīgo tradīcijām, virs baznīcas ieejas tika izvietots neliels frontāls zvanu tornis. Jumta konstrukciju vainagoja septiņi kupoli, kas sākotnējā projektā nebija plānoti. Dievnama tornis noslēdzās ar piramidālu smaili un nelielu sīpolveida kupolu. Centrālo kupolu papildināja līdzīgi kupoli, kuri tika izvietoti virs baznīcas lūgšanas telpas.⁷⁷³

Senākais dievnams, kurš atradās Maskavas priekšpilsētā, bija Jēzus baznīca. Tā arī visu aplūkojamo laikposmu saglabājās kā vienīgais evaņģēliski luteriskais dievnams tagadējā Maskavas priekšpilsētas teritorijā. Jēzus draudze tika dibināta 1638. gadā un tajā gadā arī tika pabeigta tās pirmā dievnama celtniecība.⁷⁷⁴ Draudzes dievnams vairākas reizes tika nodedzināts aplenkuma vai iespējamu kara draudu laikā – 1656., 1688., 1710. un 1812. gadā.⁷⁷⁵ Tagadējā baznīca celta pēc pēdējās priekšpilsētu nodedzināšanas, no 1818. līdz 1822. gadam, pēc arhitekta K. F. Breitkreica projekta.⁷⁷⁶

Tās izbūvei tika atvēlēts astoņstūra formas laukums tagadējā Elijas un Jēzusbaznīcas ielā.⁷⁷⁷ Ēka tika celta no koka, krusta formā, atbilstoši 19. gs. sākumā valdošajām paraugfasādēm. Ēkas būvniecība izmaksāja 116 tūkst. rubļu, no kuriem pusi sedza valsts. Tajā

⁷⁶⁷ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 552.lpp.

⁷⁶⁸ 10. f. (Vidzemes guberņas valdes Būvniecības nodaļa) 4. apr. 878. l. (Projekts par Vienticības, Augšāmcelšanās baznīcas un sieviešu Sergeja klostera patversmi), 2. lp.

⁷⁶⁹ Turpat.

⁷⁷⁰ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 552. lpp.

⁷⁷¹ Turpat, 555. lpp.

⁷⁷² Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 268. lpp.

⁷⁷³ Turpat, 270. lpp.

⁷⁷⁴ Turpat, 230. lpp.

⁷⁷⁵ *Riga und seine Bauten*, S. 162.

⁷⁷⁶ Turpat, S. 163.

⁷⁷⁷ Васильев, Ю. *Классицизм в архитектуре Риги: очерк истории планировки и застройки Риги в конце XVIII - начале XIX в.*, С. 306. – 307.

tika izvietoti trīs altāri par godu Dievmātei Marijai, Nikolajam Brīnumdarītājam un Svētajam Sergejam.⁷⁷⁸

Par spīti salīdzinoši nelielajam luterāņu skaitam Maskavas priekšpilsētā, 19. gs. beigās Jēzus baznīcas draudzē bija ap 19 tūkstošu locekļu, no kuriem 5000 bija vācu draudzē, bet 14 tūkst. – latviešu.⁷⁷⁹

Līdz 19. gadsimta beigām, kad iebraucēju, galvenokārt no Vitebskas un Lietuvas guberņām, iespaidā ievērojami pieauga katoļu skaits, Rīgā bija tikai viens katoļu dievnams – Sāpju Dievmātes, kurš atradās Vecrīgā.⁷⁸⁰ Tomēr tagad radās nepieciešamība pēc jauniem dievnamiem, jo ar Sāpju Dievmātes baznīcu pieaugošajai katoļu draudzei vairs nepietika. Draudzē skaitījās aptuveni 12 000 ticīgo, bet baznīcā vieta bija tikai 2000 tūkstošiem.⁷⁸¹ Sāpju Dievmātes draudze tika sadalīta trīs mazākās draudzēs, no kuriem viena tika izveidota Maskavas priekšpilsētā. Tās izveidošanas iniciators bija prāvests Francisks Afanasovičs. Līdzekļus dievnama celtniecībai draudze sāka vākt 1888. gadā.⁷⁸² Vieta dievnamam tika izraudzīta bijušo katoļu kapu teritorijā, kur 18. gs. atradās vecā katoļu kapliča.⁷⁸³

Dievnama būves projektu izstrādāja būvinženieris Florians fon Viganovskis. Baznīcas pamatakmens tika likts 1889. gadā.⁷⁸⁴ Visi būvniecības darbi tika pabeigti 1892. gadā, bet novembrī dievnams tika iesvētīts⁷⁸⁵ par godu Svētajam Franciskam.⁷⁸⁶ Līdz 1911. gadam tā skaitījās Sāpju Dievmātes filiālbaznīca.⁷⁸⁷

Ēka tika celta no sarkanajiem ķieģeļiem neogotikas stilā. Dievnamu veido trīs jomi un tā galveno fasādi rotā divi torņi.⁷⁸⁸

Ebrejiem Rīgā bija daudzi ierobežojumi, kas attiecās gan uz to dzīvesvietas izvēli, gan ticības praktizēšanu. Tomēr par spīti šiem ierobežojumiem Maskavas priekšpilsētā izveidojās liela ebreju kopiena, kura ļoti rūpējās par savu locekļu dzīvi. Sinagogas kalpoja par ebreju kopienas sabiedrisko un garīgo centru.

1843. gadā ebreju kopiena Rīgā tika oficiāli atzīta, un tas veicināja jaunu sinagogu un lūgšanas namu celtniecībai.⁷⁸⁹ Senākā sinagoga Rīgā “*Altnaie šul*” (latviski “vecā-jaunā”)

⁷⁷⁸ *Rīga und seine Bauten*, S. 180.

⁷⁷⁹ Avotiņa, A. *Jēzus baznīca Rīgā*, Rīga: Rīgas Jēzus evaņģēliski luteriskā baznīca, 2007. 14. lpp.

⁷⁸⁰ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 341.lpp.

⁷⁸¹ Svilāns, J. *Latvijas Romas-katoļu baznīcas*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 1995, 382. lpp.

⁷⁸² Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 256. lpp.

⁷⁸³ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 353. lpp.

⁷⁸⁴ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 257. lpp.

⁷⁸⁵ Turpat, 258. lpp.

⁷⁸⁶ *Rigasches Adressbuch 1914*, S. 151.

⁷⁸⁷ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 353. lpp.

⁷⁸⁸ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 259. lpp.

⁷⁸⁹ Turpat, 246. lpp.

atradās tagadējā Maskavas ielā 57. Tā bija sākusi darboties jau 1780. gadā, bet 1843. gadā kādreizējā koka ēka tika nomainīta ar mūra namu, tādēļ tai tika dots šāds nosaukums. 1872. gadā ēkā tika veikts remonts, bet 1889. g. sinagoga pilnībā tika pārbūvēta.⁷⁹⁰ Tās pārbūve tika īstenota pēc arhitekta R. Šmēlinga projekta neoromānikas stilā.⁷⁹¹

Sinagogā tika izvietotas divas lūgšanu zāles – mazā un lielā. Mazā zāle bija paredzēta ikdienas lūgšanām un nelieliem svētku dievkalpojumiem. Virs zāles izvietojās telpas sinagogas kalpotājiem.⁷⁹²

Par nozīmīgāko ebreju dievnamu Rīgā kļuva Rīgas Horālā sinagoga (*Di greij hor šu*). Pie tagadējās Gogoļa ielas to sāka celt 1868. gadā,⁷⁹³ uz kopienai piederoša zemes gabala. Tā tika celta par kopienas līdzekļiem, un turīgākie Rīgas ebreji šim nolūkam saziņoja 72 tūkstošus rubļu.⁷⁹⁴ Sinagogas projektu izstrādāja Vidzemes guberņas arhitekts Pauls fon Hardeneks.⁷⁹⁵ Būvdarbus vadīja Krīgers, iespējams Mārtiņa luterāņu baznīcas mūrniekmeistars Vilhelms Krīgers.⁷⁹⁶ Būvniecības darbi noslēdzās 1871. gadā un tā paša gada augustā tā tika iesvētīta.⁷⁹⁷

Horālā sinagoga tika izvietota ar garenfasādi gar tagadējo Gogoļa ielu, tā akcentējot rietumu fasādi. Būve bija sadalīta trīs jomos. Uz centrālās simetrijas ass atradās priekšhalle, kurai abās pusēs izvietojās kāpņu telpas, pa kurām varēja nokļūt otrajā stāvā esošajā sieviešu balkonā. Tālāk sekoja trīsjomu lūgšanu zāle, kuras vidū atradās bema. Lūgšanu zāle noslēdzās ar vissvētāko vietu sinagogā – "*aron kodesh*", kurā tika novietota Tora.⁷⁹⁸ Arhitektoniski sinagoga bija celta eklektisma stilā, izmantojot neorenesanses motīvus.⁷⁹⁹

Gruntsgabalā, kurā atradās sinagoga, tika izbūvēts arī ebreju rituālais baseins – mikva, kurā notika attīrīšanas procedūras. Tas tika uzcelts pēc arhitekta P. Hardenaka projekta 1896. gadā.

Vēl vienu sinagogu izveidoja ebreju kopiena, kura ieradās no Vitebskas guberņas. Tā atradās pie Elijas ielas. Sākotnējo dievnamu 1875. gadā projektēja P. Hardenaks,⁸⁰⁰ bet 1883. g. pēc Viktora de Grabes projekta tika uzbūvēta jauna sinagogas ēka neoromānikas stilā.⁸⁰¹

⁷⁹⁰ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.* 165.lpp.

⁷⁹¹ *Rīga und seine Bauten*, S. 190.

⁷⁹² Turpat.// Sk. pielikuma 4.16. att.

⁷⁹³ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 670. lpp.

⁷⁹⁴ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.* 162. lpp.

⁷⁹⁵ *Rīga und seine Bauten*, S. 189.

⁷⁹⁶ Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*, 248. lpp.

⁷⁹⁷ *Rīga und seine Bauten*, S. 189.

⁷⁹⁸ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 670. – 671. lpp.

⁷⁹⁹ Turpat, 671.lpp.

⁸⁰⁰ *Rīga und seine Bauten*, S. 189.

⁸⁰¹ Turpat, S. 189.

Sinagoga sastāvēja no trīs lūgšanām paredzētām zālēm, kuru citu no citas atdalīja mūra siena.⁸⁰² Blakus šai sinagogai arī tika uzcelts rituālais baseins – mikve, kura projektu 1890. g. izstrādāja arhitekts R. Šmēlings.⁸⁰³

Tagadējā Krāslavas ielā 24 atradās karavīru sinagoga, ko Rīgā uzcēla “Nikolaja zaldāti”.⁸⁰⁴ 19. gs. beigās Rīgā jau eksistēja četras lielas sinagogas un astoņi jūdaistu lūgšanu nami.⁸⁰⁵

Aplūkojamā laikposmā Maskavas priekšpilsētā atradās visu Rīgā izplatītāko ticību un konfesiju dievnami, kas tikai apliecina tās konfesionālo daudzveidību, kura 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā tikai turpināja palielināties.

4.5. Sociālās palīdzības iestādes

Sociālās palīdzības sniegšanu trūkcūcietējiem, vecāka gada gājuma cilvēkiem, slimniekiem, apgādnieka zaudējušajiem bērniem un bāreņiem vietējās reliģiskas kopienas nodrošināja pašas. Kopienas atbalsts parasti nāca no tai pašai tautībai, bet vēl biežāk konfesijai, piederošajiem. Rīgā visaktīvāko palīdzību savai kopienai sniedza vācu un krievu biedrības.⁸⁰⁶ Savukārt Maskavas priekšpilsētā, ņemot vērā tās iedzīvotāju sastāvu, vislielāko sociālo palīdzību saņēma krievu (gan pareizticīgo, gan vecticībnieku) un ebreju kopienas.

Maskavas priekšpilsētā darbojās vairākas krievu labdarības iestādes. Visvecākā no tām bija Grebenščikova vecticībnieku draudze, kuru nodibināja 18. gadsimta sākumā Rīgā esošie vecticībnieki – tirgotāji. Grebenščikova draudze atvēra arī bērnu patversmi un skolu, kuras 1828. g. Krievijas valdība slēdza. Skolas darbība tika atjaunota 1866. g.⁸⁰⁷ 1873. gadā tai tika uzbūvēta jauna ēka.⁸⁰⁸

Kādreizējo Sarkankalniņa tirgus laukumu pilsēta atvēlēja jaunas patversmes un skolas būvniecībai. Piešķirtajā gruntsgabalā joprojām izvietojās daži no vecajiem tirdzniecības stendiem.⁸⁰⁹ To vietā pēc 1893. gada 22. aprīļa R. Šmēlinga projekta tika uzbūvēta jauna 3 stāvus augsta ķieģeļu stilā veidota Grebenščikova skolas un nespējnieku nama ēka.⁸¹⁰ Ēka tika celta tā, lai tā spētu pildīt abas funkcijas – skolot bērnus un nodrošināt dzīves vietu trūcīgiem un slimiem cilvēkiem. Ēkas 1. stāvā tika izvietotas klases telpas, darbnīcas, vingrošanas zāle

⁸⁰² Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 672. lpp.

⁸⁰³ Turpat, 673. lpp.

⁸⁰⁴ Bobe, M. *Ebreji Latvijā*, 99. lpp.

⁸⁰⁵ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 673. lpp.

⁸⁰⁶ Zvirbulis, P. Sabiedriskā palīdzība Rīgā. No: *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 561. lpp.

⁸⁰⁷ Turpat, 569. lpp.

⁸⁰⁸ Banga, V. u.c. *Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla*, 303. lpp.

⁸⁰⁹ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 5862.l. (48. grupa, 3. grunts), 2. – 3. lp.

⁸¹⁰ Turpat, 9. – 10. lp.

un virtuve; 2. stāvā atradās nespējniekiem domāti dzīvokļi un virtuve, kā arī klases telpas 75 skolēniem; 3. stāvā – guļamistabas zēniem un meitenēm, dzīvokļi un lazaretēs.⁸¹¹ Līdz ar ēkas izbūvi tajā tika ierīkota arī kanalizācija.⁸¹²

Kad 19. gadsimta pirmajā pusē tika izveidota Grebenščikova draudzes uzturēta labdarības iestāde, pareizticīgajiem iedzīvotājiem Maskavas priekšpilsētā tāda vēl nebija. Tas uztrauca turīgākos pareizticīgos tirgotājus, jo viņi saprata, ka pilsēta nespēj parūpēties par visiem grūtībās nonākušajiem. Pateicoties viena tirgotāja iniciatīvai, 1876. gadā toreizējā Mazajā Dzirnau ielā tika ierīkots nespējnieku nams, kurs bija paredzēts tieši pareizticīgajiem rīdziniekiem. Līdzekļus tā ierīkošanai bija novēlējis Pēterburgas I ģildes tirgotājs Firss Mironovs Sadovņikovs, kurš bija dzimis Rīgā, un šeit bija apglabāti viņa vecāki, tādēļ viņam rūpēja pareizticīgo krievu stāvoklis pilsētā.⁸¹³

Ideja ierīkot pareizticīgajiem paredzētu nespējnieku namu radās Rīgas tirgotājam Mokejam Žoltovam, kurš Pēterburgā esot apciemojis F. Sadovņikovu. Savstarpējās sarunās viņi bieži pārsprieda materiāli nenodrošināto Rīgas krievu jautājumu, tādēļ F. Sadovņikovs nolēma novēlēt 100 000 sudraba rubļus palīdzības sniegšanai nabagiem.⁸¹⁴ Daļu no sava mantojuma viņš arī novēlēja labdarības iestādes izveidei Pēterburgā (tur arī tika uzbūvēts nespējnieku nams un skola, nosaukta par godu viņam).⁸¹⁵

Par to, kā labāk izlietot novēlētos līdzekļus, M. Žoltovs F. Sadovņikova uzdevumā konsultējās ar krievu tirgotājiem Rīgā. Viņi ieteica atvērt ne tikai nabagu māju, bet arī krievu skolu. Lai līdzekļi pietiktu arī skolai, Sadovņikovs iepriekš atvēlētajai summai pievienoja vēl 25 000 rubļu.⁸¹⁶

1853. gada 3. aprīlī F. Sadovņikovs nomira, un viņa testamenta izpildītājs Rīga nogādāja 125 000 sudraba rubļu un viņa testamenta kopiju.⁸¹⁷ Tajā tika teikts, ka pašu kapitālu nedrīkst aiztikt. Pēc tam, kad, pateicoties augošajiem procentiem, ieguldītā summa dubultosies, pilsētai Visu Svēto kapsētā, kur dus ziedotāja mīļotie vecāki, jāuzceļ mūra ēka pareizticīgajiem nabagiem, veciem ļaudīm un slimajiem, kā arī skola, kurā mācītu nabadzīgus abu dzimuma bērnus. Nespējnieku namā bija arī jāierīko mājas baznīca par godu svētajam moceklim

⁸¹¹ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 5860.l. (48. grupa, 1.,2.,3. grunts), 10. lp.

⁸¹² LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 5862.l. (48. grupa, 3. grunts), 15. lp.

⁸¹³ Богадельня Фирса Садовникова. *Latvijas Krievi*. Pieejams: <http://www.russkije.lv/ru/lib/read/the-f-sadovnikov-almshouse.html> [aplūkots 29.04.2017.]

⁸¹⁴ Турпат.

⁸¹⁵ Энциклопедия Благотворительности Санкт-Петербург. Pieejams: <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2806450124> [aplūkots 30.03.2017.]

⁸¹⁶ Богадельня Фирса Садовникова. *Latvijas Krievi*.

⁸¹⁷ *Rigascher Almanach für das Jahr 1881*. Riga: Druck und Verlag von W.F. Häcker, 1858-1944, S. 45.

Firsam.⁸¹⁸ Viņš arī noteica, ka virs nama jāizveido no bronzas lieti un apzeltīti burti ar uzrakstu: “pateicoties Sanktpēterburgas I ģildes tirgotāja un goda pilsoņa Firsas Mironova Sadovņikova darbam un centieniem, tajā un tajā gadā (1874).”⁸¹⁹

Nama būvei tika izveidota būvniecības komisija, kura sastāvēja no turīgākajiem Rīgas tirgotājiem. To vidū bija Pjotrs Ivanovs Bočagovs, Jegors Fedorovs Bitčkovs, Vasīlijs Aleksandrovs Bakaldins, Nikolajs Vasiļjevs Makovskijs, Juvstičs Jakovļevs Osipovs un Andrejs Gerasimovs Kamarins, to vadīja Rīgas birģermeistars G. J. Betfrū.⁸²⁰ Ņemot vērā Rīgas būvnoteikumus, kuri aizliedza kapsētu teritorijā celt dzīvojamās mājas, Visu Svēto kapsētā šo namu uzcelt nebija iespējams. Tādēļ tā būvniecībai 1872. gadā Visu Svēto pareizticīgo baznīcas tuvumā, toreizējā Mazajā Dzirnāvu ielā, tika iegādāts zemes gabals. Ēkas pamatakmens tika ielikts 1874. gada 19. jūnijā. Būvniecības darbus par 150 000 rubļu uzņēmās izpildīt mūrniekmeistars Johans Hermans Barčs, bet atbildīgais arhitekts bija Rīgas pilsētas arhitekts Johans Daniels Felsko. Ēka celta neorenesanses formās. Kopējās celtniecības izmaksas bija ap 200 000 rubļu. Nespējnieku nams oficiāli tika atklāts 1876. gada 14. decembrī.⁸²¹

Pēc četriem gadiem nespējnieku namā tika atklāta bezmaksas skola zēniem, bet vēl pēc gada – meitenēm.⁸²² Līdzīgi kā Grebenščikova patversmē, vienā namā tika izvietotas telpas vairāku ēkas funkciju pildīšanai. Klases atradās galvenā korpusa pirmajā stāvā. Labajā pusē klases zēniem, kreisajā – meitenēm. Mazajā korpusā atradās 12 istabas patversmes iemītniekiem, kā arī administrācijas telpas. Ēkas otrajā stāvā atradās vēl 22 istabas, katrā pa divām gultām, divas ēdnīcas un baznīca. Trešajā stāvā atradās četras lielākas un divas mazākas koptelpas patversmes iemītniekiem. Pagrabā atradās virtuve, maiznīca, pieliekamais un veļas telpa.⁸²³

Vēl viena nozīmīga krievu pareizticīgo kopienas dibināta labdarības iestāde bija Rīgas Labdarības biedrības nodibinātā patversme un skola⁸²⁴, kuras mērķis bija parūpēties par Maskavas priekšpilsētas jaunatni un pasargāt to no nelabvēlīgās ielu ietekmes.⁸²⁵ Rīgas maģistrāts biedrībai 1866. gadā uzdāvināja gruntsgabalu tagadējā Lāčplēša ielā, un 1868. g. tajā tika pabeigta patversmes un skolas celtniecība. 1874. gadā par godu Krievijas imperatora

⁸¹⁸ Tageschronik, *Das Inland*, 1853, 22. Juni, 543. sleja

⁸¹⁹ *Rigascher Almanach für das Jahr 1881*, S. 48.

⁸²⁰ Turpat, S. 47.

⁸²¹ *Riga un seine Bauten*, S. 266.// Sk. pielikuma 4.17. att.

⁸²² Turpat.

⁸²³ Turpat, S. 267.

⁸²⁴ Zvirbulis, P. Sabiedriskā palīdzība Rīgā, 569. lpp.

⁸²⁵ 5-летие Русскаго Благотворительнаго о-ва въ Ригѣ. *Сегодня*, 1927, 5 Ноябрь

Aleksandra II meitai Marijai, tā tika nosaukta par Marijas bērnu patversmi. 1875. gadā gruntsgabālā tika uzcelta vēl viena ēka, kurā tika izvietota Aleksandra skola.⁸²⁶

Labdarības biedrības darbību aktīvi atbalstīja vietējie krievu tirgotāji, piemēram, 1886. gadā A. J. Kamarins biedrībai uzdāvināja vasaras māju Jaundubultos, bet I. M. Muhins tur uzcēla divstāvu māju un atsevišķu ēdnīcu patversmei.⁸²⁷

1893. gada 26. decembrī līdzās Marijas bērnu patversmei tika iesvētīta Marijas pasludināšanas draudzes Visu sērojošo prieka baznīca, kuru Krievu labdarības biedrība ierīkoja par godu savas darbības 30. gadei.⁸²⁸

1906. gadā gruntsgabals tika papildināts ar jaunām būvēm. Pēc arhitekta A. Ašenkampfa izstrādātā projekta tika uzcelta vienkāpju mūra tirdzniecības ēka, neliela mūra kapela, tika paplašināta patversmes ēka un tika uzbūvēts jauns mūra žogs.⁸²⁹ Savukārt 1912. gada 2. maijā Vidzemes guberņas Valde apstiprināja inženiera V. Lunska projektu par piebūvi Aleksandra skolas ēkai.⁸³⁰

Kā liecina pieejamās ziņas par 1883. gadu, Marijas bērnu patversmē pastāvīgi uzturējās 55 bērni un 45 pagaidu iemītnieki.⁸³¹ Kopumā šajā patversmē bija vieta aptuveni 75 bērniem.⁸³²

Palīdzības sniegšanu krievu bērniem uzņēmās arī citas organizācijas. Kopš 1900. gada Rīgā darbojās Krievu bērnu aizbildniecības sabiedrība, kuras izveides iniciators bija pazīstamais filantrops M. N. Mansurovs. Sākotnēji tika izveidots Dāmu klubs, kurš rūpējās par bāreņiem. Pēc tam tas tika pārvērst par Bērnu darba mīlestības namu.⁸³³ Bērnu uzturēšanai tika uzcelts nams tagadējā Maskavas ielā 166. Tā pamati tika likti 1904. gada 10. oktobrī pēc arhitekta Oskara Bāra projekta.⁸³⁴

Līdzīgi par savas kopienas bērniem rūpējās arī Maskavas priekšpilsētas ebreju kopiena. Ebreju bērnu nams atradās tagadējā Jēkabpils ielā trīs stāvu mūra ēkā, kura bija celta pēc F. fon Vigonovska projekta. Ēkas dienvidu daļā atradās virtuve, dzīvojamās istabas, veļas telpa. Pirmajā stāva atradās zāle, pārejos divos - telpas bērniem un uzraugiem.⁸³⁵

⁸²⁶ 5-летие Русскаго Благотворительнаго о-ва въ Ригѣ. *Сегодня*, 1927, 5 Ноябрь

⁸²⁷ Фейгмане, Т. *Русские в довоенной Латвии: на пути к интеграции*. Рига: SIA "JUMI", 2000, С. 204.

⁸²⁸ 5-летие Русскаго Благотворительнаго о-ва въ Ригѣ. *Сегодня*, 1927, 5 Ноябрь

⁸²⁹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4994. l. (40. grupa, 21, 22, 23 grunts), 3. lp.

⁸³⁰ Turpat, 327. lp.

⁸³¹ Гейгер, К. П. *Путеводитель по Ригѣ и ея окрестностямъ*, С. 70.

⁸³² Кļaviņš, R. Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā. No: *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 536. lpp.

⁸³³ Фейгмане, Т. *Русские в довоенной Латвии: на пути к интеграции*, С. 207.

⁸³⁴ Vēsture. *Rīgas 3. mūzikas skola*. Pieejams: <http://www.r3ms.lv/lv/458> [aplūkots 30.04.2017.]

⁸³⁵ *Riga und seine Bauten*, S. 267.

19. gs. beigās arvien lielāku lomu aizgādībā par trūcīgajiem un bāreņiem sāka uzņemties pilsēta.⁸³⁶ 19. gs. beigās palīdzības sniegšanai bērniem un pusaudžiem tika izveidota plisētas valdes trūcīgās apgādes nodaļa, kuras pārraudzībā 1900. gadā atradās trīs bērnu patversmes un viena bērnu silīte.⁸³⁷

Lai palīdzētu Maskavas priekšpilsētas trūcīgajiem jauniešiem, Sarkanā ielā 4 darbojās pilsētas izveidota patversme jauniešiem. Tā tika atklāta 1902. g. 7. novembrī un tās būve pilsētai izmaksāja 27 010 rubļus.⁸³⁸ Jau 1903. gadā patversmes ēka tika paplašināta, uzceļot tai trešo stāvu, kurā tika izvietota virtuve, vadītāja dzīvoklis, noliktava, telpa apkalpojošajām personālam un ēdnīca. Piebūve izmaksāja a 4576 rubļi.⁸³⁹ Trešā stāva būve tika pabeigta 1904. gada 15. jūlijā.⁸⁴⁰

Tā bija amatnieku mācekļu patversme, kurā bija 70 vietas. Tā tika dibināta ar mērķi trūcīgajiem pusaudžiem (pārsvarā 12 – 15 gadus veciem) iemācīt amatu. Patversmē dzīvoja četri meistari: galdnieks, atslēdznieks, kurpnieks un drēbnieks.⁸⁴¹ Viņi par saviem līdzekļiem iegādājās darbnīcām nepieciešamās iekārtas un apmācīja audzēkņus sava amata prasmēm. Sākot ar otro apmācības gadu audzēkņiem bija iespējams arī nopelnīt nelielu atlīdzību⁸⁴² – 50 kapeikas nedēļā,⁸⁴³ bet sākot ar trešo apmācības gadu – 75 kapeikas.⁸⁴⁴ Jaunākie no zēniem, kuri vēl nespēja strādāt ar instrumentiem, iestādē veica mājasdarbus.⁸⁴⁵ Zēniem patversmē tika piedāvātas arī trīs ēdienreizes, bet pašiem nabadzīgākajiem četras (tostarp vakariņas).⁸⁴⁶ Trūcīgākie zēni pastāvīgi dzīvoja patversmē, bet tiem, kuri dzīvoja kopā ar savu ģimeni, patversmi bija iespējams apmeklēt no plkst. 6 rītā līdz 7 vakarā⁸⁴⁷

Ņemot vērā, ka lielākā daļa no zēniem bija mazizglītoti, svētdienās no plkst. 1 līdz 3 iestādē bija iespējams mācīties lasīt, rakstīt, rēķināt un ticības mācību. Vasarā notika papildus sporta stundas, bet ziemā - dziedāšanas. Kopš 1905. gada patversmē darbojās arī balalaikas koris.⁸⁴⁸ Daži no zēniem arī mācījās tuvumā esošajā elementārskolā toreizējā Kazaku ielā (tag. Abrenes).⁸⁴⁹

⁸³⁶ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 450.

⁸³⁷ Kļaviņš, R. *Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā*, 535. lpp.

⁸³⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 87.

⁸³⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 78.

⁸⁴⁰ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 86.

⁸⁴¹ Kļaviņš, R. *Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā*, 536. lpp.

⁸⁴² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 87.

⁸⁴³ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1906. г.*, С. 101.

⁸⁴⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1910. г.*, С. 122.

⁸⁴⁵ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1907. г.*, С. 105.

⁸⁴⁶ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 77.

⁸⁴⁷ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 86.

⁸⁴⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1905. г.*, С. 95.

⁸⁴⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 87.

Aizgādību par patversmes zēnu labklājību uzņēmas A. Litcas Dāmu klubs. Dāmu kluba biedres ieradās uz pusdienām, lai pārbaudītu pasniegtā ēdiena kvalitāti. Tāpat viņās rūpējās par zēnu apģērbu un veļu, kā arī uzraudzīja, lai viņi svētdienās apmeklētu baznīcu.⁸⁵⁰

Savas darbības pirmajos gados patversmē uzturējās ap 60 zēnu. Kā liecina pieejamie dati, lielākā daļa no viņiem bija pareizticīgie. Piemēram, no 1904. patversmi apmeklējošiem 63 zēniem 27 bija pareizticīgie, 19 vecticībnieki, 16 luterāņi un viens katolis.⁸⁵¹

1906. gada Ziemassvētkos notika pirmais iestādes izlaidums. Pēc četrus gadus apmācības katru no četrām aroda nodaļām pabeidza viens zēns. Katram zēnam par piemiņu skola dāvināja sudraba kabatas pulkstenis.⁸⁵²

Vietējie iedzīvotāji izrādīja lielu interesi par šo iestādi, un vēlējās, lai arī viņu bērnu bez maksas apgūtu kādu arodu, tādēļ, lai patversmē varētu uzņemt vairāk zēnus, pilsēta nolēma to paplašināt. 1908. gadā pilsētas dome par 1301 rubli iegādājās blakus esošo gruntsgabalu, lai tur uzbūvētu skolas piebūvi. Bija plānots, ka pēc piebūves pabeigšanas audzēkņu skaitu varētu palielināt pat līdz 100–120.⁸⁵³ Pārbūves darbiem tika atvēlēti 33 tūkstoši rubļu,⁸⁵⁴ un tie tika pabeigti 1910. gada decembrī. To laikā esošajai ēkai tika piebūvētas divas jaunas trīsstāvēgas korpusa daļas. Būvdarbus veica L. Neiburgs.⁸⁵⁵

Pēc ēkas pārbūves pagrabā atradās atslēdznieka darbnīca un gatavo darbu noliktava. Pirmajā stāvā – kurpnieka un atslēdznieka darbnīcas. Vecajā korpusā tika ierīkoti divi divistabu dzīvokļi ar virtuvi meistariem. Otrajā stāvā – šūšanas darbnīca, guļamistaba 18 zēniem un garderobe. Vecajā korpusā atradās dzīvokļi vadībai un meistariem.⁸⁵⁶ Trešajā stāvā – ēdnīca, zāle mūzikas stundām un istabas kalpiem. Vecajā korpusa daļā – virtuve, garderobe un meistara dzīvoklis.⁸⁵⁷ Pēc paplašināšanas iestādē bija vieta 18 patstāvīgi dzīvojošiem zēniem un 100 apmeklētājiem.⁸⁵⁸

1914. gadā patversmē bija jau 126 mācekļi, no kuriem 22 bija pilnīgā iestādes aizgādībā. Lielākā daļa no viņiem joprojām bija pareizticīgie – 52, 21 – luterāņi, 18 – katoļi un 32 vecticībnieki, tomēr konfesionālā daudzveidība liecina, ka patversme bija atvērta visiem

⁸⁵⁰ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 87.

⁸⁵¹ Turpat.

⁸⁵² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1906. г.*, С. 102.

⁸⁵³ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1907. г.*, С. 114.

⁸⁵⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1909. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1910. С. 109.

⁸⁵⁵ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1910. г.*, С. 97.

⁸⁵⁶ Turpat.

⁸⁵⁷ Turpat, С. 100.

⁸⁵⁸ Turpat, С. 122.

mazturīgajiem bērniem. 36 no zēniem apguva atslēdznieka arodu, 29 – galdnieka, 34 – kurpnieka un 27 šuvēja.⁸⁵⁹

Vēl viena nopietna problēma, kuru 20. gs. sākumā uzņēmās risināt pilsēta, bija bērnu pieskatīšanas iestādes izveidošana. 19. gs. beigās aizvien lielāks skaits pilsētā dzīvojošo sieviešu bija nodarbinātās rūpniecībā un citos darbos, tādēļ ievērojami palielinājās nepieciešamība pēc iestādēm, kur strādājošie vecāki varētu pa dienu atstāt savus bērnus pieskatīšanai.⁸⁶⁰

1910. gadā pilsētas dome palielināja atbalstu jaunu palīdzības iestāžu ierīkošanai. Un tika iepļānota bērnodārza un silītes izveide Maskavas priekšpilsētas iedzīvotājiem. 1911. g. pilsētas dome par 12 000 rubļiem iegādājās 390 kvadrātasis (aptuveni 1775 m²) lielu zemes gabalu bērnodārza un silītes izveidei⁸⁶¹ tagadējā Jēkabpils ielā.⁸⁶² Ēkas celtniecības darbi tika uzsākti 1911. gadā un 1912. gadā tie tika pabeigti. Tā paša gada 29. oktobrī jaunā iestāde tika atklāta.⁸⁶³

Jaunbūvētajai ēkai bija četri stāvi ar pagrabu. Pagrabā atradās saldētava, katlu telpa un noliktava; bēniņos – veļas mazgātava un žāvētava. Ēkā tika ierīkots apkures katls un ventilācija. Kopumā ēkas būve izmaksāja 92 100 rubļu.⁸⁶⁴

Bērnodārzs un silīte bija domāta galvenokārt maznodrošināto strādnieku bērnu pieskatīšanai. Tajā bija iespējams atstāt abu dzimumu bērnus, no zīdaiņa līdz 8 gadu vecumam, no sešiem rītā līdz pusseptiņiem vakarā. Par viena bērna pieskatīšanu vecākiem bija jāmaksā trīs kapeikas dienā.⁸⁶⁵ Kopumā iestādē bija vieta 200 bērniem.⁸⁶⁶ 1913. gadā tika pieņemti 433 bērni, no kuriem 235 bija zēni un 198 meitenes. 147 bērni bija pareizticīgie, 20 – protestanti, 143 – katoļi un 123 vecticībnieki.⁸⁶⁷ Gandrīz vienādaais pareizticīgo, vecticībnieku un katoļu bērnu skaits un ievērojami zemākais luterāņu skaits un jūdaistu neesamība (kas varētu būt skaidrojams ar to, ka ebreju sievietes gandrīz nekad nestrādāja algotu darbu un varēja palikt mājās ar bērniem)⁸⁶⁸, labi parāda, kuru kopienu locekļi vairāk bija nodarbināti darbā rūpniecās un nespēja pieskatīt savus bērnus.

⁸⁵⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 126.

⁸⁶⁰ Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*. Lielvārde: Lielvārds, 2000. 110. lpp.

⁸⁶¹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1911. г.*, С. 99.

⁸⁶² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1910. г.*, С. 100.

⁸⁶³ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г.*, С. 122.

⁸⁶⁴ Turpat, С. 125.

⁸⁶⁵ Turpat.

⁸⁶⁶ Kļaviņš, R. *Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā*, 536. lpp.

⁸⁶⁷ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913. г.*, С. 107.

⁸⁶⁸ Sīkāk par nodarbinātību skatīt 5. nodaļā.

1914. gada novembrī iestādes telpās tika ierīkota pilsētas lazarete, un bērnu pieskatīšanas iestāde tika pārcelti uz citiem līdzīgiem namiem citviet pilsētā.⁸⁶⁹

19. gadsimta beigās Rīgas pilsētā sāka darboties naktspatversmes, kurās iedzīvotāji par nelielu samaksu varēja pārļaut nakti. Īpaši nepieciešama šāda palīdzība kļuva ekonomiskās lejupslīdes periodos, jo tieši tad arvien vairāk strādnieku zaudēja darbu un vairs nespēja samaksāt īres maksu.⁸⁷⁰

1910. gadā tika uzsākta vīriešu naktspatversmes celtniecība Fridriķa ielā. Patversmes izbūvei pilsēta atvēlēja 78 tūkstošus rubļus.⁸⁷¹ Tā tika atvērta 1912. gadā, un tajā bija paredzēta vieta aptuveni 200 cilvēkiem.⁸⁷² Patversme bija četrus stāvus augsta, tās pagrabā atradās sētnieka dzīvoklis, noliktava, ogļu un malkas glabātuve, apkures katls un veļas mazgātava; 1. stāvā atradās priekštelpa, ģērbtuve, mazgāšanās telpa, garderobe, žāvētava un sarga dzīvoklis; 2. stāvā izvietojās noliktava, divas istabas kalpotājiem, virtuve, ēdnīca, sarga guļamistaba un dzīvoklis; 3. stāvā – vadītāja dzīvoklis, divas guļamistabas⁸⁷³ un sarga dzīvoklis; 4. stāvā – sešas istabas patversmes apmeklētājiem.⁸⁷⁴

Iekšējie patversmes kārtības noteikumi paredzēja, ka patversmē ziemas laikā⁸⁷⁵ pieņēma no 6 līdz 8 vakarā, bet vasaras laikā no 7 līdz 9 vakarā. Nakšņošana patversmē izmaksāja 10 kapeikas, cenā bija iekļautas vakariņas un brokastis. Tajā nepieņēma dzērājus un kārtības traucētājus.⁸⁷⁶

Ierodoties patversmē, nakšņotājiem bija jānodod uz ģērbtuvi, kur bija jānodod savas virsdrēbes un apavi, pretī saņemot halātu, čības un dvieli. Pēc tam bija jānodod uz mazgāšanās telpu, kurā obligāti bija jānomazgā seja, rokas un kājas, un nepieciešamības gadījumā jāiet vannā. Pēc tam apmeklētājs varēja doties uz savu guļvietu vai ēdnīcu, kurā varēja saņemt putru un rupjmaizi.⁸⁷⁷

1912. gadā, divu mēnešu laikā kopš atvēršanas, patversmē jau bija nakšņojis 11 021 apmeklētājs. Savukārt 1913. gada laikā tur nakšņoja 48 212 cilvēku.⁸⁷⁸

⁸⁶⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г., С. 127.*

⁸⁷⁰ Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900-1914*, 186. lpp.

⁸⁷¹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г., С. 132.*

⁸⁷² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1910. г., С. 100.*// Sk. pielikuma 4.18. att.

⁸⁷³ Sk. pielikuma 4.19. att.

⁸⁷⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г., С. 132.*

⁸⁷⁵ No 1. oktobra līdz 1. aprīlim.

⁸⁷⁶ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г., С. 134.*

⁸⁷⁷ Turpat.

⁸⁷⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913. г., С. 115.*

Arī naktspatversme līdzīgi kā bērnu dārzs un silīte tagadējā Jēkabpils ielā 1914. gada beigās pārtrauca savu darbību, un tās ēkā tika ierīkota lazarete ievainotajiem.⁸⁷⁹

19. gs. otrajā pusē arvien vairāk pilsēta pievērsās sociālo problēmu risināšanai grūtībās nonākošo pilsētnieku dzīves uzlabošanai, atverot dažādas palīdzības iestādes. Tomēr joprojām paralēli darbojās draudžu un labdarības iestāžu patversmes, kuras īpaši centās palīdzēt savas kopienas un apkārtnē dzīvojošajiem bērniem, lai tie tiktu pasargāti no nabadzības. Tādējādi aplūkotajā laikposmā, sociālā vide Maskavas priekšpilsētā vismaz nedaudz sāka uzlaboties.

4.6. Izglītības iestādes

19. gadsimtā Krievijas impērijā arvien vairāk sāka apzināties vajadzību pēc sabiedrības izglītošanas.⁸⁸⁰ Tieši 19. gadsimtā radās lasītprasmes un rakstpratības koncepts. Līdz tam šīs prasmes netika skatītas šķirti no ticības mācības un izglītības praktiskajiem elementiem. Arī rakstīt un lasītpratēju uzskaitē pirms tam netika mērķtiecīgi veikta.⁸⁸¹

Tieši pilsētas kļuva par izglītības centriem, jo tajās skolas bija daudz pieejamākas nekā lauku apvidos.⁸⁸² Arī Rīgā 19. gadsimta otrajā pusē, līdz ar jaunu skolu parādīšanos, ievērojami pieauga iespējas izglītoties. Tomēr Rīgas ietvaros šī attīstība nenoritēja vienmērīgi. Lai gan 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Rīgā bija viens no augstākajiem lasītprasmes un rakstpratības līmeņiem Krievijas impērijā (Rīgā 1913. gadā tas bija 85,7%⁸⁸³, bet Krievijas impērijā kopumā – 73%), tomēr Maskavas priekšpilsētā tas bija salīdzinoši zems. 1. Maskavas priekšpilsētas iecirknī tas bija tikai 72,4%, bet 4. iecirknī vēl zemāks – 65% (viszemākais rādītājs Rīga).⁸⁸⁴ Šie rādītāji bija zemi ne tikai Rīgai, bet arī zem Krievijas impērijas vidējiem rādītājiem.

Zemais lasītprasmes un rakstpratības līmenis Maskavas priekšpilsētā skaidrojams ar lielo tur dzīvojošo ieceļotāju skaitu, kuri pārsvarā nāca no Krievijas impērijas guberņām ar zemāku izglītības līmeni. Piemēram, Pirmā Viskrievijas tautas skaitīšana liecina, ka lasīt un rakstīt prasmes līmenis Kauņas guberņā bija 42%, Viļņas – 29%, bet Vitebskas tikai 25%.⁸⁸⁵

Līdzīgi kā ar sociālās palīdzības nodrošināšanu, arī rūpes par bērnu un jauniešu izglītošanu ilgstoši atradās vietējo kopienu un draudžu pārraudzībā, it īpaši priekšpilsētās, kurās pilsētas skolas parādījās vēlāk nekā pilsētas centrā. Vairums no šīm draudžu un

⁸⁷⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 127.

⁸⁸⁰ Brower, D. R. *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850-1900*, P. 154.

⁸⁸¹ Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 1361.

⁸⁸² Turpat, P. 1364.

⁸⁸³ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*. 25. lpp.

⁸⁸⁴ Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.* Рига: Рижская Городская Статистическая Комиссия, 1914, С. 27.

⁸⁸⁵ Рашин, А. Г. *Население России за 100 лет (1813 -1913) Статистические очерки*, С. 308.

labdarības biedrību skolām bija vienklasīgas, ar samērā zemu izglītības līmeni un materiālo bāzi.⁸⁸⁶

Ilgāku laiku Maskavas priekšpilsētā darbojās vienīgi Jēzus baznīcas skola, kas atradās tagadējā Jēzusbaznīcas ielā 9 tirgotāja Zalmanoviča mājā.⁸⁸⁷ 19. gs. beigās šajā skolā mācījās 54 skolēni.⁸⁸⁸ Šādas skolas Maskavas priekšpilsētā parādījās arī citās draudzēs.

19. gs. pirmajā pusē tika atvērta Grebenščikova lūgšanu nama patversmes skola, kura bija paredzēta abu dzimumu krievu bērniem.⁸⁸⁹ Trūcīgajiem bērniem mācības bija bez maksas, bet pārējiem skolas maksa bija 50 kapeikas līdz 1 rublis mēnesī. Skolā sākotnēji mācījās ap 100 skolēnu, bet 19. gs. jau vairāk nekā 200. Mācības noritēja trīs gadus, un to laikā skolēni apguva ticības mācību, dievkalpojumu lasīšanu un dziedāšanu, kā arī laicīgās zinības – rakstīšanu, rēķināšanu, ģeogrāfiju un vēsturi.⁸⁹⁰

1890. g. Visu Svēto baznīcas draudze no pilsētas valdes saņēma atļauju baznīcas teritorijā uzcelt draudzes skolu. To iesvētīja 1894. gada 9. janvārī, un tajā līdz Pirmajam pasaules karam darbojās divklasīga zēnu un vienklasīga meiteņu pirmmācības skola.⁸⁹¹ Gadsimtu mijā šajā skolā mācījās ap 150 skolēnu.⁸⁹²

Draudzes skola bija arī Ercenģeļa Mihaila venticībnieku baznīcā, un tajā 19. gs. beigās mācījās 67 skolēni.⁸⁹³

Augsts izglītības līmenis bija ebreju kopienai, kas skaidrojams ar kopienas aktivitātēm un lielo iesaisti savas jaunatnes izglītošanā. Savu pirmo skolu Rīgā ebreji atvēra jau 1840. gadā, un pat pēc 1844. g. Krievijā pieņemta likuma, kas atļāva ebreju bērniem apmeklēt citu konfesiju un tautību skolas, ebreju bērni pārsvarā apmeklēja savas kopienas uzturētās skolas – kahalus un herderus.⁸⁹⁴

Par nozīmīgāko ebreju skolu Maskavas priekšpilsētā kļuva ebreju kopienas skola tagadējā Lāčplēša ielā. Skolas ēka tika uzcelta 1887. gadā pēc J. Hāgena projekta neorenesanses stilā.⁸⁹⁵ Ēkai bija trīs stāvi, pirmajā no kuriem atradās vestibils un klases telpas,

⁸⁸⁶ Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*, 107. lpp.

⁸⁸⁷ Turpat, 82. lpp.

⁸⁸⁸ LNA – LVVA, 2791. f. (Rīgas pilsētas Statistiskā komiteja), 1. apr., 53. l. (Statistiskais pārskats par Rīgas pilsētas skolu darbību 1883 – 1908), 70. lp.

⁸⁸⁹ *Рижский Вестник*, 1873, 4. сентябрь, С. 4.

⁸⁹⁰ Podmazovs, A. *Rīgas veticībnieki*. Pieejams: <http://www.russkije.lv/lv/pub/read/rizhskie-starovery/starovery13.html> [aplūkots 27.04.2017.]

⁸⁹¹ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 162. lpp.

⁸⁹² LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 53. l., 47. lp.

⁸⁹³ Turpat.

⁸⁹⁴ Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*, 107. lpp.

⁸⁹⁵ *Riga und seine Bauten*, S. 235.

otrajā – aula un klases telpas, trešajā – dzīvokli. Ēkai bija savs apkures katls un ventilācijas sistēma.⁸⁹⁶ Skolā mācījās gan meitenes, gan zēni, un viņu ienākšanai skolā tika izveidotas divas atsevišķas ieejas. Ēka tika izmantota arī kopienas pasākumiem, piemēram, vestibilā tika rīkotas lielas ebreju kopienas sanāksmes. Skolas pagalms tika izmantots kā spēļu laukums.⁸⁹⁷ Šajā ēkā tika atklāta arī skolas bibliotēka, kuras izveidei līdzekļus saziedoja kopiena. Tajā bija grāmatas gan senebreju, gan krievu valodā.⁸⁹⁸

Kā jau iepriekš tika minēts, skolas parasti tika izveidotas arī labdarības biedrību uzturētajās patversmēs un nespējnieku namos. Tāda bija gan Sadovņikova nespējnieku namā, kurā abu dzimumu bērniem mācījās lasīt un rakstīt,⁸⁹⁹ gan Marijas patversmes skolā, kurā mācījās ap 90 skolēnu.⁹⁰⁰

Par skolu mecenātiem bieži kļuva ne tikai labdarības biedrības un tirgotāju apvienības, bet arī rūpnīcu īpašnieki un uzņēmēji.⁹⁰¹ 19. gs. beigās par samērā izplatītu skolu tipu kļuva tā sauktās fabriku skolas. Tās savu strādnieku un viņu bērnu vajadzībām uzturēja rūpnīcu un citu uzņēmumu īpašnieki. Ņemot vērā pieaugošo strādnieku kustību, 1884. g. 12. jūnijā Krievijas impērijas valdība pat izdeva likumu, kas noteica, ka pie fabrikām jāatver skolas nepilngadīgajiem strādniekiem, kurās tiem katru dienu būtu jāmacās.⁹⁰²

Maskavas priekšpilsētā par nozīmīgāko šāda tipa skolu kļuva Kuzņecova porcelāna un fajansa fabrikas skola. Tā savu darbību bija uzsākusi jau neilgi pirms pieņemtā likuma, un darbojās kopš 1883. g.⁹⁰³ Skolā mācījās vairāk nekā 300 skolēnu,⁹⁰⁴ un katrā klasē vidēji bija ap 40 – 50 skolēnu, kas ievērojami apgrūtināja pasniedzēju darbu, jo audzēkņu priekšzināšanu un sagatavotības līmenis bija atšķirīgs. Papildus grūtības radīja arī daudznacionālais skolēnu sastāvs.⁹⁰⁵

Skolas ziņojumi liecina, ka skolēnus pēc to priekšzināšanu un krievu valodas pārvaldīšanas līmeņa varēja iedalīt vairākās grupās: 1) skolēni ar augstu priekšzināšanu līmeni, kuri jau bija gatavi eksāmeniem; 2) latviski runājoši bērni, kuri krieviski mācēja lasīt un rakstīt,

⁸⁹⁶ *Rīga und seine Bauten*, S. 235.

⁸⁹⁷ Turpat.

⁸⁹⁸ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.* 164. – 165. lpp.

⁸⁹⁹ *Rīga und seine Bauten*, S. 266.

⁹⁰⁰ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 53. l., 47. lp.

⁹⁰¹ Brower, D. R. *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850-1900*, P. 157.

⁹⁰² Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*, 73. lpp.

⁹⁰³ LNA – LVVA, 104. f. (Vidzemes guberņas Vecākais fabriku inspektors), 1. apr., 372. l. (Par mazgadīgo fabriku strādnieku izglītošanu 1894 – 1900. gads), 1. – 2. lp.

⁹⁰⁴ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 53. l., 47. lp.

⁹⁰⁵ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 372. l. (Par mazgadīgo fabriku strādnieku izglītošanu 1894 – 1900. gads), 1. – 2. lp.

tomēr ne sarunāties; 3) latviski runājoši bērni, kuri krieviski nespēja ne runāt, ne lasīt, ne rakstīt; 4) izbijušie Grebenščikova patversmes skolas audzēkņi, kuri mācēja lasīt, tomēr neprata rakstīt un rēķināt; 5) krieviski runājoši skolēni, kuri neprata ne rakstīt, ne lasīt.⁹⁰⁶

Bērnu izglītošana fabrikas skolās bija apgrūtināta arī tādēļ, ka strādnieki samērā bieži varēja mainīt savu darbavietu, tādēļ daļa no bērniem mācības uzsāka semestra vidū un atpalika no pārējiem. Lai spējīgākajiem skolēniem nekļūtu garlaicīgi un viņi nezaudētu motivāciju mācīties, mācības sāka organizēt grupās, atbilstoši zināšanu un spēju līmenim.⁹⁰⁷

Problēmas ar izglītības līmeņa kvalitāti bija arī draudzes skolās, jo tās apmācībā lielāku uzsvāru lika uz bērnu ticības izkopšanu, nevis pilnvērtīgu un vispārēju izglītību. Šo apgalvojumu apstiprina pieminētais Kuzņecova porcelāna un fajansa fabrikas skolas pārziņa atzinums, ka skolēniem, kuri iepriekš bija mācījušies Grebenščikova patversmes skolā, bija vājas rēķināšanas un rakstīšanas prasmes, kaut gan teorētiski Grebenščikova skolā šos priekšmetus mācīja.

Lai risinātu izglītības kvalitātes un pieejamības jautājumus, 19. gs. beigās Rīgas pilsēta izvērsa pilsētas uzturētu skolu tīkla paplašināšanu.

Mācības pilsētas elementārskolās varēja atļauties tikai turīgākās ģimenes, tomēr, lai atbalstītu maznodrošināto bērnus un sekmētu to izglītības iegūšanas iespējas, pilsētas valde nāca tiem pretī, un daļēji vai pilnībā atbrīvoja no mācības maksas pilsētas skolās.⁹⁰⁸ Atsevišķās skolās pilsēta atbalstīja trūcīgos bērnus arī nodrošinot tiem bezmaksas brokastis un skolas piederumus.⁹⁰⁹

Maskavas priekšpilsētā Kuzņecova rūpnīcas tuvumā jau kopš 1858. g. darbojās elementārskola zēniem ar krievu mācību valodu, un kopš 1861. g arī meitenēm. Mācības ilga trīs gadus, kuru laikā skolēni apguva ticības mācību, rakstīšanu, lasīšanu, un rēķināšanu. Meitenes papildus apguva rokdarbus, bet zēni – arodu.⁹¹⁰

Ar vienu elementārskolu tik lielā apkaimē bija par mazu, it īpaši ņemot vērā, ka privātpersonu, labdarības organizāciju un draudžu uzturētās skolas ne vienmēr nodrošināja ar kvalitatīvu pamatizglītību, tādēļ aktualizējās jautājums par elementārskolu tīkla paplašināšanu Maskavas priekšpilsētā.

⁹⁰⁶ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 372. l. (Par mazgadīgo fabrikas strādnieku izglītošanu 1894 – 1900. gads), 1. – 2. lpp.

⁹⁰⁷ Turpat.

⁹⁰⁸ Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*, 113. lpp.

⁹⁰⁹ Kļaviņš, R. *Bērnu un jaunatnes aizsardzība Rīgā*, 537. lpp.

⁹¹⁰ Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*, 96. lpp.

Pie toreizējiem Jāņuvārtiem (tag. aptuveni Maskavas iela 209) tika nolemts izveidot divas elementārskolas – vienu zēniem, bet otru meitenēm.⁹¹¹ Skolas tika atklātas 1898. gadā,⁹¹² un pilsētai tās izmaksāja 17 150 rubļu.⁹¹³

Kā liecina statistiskie dati, 1906. gadā Jāņavārtu zēnu skolā bija 2 klases un tajās mācījās 12 krievu tautības zēni, 12 vācieši, 55 latvieši, 1 polis, 1 igauņis un 1 ebrejs. Arī meiteņu skolā bija 2 klases. Tajās mācījās 18 krievietes, 12 vācietes, 49 latvietes, 1 lietuviete un 8 ebrejietes.⁹¹⁴ Līdzīgs skolēnu skaits un to etniskais sastāvs saglabājās arī vēlāk. 1914. gadā Jāņavārtu zēnu skolā bija 2 klases, kurās mācījās 73 skolēni un pasniedza 4 skolotāji. No 73 skolēniem 51 bija latvietis. 43 no skolēniem maksāja pilnu maksu, bet 30 mācījās bez maksas.⁹¹⁵ Jāņavārtu meiteņu skolā bija 2 klases, 2 skolotājas un 79 skolnieces, no kurām vairāk nekā puse bija latvietes (54), 11 polietes un lietuvietes⁹¹⁶, 9 vācietes un tikai 5 krievietes. 45 no meitenēm maksāja pilnu maksu, divas – pusi no maksas, bet 32 mācījās bez maksas.⁹¹⁷

20. gadsimta sākumā, reformējot skolu tīklu, tika apvienotas virkne mazāku skolu. Apvienojot Jēzus baznīcas, Matīsa, Pētera, Aleksandra zēnu skolas, kā arī Matīsa un Pētera meiteņu skolas, tika izveidota Rīgas pilsētas 3. apvienotā elementārskola tagadējā Abrenes ielā 2.⁹¹⁸ Ēkas būvniecība tika uzsākta 1902. gadā, un tika pabeigta 1903. gada 1. jūlijā.⁹¹⁹ Projektu izstrādāja pilsētas arhitekts R. Šmēlings. Ēkas centrālā daļa tika celta no ķieģeļiem un bija 3 stāvus augsta, blakus tika izvietoti divi 2 stāvus augsti korpusi. Kopumā ēkā bija 14 klases telpas. Pirmajā stāvā atradās četras klases, ar ietilpību 60 vietas katrā. Šīs telpas bija paredzētas meitenēm. Otrajā un trešajā stāva atradās 8 klases telpas ar 60 vietām katrā. Katrā korpusā atradās skolotāju istaba, kā arī viņiem paredzēti dzīvokļi un īpaša telpa reliģijas mācībai, kā arī vingrošanas zāle. Pagrabā atradās ģērbtuves un telpas kalpotājiem.⁹²⁰ Ēkā atradās arī vannasistabas, boileri, apkures katls un ventilācijas sistēma.⁹²¹ Kopējās skolas ēkas celtniecības izmaksas, ieskaitot apkures, gāzes, ūdensvada un kanalizācijas ierīkošanu, bija 110 000 rubļi.⁹²²

⁹¹¹ Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*, 83. lpp.

⁹¹² Schrenck, B. von. *Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung*, S. 294.

⁹¹³ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.*, С. 106.

⁹¹⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1906. г.*, С. 129.

⁹¹⁵ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 172. – 173.

⁹¹⁶ Dato minēta kopā.

⁹¹⁷ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 172. – 173.

⁹¹⁸ Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944. gadam*, 86. lpp.

⁹¹⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 95.

⁹²⁰ *Riga und seine Bauten*, S. 231.

⁹²¹ Turpat, S. 232.

⁹²² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.*, С. 98.

1906. gadā skolā bija 8 klases zēniem un 4 meitenēm. No zēniem 67 bija krievi, 81 vācietis, 139 latvieši, 22 poļi, 15 lietuvieši, 4 igauņi, 65 ebreji. No meitenēm 49 bija krievietes, 43 vācietes, 43 latvietes, 15 polietes, 3 lietuvietes un 56 igauņietes.⁹²³ 1914. gadā skolā Abrenes ielā jau bija 12 klases, 18 skolotāji, 609 skolēni, no kuriem 104 bija krievi, 62 – vācieši, 92 – latvieši, 187 – poļi un lietuvieši un 164 ebreji. 466 no skolēniem maksāja pilnu maksu, bet 143 mācījās bez maksas.⁹²⁴

Gogoļa ielā 7 tika izveidota Marijas meiteņu skola. Skolas ēkā bija septiņas klases telpas, sava bibliotēka, ārsta kabinets, kā arī dušas telpas.⁹²⁵ 1914. gadā skolā četrās klasēs mācījās 187 meitenes un bija 10 skolotāji. Gandrīz puse meiteņu bija krievietes, daudz skolā mācījās arī latvietes, polietes un lietuvietes. 140 meitenes maksāja pilnu maksu, bet 47 no tās bija atbrīvotas pilnībā.⁹²⁶

Maskavas priekšpilsētā 20. gs. sākumā parādījās arī vairākas skolas, kurā mācības visiem notika bez maksas. 1911. gadā tag. Ludzas ielā tika uzsākta divstāvu skolas ēkas celtniecība pēc arhitekta R. Šmēlings projekta⁹²⁷, tajā pašā gadā tajā tika uzsāktas arī mācības.⁹²⁸ Šajā skolā mācības notika bezmaksas. 1914. gadā skolā bija 6 klases, 9 skolotāji, 277 skolēni, no kuriem lielākā daļa bija krievi, kā arī liels skaits bija poļu un lietuviešu. Tajā mācījās arī latvieši, kā arī neliels skaits ebreju, vāciešu un igauņu.⁹²⁹

Bezmaksas skola abu dzimumu bērniem tika izveidota arī tagadējā Lomonosova ielā 4. Skolas ēka arī tika celta pēc arhitekta R. Šmēlinga projekta no 1908. līdz 1909. gadam.⁹³⁰ 1914. gadā tajā bija 6 klases, 8 skolotāji un 294 skolēni, no kuriem bija gandrīz vienāds skaits latviešu un krievu (attiecīgi 100 un 101), kā arī daudz poļu un lietuviešu bērnu. Skolā bija arī daži vācieši un igauņi, bet neviena ebreja.⁹³¹

Vēl viena bezmaksas skola 1911. gadā tika atklāta Slāvu ielā.⁹³² 1914. gadā tajā bija 8 klases, kurā mācījās 401 skolēns un stundas pasniedza 13 skolotāji. Skolēni etniskais sastāvs bija līdzīgs citām bezmaksas skolām, un lielākā daļa skolēnu bija krievi, kā arī tajā mācījās liels skaits poļu, lietuviešu un latviešu.⁹³³

⁹²³ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1906. г.*, С. 129.

⁹²⁴ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 172. – 173.

⁹²⁵ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913. г.*, С. 144.

⁹²⁶ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 172. – 173.

⁹²⁷ Krastiņš, J. *Rīgas pilsētas arhitekts Reinholds Šmēlings 1840 – 1917*, 124. lpp.

⁹²⁸ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г.*, С. 169. – 170.

⁹²⁹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 172. – 173.

⁹³⁰ Krastiņš, J. *Rīgas pilsētas arhitekts Reinholds Šmēlings 1840 – 1917*, 124. lpp.

⁹³¹ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 172. – 173.

⁹³² *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913. г.*, С. 144. // Sk. pielikuma 4.20. att.

⁹³³ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.*, С. 172. – 173.

Lai gan 19. gs. beigās tika palielināts pilsētas elementārskolu skaits, tomēr tas nebija pietiekošs, jo vēl 20. gs. sākumā vairāk nekā 40% skolēnu apmeklēja baznīcu un labdarības biedrību skolas un tikai aptuveni 23% pilsētas elementārskolas.⁹³⁴ Tas liecina, ka to loma jaunatnes izglītošanā it īpaši priekšpilsētās joprojām bija liela.

Maskavas priekšpilsētā arī netika izveidota neviena ģimnāzija vai reālskola (Iekšpilsētā tādas bija 18, Pēterburgas priekšpilsētā – 14),⁹³⁵ tādēļ izglītības turpināšanas iespējas apkaimes jauniešiem nebija lielas. Spējīgākie un visbiežāk arī labāk materiāli nodrošinātie varēja mēģināt iestāties kādā no pilsētas centra skolām.

Vēl viens veids, kā pilsēta veicināja sabiedrības izglītošanos, bija ar bibliotēku palīdzību. Neilgi pirms Pirmā pasaules kara Rīgā tika ierīkotas vairākas publiskās bibliotēkas lasītavas. Trešā no tām tika atklāta 1912. g. 28. oktobrī Sadovņikova ielā 37.⁹³⁶ 1915. gadā to apmeklēja 29108 lasītāju, un kopumā tika izsniegtas 16 069 grāmatas, no kurām lielākā daļa – 13 777 bija krieviski.⁹³⁷

19. gs. otrajā pusē rīdzinieku sabiedriskās dzīves aktivitātes vairāk noritēja savas tuvākās apkārtnes ietvaros, mazāk pilsētas centrā. Viņu dzīves cieši bija saistītas ar savu draudzi, tādēļ dievnamiem un to uzturētām patversmēm un skolām bija lielāka loma nekā pilsētas veidotajām alternatīvām.

Uz kopienu orientēta dzīve īpaši spilgti izpaudās Maskavas priekšpilsētā, kuras etniskais un konfesionālais daudzveidīgums sekmēja cilvēku ar kopīgu izcelsmi turēšanos kopā. 19. gadsimta otrajā pusē Maskavas priekšpilsētā uzceltie dievnami labi atspoguļo šo daudzveidību.

Tomēr aplūkojamais laikposms kalpoja par zināmu robežšķirtni, jo, ņemot vērā, ka priekšpilsētas no pārējās Rīgas vairs nešķīra nocietinājumu sistēma, tās pamazām sāka kļūt par vietu, kurā pilsēta ieviesa un pilnveidoja esošos komunālos un palīdzības dienestus, izglītības iestādes, tirgus laukumus, parkus un dārzus. Daļa no tiem pildīja lokālu funkciju, bet daļa nodrošināja visu rīdzinieku prasības. Piemēram, ūdens sūkņu stacijas izveide kalpoja par dzeramā ūdens avotu ne tikai Maskavas priekšpilsētas iedzīvotājiem, bet arī citiem Daugavas labajā krastā dzīvojošajiem rīdziniekiem.

⁹³⁴ Schrenck, B. von. *Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung*, S. 303.

⁹³⁵ Turpat, S. 305.

⁹³⁶ *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1915. г.*, С. 144.

⁹³⁷ Turpat, С. 147.

5. NODAĻA. SAIMNIECISKĀ UN KOMERCĀRĀBĪBA MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTĀ

Līdz 19. gs. otrajai pusei Maskavas priekšpilsēta, kura bija veidojusies kā krievu un ebreju apdzīvotības zona, iedzīvotāju nodarbinātības ziņā dominēja amatniecība un tirdzniecība. Tomēr industrializācija ienesa būtiskas pārmaiņas arī šajā aspektā.

Izmaiņas iedzīvotāju nodarbinātībā atspoguļo tās izmaiņas, kuras piedzīvoja Rīgas saimnieciskā dzīve. 19. gs. otrajā pusē visvairāk rīdzinieku bija tā sauktie algādži jeb dienas strādnieki. 1867. g. tā pelnīja naudu 21,4% iedzīvotāju, gandrīz tikpat daudz nodarbojās ar amatniecību (20,5%), 16,3% bija nodarbināti personīgajā dienestā (piemēram, pastnieki, sargi, pirtnieki, frizieri, ormaņi utt.), 14,4% bruņotajos spēkos un valsts dienestā, 11,1% nodarbojās ar tirdzniecību un rūpniecību, brīvajās profesijās un bez darba bija 13% iedzīvotāju, bet 3,3% nodarbojās ar lauksaimniecību.⁹³⁸

19. gadsimta beigās pēc pilsētas industrializācijas visvairāk iedzīvotāji bija nodarbināti rūpniecībā – 23% (visvairāk metālapstrādē), 20,7% bija algādži un mājkalpotāji, 8,7% nodarbojās ar tirdzniecību, bruņotajos spēkos un valsts dienestā bija nodarbināti 7,9%, lauksaimniecībā – 3,2%.⁹³⁹ Pirms Pirmā pasaules kara šie rādītāji jau bija ievērojami izmainījušies, un 1913. g. amatniecībā un rūpniecībā bija nodarbināti vairāk nekā puse rīdzinieku – 55,2%, tirdzniecībā un satiksmes sfērā bija nodarbināti 23,3%, valsts dienestā, brīvajās profesijās un bruņotajos spēkos 8,6%, mājkalpotāji un algādži veidoja vairs tikai 5,2% nodarbināto, bet lauksaimniecībā bija nodarbināts tikai 1% rīdzinieku.⁹⁴⁰

Lai gan profesiju uzskaitē un grupēšanā aplūkojamais datums nav konsekventa, tomēr tie ļauj secināt, ka kopš 19. gs. vidus ievērojami bija pieaudzis rūpniecībā nodarbināto īpatsvars, un ievērojami bija samazinājies mājkalpotāju un algādžu īpatsvars.

5.1. Rūpniecība

19. gs. vidū Rīgā rūpniecība sāka koncentrēties ārpus pilsētas centra. 1864. gadā no Rīgas 92 rūpnīcām 32 atradās toreizējā Pēterburgas priekšpilsētā, 29 Mītavas priekšpilsētā un tikai 23 Maskavas. Lai gan rūpnīcu skaits Maskavas priekšpilsētā (administratīvajā vienībā) bija zemākais starp priekšpilsētām, tomēr pēc strādnieku skaita, tā bija otrajā vietā pēc Pēterburgas

⁹³⁸ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 25. – 27. lpp.

⁹³⁹ Тройницкий, Н.А. (ред.). *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. т. 21. Лифляндская губерния*, С. 141.

⁹⁴⁰ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 25. lpp.

priekšpilsētas (Maskavas priekšpilsētā 30,7% no Rīgas rūpnīcu strādnieku skaita, Pēterburgas – 40,2%).⁹⁴¹

19. gs. otrajā pusē līdz ar Rīgas industrializāciju, tās nomalēs sāka izaugt veseli rūpnieciskie rajoni. Parasti tie izvietojās gar upēm, kanāliem, dzelzceļa sliedēm, bet to parādīšanās veicināja arī dzīvojamās apbūves un sabiedrisko ēku veidošanos. Savukārt darba spēka izvietojšanās šajos rajonos veicināja vēl vairāk rūpnīcu un darbnīcu parādīšanos.⁹⁴²

19. gs. beigās, 1897. gadā, 8,9% Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju bija nodarbināti rūpniecībā.⁹⁴³ Pirms Pirmā pasaules kara, 1913. g., tie jau bija 13,9% (1. Maskavas priekšpilsētas iecirknī 7,8% iedzīvotāju bija fabriku strādnieki, bet 4. iecirknī – 19,6%).⁹⁴⁴

Dati liecina, ka 19. gs. beigās Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī atradās 62 uzņēmumi⁹⁴⁵ (tai skaitā darbnīcas), bet 4. iecirknī – 92 uzņēmumi.⁹⁴⁶ Ja skata lielās rūpnīcas, Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī 1901. gadā atradās 7 rūpnīcas,⁹⁴⁷ bet 4. iecirknī – 14.⁹⁴⁸ 1910. gadā 1. iecirknī – 8, bet 4. iecirknī jau 17.⁹⁴⁹

1. iecirknī pārsvarā atradās darbnīcas, piemēram, šuvēju, galdnieku, atslēdznieku, kalēju u.tml. Tās pārsvarā izvietojās namu dzīvokļos, liela daļa no tām piederēja ebreju namniekiem, tostarp arī sievietēm, un nodarbināto skaits tajās bija neliels, no diviem līdz sešiem cilvēkiem. Kopumā 19. gs. beigās uzskaitē iekļautajos uzņēmumos strādāja ap 1100 darbinieku.⁹⁵⁰

Starp lielākajiem uzņēmumiem 1. iecirknī 19. gs. beigās bija inženieriem tehnologam H. Kānam piederošā salmu cepuru fabrika Riepnieku ielā 6.⁹⁵¹ Trīs stāvu fabrikas ēka tika uzcelta 1899. gadā pēc arhitekta P. Mandelštama projekta.⁹⁵² 1900. gadā uzņēmuma gada apgrozījums bija 65 000 rbļ. Tajā bija 43 darbinieki, no kuriem 35 bija sievietes un 8 vīrieši.⁹⁵³ 1905. gadā komplekss tika paplašināts, uzceļot jaunu trīs stāvu fabrikas ēku, arī pēc arhitekta P.

⁹⁴¹ Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*, 37. lpp.

⁹⁴² Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*, P. 452.

⁹⁴³ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l. (Statist. pārskati par Rīgas lielrūpniecību 1913. – 1917.), 27. lp.

⁹⁴⁴ Turpat.

⁹⁴⁵ LNA – LVVA, 104. f. (Vidzemes guberņas Vecākais fabriku inspektors), 1. apr., 55. l. (Ziņas par strādnieku un tvaika katlu skaitu rūpniecības uzņēmumos Rīgā 1896. – 1897.), 96. – 111. lp.

⁹⁴⁶ Turpat, 145. – 162. lp.

⁹⁴⁷ *Rigashes Adressbuch 1901*, S. 681.

⁹⁴⁸ Turpat, S. 682.

⁹⁴⁹ Turpat, S. 876.

⁹⁵⁰ Aprēķināts pēc LNA – LVVA, 104. f. 1. apr., 55. l.

⁹⁵¹ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5097. f. (41. grupa, 27. grunts), 31. lp.

⁹⁵² Turpat, 23. lp.

⁹⁵³ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l. (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un medicīnisko palīdzību strādniekiem 1901.), 128. lp.

Mandelštama projekta,⁹⁵⁴ bet 1909. gadā ēkai tika veikta piebūve.⁹⁵⁵ Uzņēmums strauji attīstījās un pirms Pirmā pasaules kara tajā jau strādāja 142 darbinieki.⁹⁵⁶

Kādreiz Riepnieku un tās tuvumā esošajās ielās atradās virkne virvju un tauvu vijēju (riepnieku) uzņēmumu, tomēr 19. gs. otrajā pusē lielākā daļa no tiem pārstāja darboties, un pēdējais no šīs jomas uzņēmumiem bija V. Kreinberga virvju fabrika⁹⁵⁷ Sadovņikova ielā 5. Tā bija darbojusies jau kopš 1724. gada.⁹⁵⁸ 19. gs. beigās tajā bija 34 darbinieki,⁹⁵⁹ bet 1900. gadā vairs tikai 23 darbinieki (no kuriem 20 bija vīrieši un 3 sievietes). Virvju fabrikas gada apgrozījums bija 120 000 rbļ.⁹⁶⁰

Nozīmīgais ķīmijas rūpniecības uzņēmums Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī bija S. B. Kļimova eļļas izgatavošanas fabrika Puškina ielā 20. Tā bija dibināta 1899. gadā,⁹⁶¹ bet 1900. gadā tās gada apgrozījums bija jau 515 518 rbļ. un tajā bija nodarbināti 35 darbinieki (32 vīrieši un 3 sievietes).⁹⁶² Gadā uzņēmums saražoja ap 200 000 pudu (aptuveni 3276 t) eļļas, kuru pārdeva Iekškrīvijā, Polijā, Somijā, Anglijā, Francijā un Vācijā.⁹⁶³ 1913. gadā fabrikas darbinieku skaits jau pārsniedza 100.⁹⁶⁴

19. gadsimta beigās 1. iecirknī atradās divas tabakas un cigāru fabrikas – V. Gelvica (vēlāk Krosa)⁹⁶⁵ Lāčplēša ielā 121 ar 50 darbiniekiem⁹⁶⁶ un J. Fridberga (vēlāk Bergvica)⁹⁶⁷ Lāčplēša ielā 157 ar 78 darbiniekiem.⁹⁶⁸ Pirms Pirmā pasaules kara Bergevica fabrika bija pārstājusi darboties, bet Krosa tabakas un cigāru fabrikas gada apgrozījums bija 49 595 rbļ. un tajā bija 45 darbinieki (no kuriem 41 bija sieviete).⁹⁶⁹ 1911. gadā Ferdinanda Krosa tabakas un cigāru fabrikai tika uzbūvēta jauna trīsstāvu fabrikas ēka.⁹⁷⁰

⁹⁵⁴ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5097. l. (41. grupa, 27. grunts), 44. lp.

⁹⁵⁵ Turpat, 60. lp.

⁹⁵⁶ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 105. lpp.

⁹⁵⁷ Zalcmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 3. sēj.*, 71. lpp.

⁹⁵⁸ Becker, B. *Aus der Bauhätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864.* Riga: W. Mellin & Co, 1898. S. 79.

⁹⁵⁹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l., 105. – 106. lp.

⁹⁶⁰ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 127. lp.

⁹⁶¹ Scherwinsky, von M. (hrsg.). *Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort: ein Erinnerungsbuch.* Riga: Jonck & Poliewsky, 1902., S. 200.

⁹⁶² LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 113. lp.

⁹⁶³ Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.*, 123. lpp.

⁹⁶⁴ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr. 42. l., 86. lp.

⁹⁶⁵ *Rigashes Adressbuch 1901*, S. 679.

⁹⁶⁶ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l., 107. – 108. lp.

⁹⁶⁷ *Rigashes Adressbuch 1901*, S. 679.

⁹⁶⁸ LNA – LVVA, 104. f. 1. apr., 55. l., 106. – 107. lp.

⁹⁶⁹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 130. lp.

⁹⁷⁰ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5032. l. (40. grupa, 67. grunts), 12. lp.

Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī atradās arī vairākas pārtikas un alkohola ražotnes. Spiritu kopš 1876. gada ražoja Karla Balka fabrika⁹⁷¹ Maskavas ielā 50a. Galvenā ražotnes ēka tika uzcelta 1881. gadā pēc arhitekta R. Šmēlinga projekta.⁹⁷² Tajā pirms Pirmā pasaules kara bija 25 darbinieki. Savukārt Lāčplēša ielā 125 atradās neliela šokolādes fabrika “Omega”, kurā arī bija ap 25 darbiniekiem.⁹⁷³

19. gs. beigās šeit atradās arī metālapstrādes uzņēmumi, piemēram, V. F. Pētersona vara apstrādes fabrika Maskavas ielā 53, kuras gada apgrozījums bija aptuveni 50 000 rbļ, un tajā bija 30 darbinieki.⁹⁷⁴

Puškina ielā 11 līdz Pirmajam pasaules kara turpināja darboties arī Š. Nesadomova miltu dzirnavas. To apgrozījums 20. gs. sākumā bija 12600 rbļ., un tajā strādāja vien 14 darbinieki, no kuriem 3 bija krievi un 11 latvieši.⁹⁷⁵

Tomēr vislielākais uzņēmums aplūkotajā laikposmā Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī bija “August Lyra” Kantoru grāmatu un konvertu fabrika, kura 20. gs. sākumā sāka darboties Maskavas ielā 11/13. Uzņēmums bija dibināts jau 1833. gadā un kļuva par pirmo uzņēmumu Krievijas impērijā, kurā ražoja kantora grāmatas. Vēlāk “August Lyra” ražoto preču klāstu papildināja arī aploksnes un burtnīcas. Iepriekš uzņēmuma ražotne atradās Tirgoņu ielā, tomēr produkcijas apmēram palielinoties, ražotni pārcēla uz jaunām telpām Maskavas ielā. 1900. gadā tur tika uzbūvēta četrstāvu fabrikas ēka, kuras telpas platība bija 2000 m². Ēkas pirmajā stāvā atradās kartona un aplokšņu ražošanas telpas, otrajā stāvā tika iesietas grāmatas, trešajā stāvā atradās telpas burtnīcu ražošanai, ceturtajā atradās grāmatu druka, bet pagrabstāvā noliktava un mašīntelpa.⁹⁷⁶

Ēka arhitektoniski līdzīgi kā citi industriāli objekti tika celta eklektisma stilā pēc arhitekta Hermana Hilbiga projekta.⁹⁷⁷ Viņš arī bija projekta autors ēkas paplašināšanas darbiem 1910. gadā.⁹⁷⁸

1900. gadā uzņēmuma apgrozījums bija 150 000 rbļ, un tajā bija 140 darbinieki, no kuriem 65 bija vīrieši un 75 sievietes.⁹⁷⁹ 1908. gadā “August Lyra” jau strādāja 170 cilvēki, no

⁹⁷¹ Becker, B. *Aus der Bauhätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864*, S. 82.

⁹⁷² LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5323. l. (43. grupa, 122. grunts), 2. lp.

⁹⁷³ LNA – LVVA, 2791. f. 1. apr. 42. l., 100. lp.

⁹⁷⁴ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 115. lp.

⁹⁷⁵ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l. (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un darbalaika ilgumu fabrikās un rūpnīcās 1908.), 127. lp.

⁹⁷⁶ *Riga und seine Bauten*, S. 445.

⁹⁷⁷ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 5148.l. (41.grupa, 72. grunts), 9. lp.

⁹⁷⁸ Turpat, 23.lp.

⁹⁷⁹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 157. lp.// Sk. pielikuma 5.21. att.

kuriem visvairāk bija latvieši – 65, vācieši – 50, krievi – 25, poļi – 15, lietuvieši – 10 un igauņi – 5.⁹⁸⁰ Savukārt 1913. g. tajā jau bija 203 darbinieki.⁹⁸¹

Maskavas priekšpilsētas 4. iecirknis vairāk bija orientēts uz lielrūpniecību, kā arī kokapstrādi. Tomēr līdzīgi kā 1. iecirknī atradās arī mazākas darbnīcas un ražotnes – galdnieku, apavu un apģērbu izgatavošanas, kā arī baznīcu sveču, desu, flīžu, tvaika dzinēju, lakas un litogrāfijas. Kopumā 19. gs. beigās uzskaitē iekļautajos uzņēmumos strādāja ap 3640 darbinieku.⁹⁸²

Maskavas priekšpilsētā 4. iecirknī atradās vairākas lielas kokzāģētavas, kuras bija izvietotas Kojusalas grāvja abos krastos.⁹⁸³ Vecākā (dibināta 1864. gadā)⁹⁸⁴ un lielākā no tām bija Jēkaba Dombrovska (rūpnieka un mecenāta Augusta Dombrovska tēvabrālis) kokzāģētava, kura atradās blakus Rīgas ūdens sūkņu stacijai.⁹⁸⁵ 19. gs. beigās tajā bija ap 220 darbiniekiem,⁹⁸⁶ bet 20. gs. sākumā vairs tikai 120 darbinieki.⁹⁸⁷ Vēl viena Dombrovska ģimenei piederoša kokzāģētava atradās tupat netālu, Kojusalas ielā 12. Tās gada apgrozījums bija 314 416 rbļ. un 20. gs. sākumā tajā bija 150 darbinieki (144 vīrieši un 6 sievietes).⁹⁸⁸

Blakus šīm kokzāģētavām atradās Frīdriha Velcera 1873. gadā ierīkotā tvaika zāģētava.⁹⁸⁹ Tajā baļķu zāģēšanai vairs neizmantoja roku darbu, bet gan ar tvaika dzinēju darbinātus zāģus. 19. gadsimta beigās Velcera kokzāģētavā bija 110 darbinieki.⁹⁹⁰ 1900. gadā kokzāģētavas gada apgrozījums bija 40 000 rbļ., un darbinieku skaits tajā bija samazinājies līdz 70 cilvēkiem.⁹⁹¹ 20. gs. sākumā šo uzņēmumu pārņēma J. Brinkmanis, un nodibināja akciju sabiedrību.⁹⁹² Pirms Pirmā pasaules kara tajā darbinieku skaits atkal bija palielinājies un sasniedza aptuveni 100 cilvēkus.⁹⁹³ Maskavas ielā 138 atradās vēl viena neliela J. Vilneraga

⁹⁸⁰ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 68. l., (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un darbalaika ilgumu fabrikās un rūpnīcās 1908.), 73. lp.

⁹⁸¹ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 90. lp.

⁹⁸² Aprēķināts pēc LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l.

⁹⁸³ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 200. lpp.

⁹⁸⁴ Becker, B. *Aus der Bauhätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864.*, S. 80.

⁹⁸⁵ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 202. lpp.

⁹⁸⁶ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l., 145. – 146. lp.

⁹⁸⁷ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 116. lp.

⁹⁸⁸ Turpat, 119. lp.

⁹⁸⁹ Becker, B. *Aus der Bauhätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864.*, S. 81.

⁹⁹⁰ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l., 145. – 146. lp.

⁹⁹¹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 118. lp.

⁹⁹² Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 202. lpp.

⁹⁹³ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 94. lp.

kokzāģētava, kurā bija 30 strādnieki.⁹⁹⁴ Savukārt Maskavas ielā 124 19. gs. beigās darbojās Ārona Kāna kokzāģētava ar 16 darbiniekiem.⁹⁹⁵

Kokzāģētavu nodibināja arī K. Mihelsons un M. Brauns. Pirms Pirmā pasaules kara Brauna kokzāģētavā bija 165 strādnieki,⁹⁹⁶ bet Mihelsona 180 strādnieki.⁹⁹⁷

Arī otrpus Kojusalas grāvim, uz Lībiešu salas, atradās trīs kokzāģētavas. Vecākā no tām bija 1891. gadā dibinātā A. Šeplera,⁹⁹⁸ kurā 19. gs. beigās bija ap 180 darbinieku.⁹⁹⁹ 1900. gadā tās apgrozījums bija 450 000 rbļ., un tajā bija 134 darbinieki.¹⁰⁰⁰ Vēl tur atradās Otto Bredensa kokzāģētava, kuras apgrozījums arī bija 450 000 rbļ., un tajā bija ap 120 darbinieku.¹⁰⁰¹ Kā arī mazāka Gulbja kokzāģētava, kurā bija tikai 27 darbinieki.¹⁰⁰²

Bez kokzāģētavām Maskavas priekšpilsētas 4. iecirknī darbojās arī citi kokapstrādes uzņēmumi, starp kuriem lielākā bija R. Š. Frīdamana rūpnīca, kura atradās Maskavas ielā 265 un 267. 1908. gadā tajā saražoja produkciju 10 135 rbļ. vērtībā. Tajā strādāja 10 sievietes un 10 vīrieši. Darbinieku etnisko sastāvu veidoja 11 lietuvieši, seši latvieši, divi krievi un viens igauņis.¹⁰⁰³ 1913. g. uzņēmumā bija vairs tikai 14 darbinieki.¹⁰⁰⁴

Viens no lielākajiem uzņēmumiem Maskavas priekšpilsētā bija Baltijas linu audeklu manufaktūra, kas atradās Ķengaraga ielā 6 un Maskavas ielā 204. Uzņēmumu 1859. gadā dibināja A. fon Gerstenmeijers, V. L. Bokslavs, J. F. Fastena, A. J. Burmeistars, J. R. Stauve un H. Krīmers ar pamatkapitālu 150 000 rbļ.¹⁰⁰⁵ 1870. gadā tajā bija jau 300 darbinieki,¹⁰⁰⁶ bet 1900. g. – 460, no kuriem lielākā daļa – 250 bija sievietes. Uzņēmuma gada apgrozījums bija 280 456 rbļ.¹⁰⁰⁷ 1908. gadā manufaktūrā darbinieku skaits bija samazinājies līdz 441 darbiniekam. No tiem 199 bija krievi, lietuvieši – 163, latvieši – 64, vācieši – astoņi, pieci – poļi un divi igauņi.¹⁰⁰⁸ Manufaktūras darbinieku skaits turpināja samazināties un 1913. gadā tie vairs bija tikai 385 cilvēki.¹⁰⁰⁹

⁹⁹⁴ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 96. lp.

⁹⁹⁵ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 272. lp.

⁹⁹⁶ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 94. lp.

⁹⁹⁷ Turpat. 96. lp.

⁹⁹⁸ Becker, B. *Aus der Bauhätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864.*, S. 83.

⁹⁹⁹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l., 145. – 146. lp.

¹⁰⁰⁰ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 120. lp.

¹⁰⁰¹ Turpat, 121. lp.

¹⁰⁰² LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 96. lp.

¹⁰⁰³ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 61. lp.

¹⁰⁰⁴ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 95. lp.

¹⁰⁰⁵ *Riga und seine Bauten*, S. 437.

¹⁰⁰⁶ *Rigasche Stadtblätter*, 1870, 4. Juni, S. 208.

¹⁰⁰⁷ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 122. lp.

¹⁰⁰⁸ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 68. l., 106. lp.

¹⁰⁰⁹ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 88. lp.

Tekstilražošanā nodarbināja salīdzinoši daudz mazgadīgos un nepilngadīgos, tādēļ arī Baltijas linu un auduma manufaktūrā daudzi no darbiniekiem bija pusaudži. 1908. g. 16% no visiem manufaktūras darbiniekiem bija nepilngadīgie.¹⁰¹⁰

Lielākais rūpniecības uzņēmums Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknī bija Kužņecova porcelāna un fajansa rūpnīca, kura atradās pie Rīgas pilsētas austrumu robežas, Maskavas ielā 259. Uzņēmums tika nodibināts jau 1812. gadā Maskavas apkārtnē, un tas kļuva par vadošo porcelāna ražošanas uzņēmumu Krievijas impērijā. 19. gs. vidū Kužņecova uzņēmums nodibināja jaunas rūpnīcas filiāles citās impērijas pilsētās¹⁰¹¹ tostarp Rīgā 1843. gadā.¹⁰¹² Sākotnēji rūpnīcā ražoja tikai pusfajansa, vēlāk fajansa traukus, bet no 1851. gada arī porcelāna.¹⁰¹³

Uzņēmuma teritorijā 1851. gadā bija divi porcelāna ražošanas cehi,¹⁰¹⁴ bet 1867. gadā uzņēmuma teritorijā izvietojās jau 6 ēkas.¹⁰¹⁵ Uzņēmums strauji pieauga, un saražotās produkcijas apjoms turpināja palielināties. 19. gs. 80. gados darbinieku skaits tajā salīdzinājumā ar 60. gadiem bija palielinājies vairāk nekā piecas reizes un sasniedza 1000.¹⁰¹⁶ Kompleksu veidoja 18 koka un 9 ķieģeļu ēkas.¹⁰¹⁷ 19. gs. beigās uzņēmuma teritorija jau bija apmēram 5500 m² liela,¹⁰¹⁸ un tajā atradās ap 70 būvju.¹⁰¹⁹

Ņemot vērā uzņēmuma lielumu, gruntsgabalā notika aktīva apbūve. 19. gs. beigās rūpnīcas teritorijā veikto būvniecības projektu autors bija arhitekts A. Kīzelbašs.¹⁰²⁰ Pēc viņa projekta 1886. gadā tika uzcelta divstāvu koka dzīvojamā ēka rūpnīcas strādniekiem.¹⁰²¹ 1887. gadā pēc viņa projekta tika pārbūvēta rūpnīcas centrālā korpusa ēka.¹⁰²² Savukārt 1888. gadā viņš izstrādāja projektu divstāvu ķieģeļu ēkai,¹⁰²³ kā arī jaunai ēkai, kas tika savienota ar centrālo korpusu. Minētās ēkas tika būvētas eklektisma stilā, un priekš industriālām būvēm bija

¹⁰¹⁰ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 68. l., 106. lp.

¹⁰¹¹ Констант, З. *Рижский фарфор: история Рижского фарфорового завода*. Рига: Зинатне, 1975. С. 9. – 10.

¹⁰¹² Becker, В. *Aus der Bauhätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864.*, S. 80.

¹⁰¹³ Caune, А. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 190. lpp.

¹⁰¹⁴ Гапоненко, А. (ред.). *Прибалтийские русские: история в памятниках культуры (1710-2010)*, Рига: Институт европейских исследований, 2010., С. 395. – 397.

¹⁰¹⁵ Turpat, С. 11.

¹⁰¹⁶ Констант, З. *Рижский фарфор: история Рижского фарфорового завода*, С. 12.

¹⁰¹⁷ Turpat, С. 11.

¹⁰¹⁸ *Rīga und seine Bauten*, S. 437.

¹⁰¹⁹ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 9824. l. (72. grupa, 70. grunts I), 68. lp.

¹⁰²⁰ Turpat, 57. lp.

¹⁰²¹ Turpat, 6. lp.

¹⁰²² Turpat, 8. lp.

¹⁰²³ Turpat, 12. – 13. lp.

salīdzinoši dekoratīvas.¹⁰²⁴ 1888. gadā arī tika izstrādāts projekts par ēkas pārbūvi, kura bija cietusi ugunsgrēkā.¹⁰²⁵

Vairākas jau esošās ēkas 19. gs. beigās tika palielinātas, uzceļot papildus stāvus, piemēram, 1893. g. diviem vienstāvu koka šķūņiem tika uzbūvēts otrais stāvs no ķieģeļiem.¹⁰²⁶ Nozīmīgāki kompleksa papildināšanas darbi notika 1895. gadā, kad tika uzcelta trīsstāvu mūra ēka porcelāna un fajansa izstrādājumu izgatavošanai un uzglabāšanai,¹⁰²⁷ kā arī vēl viena trīsstāvu ēka izgatavoto trauku apgleznošanai.¹⁰²⁸ A. Kīzelbaša pēdējais projekts Kuņecova porcelāna un fajansa rūpnīcas kompleksā bija vienstāvu mūra palīgēka.¹⁰²⁹

20. gs. sākumā Kuņecova kompleksā celtnes sāka projektēt arhitekts R. Donbergs. Pirmais viņa projekts 1901. gadā bija divstāvu mūra ēka,¹⁰³⁰ tajā pašā gadā tika apstiprināts projekts par vienstāvu koka dzīvojamās ēkas būvniecību.¹⁰³¹ Nākamajos gados pēc viņa projektiem tika pārbūvētas un uzceltas vairākas palīgēkas, piemēram, 1901. gadā tika pārbūvēta ceptuve,¹⁰³² 1904. g. tika uzcelts koka šķūnis,¹⁰³³ 1906. gadā tika uzcelta darbnīca¹⁰³⁴ un kantora ēkai tika veikta piebūve,¹⁰³⁵ 1907. gadā tika uzceltas divas noliktavas,¹⁰³⁶ bet 1910. gadā viņš izstrādāja savu pēdējo projektu šajā kompleksā – vienstāvu palīgēkas koka piebūvi.¹⁰³⁷

Nākamais arhitekts, kurš projektēja ēkas Kuņecova porcelāna un fajansa rūpnīcas kompleksā, bija V. Dmitričs. Viņš 1912. gadā bija projekta autors trīsstāvu fabrikas ēkai.¹⁰³⁸ 1913. g. tika apstiprināti viņa projekti par vienstāvu noliktavas,¹⁰³⁹ porcelāna un fajansa apstrādes ēkas,¹⁰⁴⁰ kā arī skursteņa būvniecību.¹⁰⁴¹ Savukārt 1914. g. pēc viņa projekta tika uzsākta vēl vienas trīsstāvu fabrikas ēkas būvniecība.¹⁰⁴²

¹⁰²⁴ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 9824. l. (72. grupa, 70. grunts I), 16. lp.

¹⁰²⁵ Turpat, 26. lp.

¹⁰²⁶ Turpat, 31. un 37. lp.

¹⁰²⁷ Turpat, 45. lp.

¹⁰²⁸ Turpat, 53. lp.

¹⁰²⁹ Turpat, 57. lp.

¹⁰³⁰ Turpat, 65. lp.

¹⁰³¹ Turpat, 71. lp.

¹⁰³² Turpat, 76. lp.

¹⁰³³ Turpat, 87. lp.

¹⁰³⁴ Turpat, 121. lp.

¹⁰³⁵ Turpat, 110. lp.

¹⁰³⁶ Turpat, 125. lp.

¹⁰³⁷ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 9825.l. (72. grupa, 70. grunts II), 3. lp.

¹⁰³⁸ Turpat, 10. – 11. lp.

¹⁰³⁹ Turpat, 18. lp.

¹⁰⁴⁰ Turpat, 20. lp.

¹⁰⁴¹ Turpat, 24. lp.

¹⁰⁴² Turpat, 39. – 40. lp.

Rūpējoties par saviem darbiniekiem, Kuzņecova rūpnīcas teritorijā tika uzcelta skola,¹⁰⁴³ dzīvojamās mājas, kā arī slimnīca, kurā par darbinieku veselību rūpējās viens ārsts, vecmāte un feldšeris.¹⁰⁴⁴

Kvalificētus strādniekus S. Kuzņecovs meklēja savās citās ražotnēs Iekškrīvijā. Strādniekus ar visām ģimenēm viņš pārveda uz Rīgu. Sākotnēji, 1846. gadā rūpnīcā strādāja tikai 38 strādnieki,¹⁰⁴⁵ bet 1859. gadā jau 285.¹⁰⁴⁶ 1900. gadā darbinieku skaits bija palielinājies līdz 1765 (no kuriem 1026 bija vīrieši un 551 sievietes),¹⁰⁴⁷ un tā apgrozījums bija 1 028 744 rbļ.¹⁰⁴⁸ 1908. gadā Kuzņecova porcelāna un fajansa fabrikā jau bija 2827 darbinieki, no kuriem visvairāk bija lietuvieši – 1565, 1209 bija krievi, 50 – latvieši un 3 igauņi.¹⁰⁴⁹ Savukārt 1913. gadā darbinieku skaits bija samazinājies līdz 2650 darbiniekiem.¹⁰⁵⁰

Maskavas priekšpilsētas 4. iecirknī atradās arī citi mazāki uzņēmumi, kurus pieskaitīja pie keramikas rūpniecības apakšnozares, piemēram, Aleksandra Novikova keramikas fabrika Maskavas ielā 257. 1908. gadā tajā bija 27 darbinieki, no kuriem 18 bija krievi, četri latvieši, četri lietuvieši un polis. Gadā tā saražoja produkciju 12 200 rbļ. vērtībā,¹⁰⁵¹ savukārt 1913. gadā tajā bija 23 darbinieki.¹⁰⁵²

Rītupes ielā 2 bija B. V. Sirotina keramikas fabrika, kura bija dibināta 1882. gadā.¹⁰⁵³ 19.g.s beigās tajā bija 30 darbinieki.¹⁰⁵⁴ 1900. gadā tā saražoja produkciju 25 652 rbļ. vērtībā, un tajā strādāja 24 strādnieki, no kuriem 14 bija lietuvieši un 10 krievi.¹⁰⁵⁵ 1913. gadā fabrikā darbinieku skaits bija samazinājies līdz 20 cilvēkiem.¹⁰⁵⁶ Turpat netālu, Rītupes ielā 7, atradās Gutšēvska un Dēringa stikla fabrika, kurā pirms Pirmā pasaules kara bija 50 darbinieki.¹⁰⁵⁷

Pie keramikas rūpniecības nozares tika pieskaitīta arī Š. Frīdmana tāfeļu, stilu un izkapšu asināmo fabrika Maskavas ielā 265a. 1908. gadā tajā strādāja 56 darbinieki, no kuriem bija 16

¹⁰⁴³ Stikāk skat. 3. nodaļu.

¹⁰⁴⁴ *Riga und seine Bauten*, S. 437.

¹⁰⁴⁵ Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*, 190. lpp.

¹⁰⁴⁶ Zeids, T (atb. red.). *Feodālā Rīga*, 374. lpp.

¹⁰⁴⁷ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 124. lp.

¹⁰⁴⁸ Turpat.

¹⁰⁴⁹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 68. l., 104. lp.

¹⁰⁵⁰ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 75. lp.

¹⁰⁵¹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 51. lp.

¹⁰⁵² LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 75. lp.

¹⁰⁵³ Becker, B. *Aus der Bauhätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864.*, S. 83.

¹⁰⁵⁴ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l., 147. – 148. lp.

¹⁰⁵⁵ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 98. lp.

¹⁰⁵⁶ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 75. lp.

¹⁰⁵⁷ Turpat.

sievietes un 40 vīrieši. Fabrikas etnisko sastāvu veidoja 26 lietuvieši, 22 latvieši, pieci krievi, divi poļi un viens igauņis.¹⁰⁵⁸ Savukārt 1913. g. tajā bija tikai 31 darbinieks.¹⁰⁵⁹

Maskavas ielā 196a līdz 1908. gadam darbojās J. Folvrmana stikla fabrika.¹⁰⁶⁰ Savukārt Lubānas ielā 39 J. Ulmana Cementa, keramikas un jumta seguma rūpnīca ar 20 darbiniekiem.¹⁰⁶¹

Trešais lielākais uzņēmums Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknī bija alus darītava “Livonija”, kura atradās Maskavas ielā 239, 465 m² lielā teritorijā. Uzņēmums bija dibināts 1870. gadā.¹⁰⁶² Galveno korpusa ēku un skursteni bija projektējis E. fon Trompovskis 1898. gadā.¹⁰⁶³ 1910. gadā šī ēka tika paplašināta, savienojot to ar blakus esošo ēku.¹⁰⁶⁴ Arhitektoniski tā bija veidota “ķieģeļu stilā”. Pēc E. fon Trompovska projekta kompleksā tika izbūvētas arī citas ēkas, piemēram, 1887. gadā viņš bija projekta autors vienkārtu koka palīgēkai.¹⁰⁶⁵

Alus darītavas ēku projektēšanā piedalījās arī citi arhitekti. Pēc arhitekta V. de Grabes 1890. gada projekta tika izbūvēts pagrabs produkcijas uzglabāšanai.¹⁰⁶⁶ Pēc A. Ašenkampfa projekta 1897. gadā tika veikta uzglabāšanas pagraba paplašināšana, kā arī tika uzcelta vienkārtu koka dzīvojamā ēka eklektisma stilā alus darītavas strādniekiem.¹⁰⁶⁷

20. gs. sākumā alus darītavas kompleksā atradās aptuveni 40 ēkas – alus darītavas cehs, dzīvojamās mājas, sarga māja, telpas iesala veidošanai un kaltēšanai, pagrabs rūgšanai, dzirnavas, ratnīca, klēts, mašīntelpa un katlumāja.¹⁰⁶⁸

Alus darītavas tuvumā atradās arī kantora ēka, kuru bija projektējis H. Mēlbarts 1898. gadā.¹⁰⁶⁹ Divkārtu mūra ēka, kurā izvietojās kantoris, bija celta eklektisma stilā ar neogotikas un neorenesanses iezīmēm.

1900. gadā alus darītavas apgrozījums bija 470 000 rbļ un tajā bija 87 darbinieki (75 vīrieši un 12 sievietes).¹⁰⁷⁰ 1908. gadā tajā saražoja produkciju jau 1 143 070 rbļ. vērtībā. Tajā bija 110 strādnieki (86 vīrieši, 24 sievietes), no kuriem 61 bija latvietis, 23 lietuvieši, 11 bija krievi, pieci poļi, igauņi un vācieši.¹⁰⁷¹

¹⁰⁵⁸ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 173. lp.

¹⁰⁵⁹ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 77. lp.

¹⁰⁶⁰ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 156. lp.

¹⁰⁶¹ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 90. lp.

¹⁰⁶² *Riga und seine Bauten*, S. 451.

¹⁰⁶³ LNA – LVVA, 2761.f, 3.apr., 9808.l. (72. grupa, 56. grunts), 63. – 64. lp.

¹⁰⁶⁴ Turpat, 75. – 76. lp.

¹⁰⁶⁵ Turpat, 4. – 5. lp.

¹⁰⁶⁶ Turpat, 12. – 13. lp.

¹⁰⁶⁷ Turpat, 28. – 29. lp.

¹⁰⁶⁸ *Riga und seine Bauten*, S. 451.

¹⁰⁶⁹ Turpat.

¹⁰⁷⁰ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 351. lp.

¹⁰⁷¹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 129. lp.

Vēl viena alus darītava atradās Maskavas ielā 137, tā piederēja A. Grīnupam un bija dibināta 1871. gadā.¹⁰⁷² Tā bija ievērojami mazāka par “Livoniju”, un 1908. g. tajā bija tikai 14 darbinieki, no kuriem 9 bija lietuvieši, četri latvieši un viens krievs.¹⁰⁷³ Pirms Pirmā pasaules kara tajā jau strādāja 23 darbinieki,¹⁰⁷⁴ un gadā tā saražoja produkciju 80 652 rbļ. vērtībā.¹⁰⁷⁵

Pie pārtikas ražotnēm 4. iecirknī bija pieskaitāma arī A. Lepata konservu ražotne Zvirgzdu salā, kurā strādāja 20 darbinieki.¹⁰⁷⁶

Vēl viens nozīmīgs uzņēmums Maskavas priekšpilsētas 4. iecirknī atradās Maskavas ielā 235. Tā bija inženiera un vēlākā Rīgas pilsētas mēra Džordža Armisteda Rīgas kaulu apstrādes rūpnīca. Pirmo kaulu apstrādes rūpnīca tur 1870. gadā nodibināja R. Tompsons. To 1875. gadā iegādājās E. Overts, bet 1880. gadā tā nonāca Dž. Armisteda īpašumā.¹⁰⁷⁷ Rūpnīcas komplekss bija 334 m², un tajā atradās aptuveni 30 ēkas – ražošanas un administratīvam būves, noliktavas, staļļi un citas palīgēkas, kā arī dzīvojamās ēkas rūpnīcas vadītājam, ierēdņiem un strādniekiem.¹⁰⁷⁸ Ņemot vērā, ka Dž. Armisteds bija inženieris, vismaz daļu no ēkām viņš bija projektējis pats, piemēram, 1884. gadā uzcelto vienkārtu palīgēku.¹⁰⁷⁹ Senākie galveno korpusa ēku būvprojekti nav saglabājušies, tomēr kā liecina cita tā laika avoti, korpusa ēkas arhitektoniski bija samērā vienkāršas. Pie pilsētas ūdensvada komplekss tika pieslēgts tikai 1898. gadā.¹⁰⁸⁰

Gadā rūpnīcā tika saražoti ap 200 000 pudu (aptuveni 3276 tonnas) kaulu produktu – kaulu un ragu miltu, līmes, kaulu superfosfātu, fosfora sāļu un tehniskās fosforskābes.¹⁰⁸¹ 1900. gadā rūpnīcas gada apgrozījums bija 182 933 rbļ., un tajā bija 55 darbinieki (38 vīrieši un 17 sievietes).¹⁰⁸² 1908. gadā rūpnīcā strādāja 60 darbinieki, no kuriem 31 bija latvietis, 20 lietuvieši, pieci bija krievi un četri vācieši.¹⁰⁸³ 1913. gadā rūpnīcā darbinieku skaits bija ievērojami pieaudzis un sasniedza jau 110 cilvēkus.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁷² Becker, B. *Aus der Bauthätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864.*, S. 81.

¹⁰⁷³ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 170. lp.

¹⁰⁷⁴ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 103. lp.

¹⁰⁷⁵ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 170. lp.

¹⁰⁷⁶ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 100. lp.

¹⁰⁷⁷ Technischen Verein zu Riga (hers.). *Beiträge zur Geschichte der Industrie Rigas. Heft II.* Riga: Druck von W.F. Häcker, S. 60.

¹⁰⁷⁸ *Riga und seine Bauten*, S. 427.// Sk. pielikuma 5.22. att.

¹⁰⁷⁹ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 5836. l. (47. grupa, 117. grunts), 2. lp.

¹⁰⁸⁰ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 5845. l. (47. grupa, 129. grunts), 3. lp.

¹⁰⁸¹ Technischen Verein zu Riga (hers.). *Beiträge zur Geschichte der Industrie Rigas. Heft II*, S. 60.

¹⁰⁸² LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l., 123. lp.

¹⁰⁸³ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l., 147. – 148. lp.

¹⁰⁸⁴ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 85. lp.

Vēl viens nozīmīgs ķīmijas rūpniecības uzņēmums Maskavas priekšpilsētas 4. iecirknī atradās Kalna ielā 23. Tā bija 1912. gadā dibinātā V. Deibnera ķīmijas fabrika “Vinosa”, kurā ražoja etiķi.¹⁰⁸⁵ Pirms Pirmā pasaules kara tajā bija ap 20 darbiniekiem.¹⁰⁸⁶ Kalna ielā 23 kopš 1908. gada atradās arī Izakoviča ziepju ražotne,¹⁰⁸⁷ kopš 1912. gada čuguna liešanas rūpnīca¹⁰⁸⁸ un Ārona Rumšiskoma stikla fabrika.¹⁰⁸⁹ Savukārt Rītupes ielā 15 atradās Hermana Hjūberna darvas fabrika.¹⁰⁹⁰

Maskavas ielā 124 atradās ādas apstrādes fabrika “I. Stafeberga un Ko.”, kuras īpašnieks bija Ivans Stafebergs. Rūpnīcā bija 24 darbinieki, no kuriem 15 bija latvieši, pieci igauņi, divi poļi, viens vācietis un lietuvietis. Gadā uzņēmums saražoja produkciju 250 000 rbļ. vērtībā.¹⁰⁹¹ Pirms Pirmā pasaules kara rūpnīca mainīja īpašnieku, un tika pārdēvēta par “I. H. Blūmentāla” fabriku, un tajā bija 20 strādnieki.¹⁰⁹²

Liela daļa uzņēmumu abos iecirkņos izvietojās Maskavas ielā (aptuveni 37%),¹⁰⁹³ kas tikai pierāda, ka tā bija nozīmīgākā Maskavas priekšpilsētas satiksmes un saimnieciskās dzīves artērija.

Lai gan aplūkojamajā laikposmā radās jauni uzņēmumi un bankrotēja vecie, kā arī daudzi mainīja īpašniekus un nosaukumus, iezīmējās galvenās nozares, kuras Maskavas priekšpilsētā dominēja.

5.2. Pakalpojumu sfēra

Maskavas priekšpilsētā ne tikai bija attīstīta ražošanas, bet arī pakalpojumu sfēra. Atšķirībā no ražotnēm, kuras parasti tika izvietotas īpašos rūpniecības kompleksos, dažāda veida veikali, ēdināšanas iestādes un nelielas darbnīcas parasti izvietojās dzīvojamo namu pirmajos stāvos, dzīvokļos vai pagalmos.

Lai nodrošinātu vietējos iedzīvotājus ar ikdienai nepieciešamajām precēm, Maskavas priekšpilsētā tika atvērti dažādu preču veikali. Ņemot vērā, ka Rīgā aplūkojamajā laikposmā vēl nebija ienākuši universālveikali, katrs no veikaliem specializējās savā nozarē.

Tādas importētas preces kā garšvielas, kafiju, tēju, kakao, tabaku, cukuru, sāli un augļus varēja iegādāties tā sauktajos koloniālpreču veikalos. Pirms Pirmā pasaules kara Maskavas

¹⁰⁸⁵ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5615. l. (45. grupa, 148. grunts), 62. lp.

¹⁰⁸⁶ LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 86. lp.

¹⁰⁸⁷ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5615. l. (45. grupa, 148. grunts), 27. lp.

¹⁰⁸⁸ Turpat, 49. lp.

¹⁰⁸⁹ Turpat, 55. lp.

¹⁰⁹⁰ *Вся Рига: адресный указатель г. Риги за 1914 г.* Рига: 1914., С. 301.

¹⁰⁹¹ LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l., 26. lp.

¹⁰⁹² LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 42. l., 93. lp.

¹⁰⁹³ Aprēķināts pēc LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 55. l., 96. – 162. lp.

priekšpilsētā atradās ap 80 šādu veikalu,¹⁰⁹⁴ starp, kuriem var minēt Nikolaja Ļeontjeva veikalu Maskavas ielā 134, R. Martinsona Daugavpils ielā 57,¹⁰⁹⁵ P. Blūma Katoļu ielā 33,¹⁰⁹⁶ A. Gončarova Lāčplēša ielā 135, V. I. Grigorjeva Maskavas ielā 86 un Jersikas ielā 10.¹⁰⁹⁷

1914. gadā apģērbu, apavus un aksesuārus bija iespējams iegādāties sešos apģērba¹⁰⁹⁸, četros apavu¹⁰⁹⁹ un divpadsmit galantērijas veikalos.¹¹⁰⁰

Ņemot vērā pamazām pieaugošo iedzīvotāju izglītības līmeni, Maskavas priekšpilsētā parādījās arī pieprasījums pēc grāmatām, tādēļ 20. gs. sākumā parādījās vairākas grāmatnīcas. 1914. gadā Maskavas priekšpilsētā atradās sešas grāmatnīcas – E. Kapenlenboga Maskavas ielā 21, Z. Lapiņa Maskavas ielā 14, M. Laptveva Daugavpils ielā 10/12, L. Jakoviča Katoļu ielā 20 un divas D. Remigolskim piederošas grāmatnīcas Maskavas ielā 33 un 66.¹¹⁰¹

Iedzīvotājiem tika piedāvāta iespēja ieturēt maltīti ārpus mājas kādā no apkaimes ēdināšanas iestādēm. 20. gadsimta sākumā Maskavas priekšpilsētā atradās četras ēdnīcas – D. I. Tarasova Maskavas ielā 27, I. S. Zaičenkova Maskavas ielā 99, G. Mecurnska Turgeņeva ielā 17 un S. Hudobko Maskavas ielā 101,¹¹⁰² kā arī vairāki restorāni.

Savukārt svaigi ceptu maizi bija iespējams iegādāties kādā no vairākām Maskavas priekšpilsētas maiznīcām. Pirms Pirmā pasaules kara darbojās 14 maiznīcas, no kurām sešas atradās Maskavas ielā – 39, 42, 45, 84, 93, 191, divas Lāčplēša ielā – 114 un 127, divas Jersikas ielā – 8 un 37, Jēkabpils ielā 6, Daugavpils ielā 60, Gogoļa ielā 7 un Ludzas ielā 47.¹¹⁰³

Maskavas priekšpilsēta arī bija vienīgā vieta Rīgā, kurā bija iespējams iegādāties iecienīto krievu uz kodu barankas. Tās tirgoja Daugavpils ielā 70, Jēkabpils ielā 47, Jēkabpils ielā 18 un Maskavas ielā 65.¹¹⁰⁴

Ņemot vērā Maskavas priekšpilsētas iedzīvotāju etnisko sastāvu, apkaimes komercdarbībā dominēja arī citas krievu kultūrai raksturīgās iestādes. Piemēram, krievu senās tējas dzeršanas tradīcijas ietekmē, Maskavas priekšpilsētā atradās 22 tējnīcas, kas bija lielākā daļa no Rīgas 30 tējnīcām.¹¹⁰⁵

¹⁰⁹⁴ *Вся Рига: адресный указатель г. Риги за 1914 г.* С. 332. – 343.

¹⁰⁹⁵ Turpat, С. 336.

¹⁰⁹⁶ Turpat, С. 332.

¹⁰⁹⁷ Turpat, С. 333.

¹⁰⁹⁸ Turpat, С. 372. – 375.

¹⁰⁹⁹ Turpat, С. 389.

¹¹⁰⁰ Turpat, С. 293. – 295.

¹¹⁰¹ Turpat, С. 327. – 328.

¹¹⁰² Turpat, С. 450.

¹¹⁰³ Turpat, С. 343.

¹¹⁰⁴ Turpat, С. 277.

¹¹⁰⁵ Turpat, С. 480.

Maskavas priekšpilsētā bija arī iespējams iegādāties limonādes un augļu ūdeņus, piemēram, 1913. gadā toreizējā Katoļu ielā 30 E. Liepiņa īres namā tika ierīkota Maksima Pavlova Proņina augļu ūdeņu un limonāžu tirgotava.¹¹⁰⁶ Pavisam netālu, Katoļu ielā 50, atradās arī E. Pilaga augļu ūdeņu, limonāžu un kvasa iestāde, kura 1911. gadā uz turieni tika pārcelta no Katoļu ielas 42.¹¹⁰⁷

Rīgā Maskavas priekšpilsēta gan bija bēdīgi slavēta ar cita veida dzērienu iestādēm – krogiem jeb traktieriem. 19. gs. beigās tajā atradās vairāk nekā 20 šādu iestāžu.¹¹⁰⁸ Tas skaidrojams ar to, ka traktieri bija pieprasīti rūpnīcas strādnieku vidū (viņi šajā pilsētas daļā bija samērā daudz), kuri pēc smagas darbadienas, lai atpūstos un aizmirstos, devās uz šāda veida iestādēm. Ņemot vērā šo pieprasījumu, īpaši daudz šādu iestāžu bija izvietotas rūpnīcu tuvumā.¹¹⁰⁹ Tā kā parasti algu strādniekiem izmaksāja sestdienās, traktierus viņi visbiežāk apmeklēja nedēļas nogalēs, par ko liecina degvīna patēriņš sestdienās, kurš bija ievērojami lielāks nekā darbadienās (Rīgas strādnieki uz degvīnu vidēji dienā iztērēja 5 tūkst. rbļ.).¹¹¹⁰ Kā liecina laikabiedru atmiņas, samērā bieži strādnieki “aizdzērās” līdz pirmsdienas vakaram.¹¹¹¹

Maskavas priekšpilsēta bija pazīstama ar tādiem traktieriem kā “Lindenru” (Maskavas ielā 50), “Trīs rozes”, “Zem spogulīša”, “Zem dzirnavām” (uz Katoļu un Maskavas ielas stūra) u.c. Tajos bieži notika kautiņi, bet policija uz šiem pārkāpumiem skatījās caur pirkstiem, jo paši baidījās no šiem kaušļiem.¹¹¹² Turpat policistu acu priekšā traktieros pulcējās zagļi un krāpnieki. Īpaši bēdīgi slavens bija traktieris Katoļa un Sadovņikova ielas stūrī, kurā ne tikai notika pārmērīgs alkoholisko dzērienu patēriņš, bet arī zagtās mantas tirgošana.¹¹¹³

Maskavas priekšpilsētā bija iespējams arī iegūt cita veida sadzīves pakalpojumus. Piemēram, tajā atradās 20 frizētavas,¹¹¹⁴ savukārt drēbes varēja izmazgāt trijās veļas mazgātavās – O. Viecorka Maskavas ielā 29, A. Buša Dzirnavu ielā 155 un M. Tetera Maskavas ielā 33.¹¹¹⁵

Maskavas priekšpilsētā tāpat kā pārējā Rīgā 19. gs. beigās un 20. gs sākumā parādījās tādas tam laikam mūsdienīgas iestādes kā fotodarbnīcas un kinoteātri. 19. gadsimta otrajā pusē,

¹¹⁰⁶ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4866. l. (39. grupa, 37. grunts I), 12. lp.

¹¹⁰⁷ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4922. l. (39. grupa, 94. grunts), 56. lp.

¹¹⁰⁸ *Firmenregister der Stadt Riga : Auszug für das Jahr 1883*, S. 3. – 46.

¹¹⁰⁹ Bērziņš, J. *Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā XIX gadsimta 90. gados*, 26.lpp.

¹¹¹⁰ Городской дневник. *Рижский Вестник*, 1905, 2.апрель, С. 3.

¹¹¹¹ Спектатор. Как жили в Риге в старину. В кн: Абызов, Ю. (сост.) *От Лифляндии - к Латвии: Прибалтика русскими глазами*, С. 414.

¹¹¹² Шалфеев, Б. Рига полсотни лет тому назад. В кн: Абызов, Ю. (сост.) *От Лифляндии - к Латвии: Прибалтика русскими глазами*, С.273.

¹¹¹³ Турпат, С.274.

¹¹¹⁴ *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.*, С. 394. – 395.

¹¹¹⁵ Schmidts, K. (izd.) *Baltijas tirdzniecības adresu grāmata*, 225. lpp.

lai izgatavotu individuālo vai ģimenes portretu, iedzīvotājiem bija iespēja doties uz fotodarbnīcām. Pirmā fotodarbnīca šajā apkaimē parādījās 19. gs. septiņdesmito gadu beigās, un tā piederēja Ivanam Baškakovam. Tā turpināja darboties arī astoņdesmitos gados un atradās Maskavas ielā 97.¹¹¹⁶ Kā liecina uzņēmuma sludinājums, tajā bija iespējams izgatavot portretus un grupas fotogrāfijas, kā arī veikt attēlu samazināšanu un palielināšanu.¹¹¹⁷

1897. gadā blakus īres namam Maskavas ielā 55 tika uzcelts fotogrāfijas paviljons,¹¹¹⁸ kurā 20. gs. sākuma darbojās F. Kovaļevska fotodarbnīca,¹¹¹⁹ bet 1914. gadā, kad fotogrāfijas bija kļuvušas par populāru pakalpojumu, Maskavas priekšpilsētā darbojās jau sešas fotodarbnīcas – F. Kovaļevska, J. Kaplana Maskavas ielā 80,¹¹²⁰ J. Rubļa Ludzas ielā 23¹¹²¹, L. Perela Maskavas ielā 106, S. Jasuna Elijas ielā 22¹¹²² un J. Meiselbarta Maskavas ielā 132¹¹²³, kur pirms tam bija atradusies J. Sproģa fotodarbnīca.¹¹²⁴

Pašās 19. gadsimta beigās Rīgā parādījās pirmie kustīgo attēlu jeb kino demonstrējumi. Samērā ātri pilsētnieku vidū tie iemantoja popularitāti, un uz Pirmo pasaules karu Rīga darbojās jau 22 kinoteātri.¹¹²⁵ Apzinoties jaunieveduma spēju piesaistīt apmeklētājus, vairāki uzņēmēji arī Maskavas priekšpilsētā īres namu telpās mēģināja ierīkot kinoteātrus. Viens no šiem uzņēmējiem bija Mozus Veizagers, kurš 1911. gadā Maskavas ielā 60 ierīkoja kino.¹¹²⁶ Arī namīpašnieks Eduards Liepiņš savā īres namā Katoļu ielā 30 1913. gadā iesniedza projektu par kinematogrāfā izbūvi pēc arhitekta Eižena Laubes projekta.¹¹²⁷

Vēl viena Maskavas priekšpilsētai raksturīga uzņēmējdarbības joma bija pirtis, kas skaidrojams ar krievu tradicionālo pirtī iešanu.¹¹²⁸ Pazīstamākā no tām bija brāļu Tuzovu pirts. Brāļi 1873. gada 24. maijā Maskavas priekšpilsētā atvēra 2 pirtis – Maskavas ielā 49 un Lāčplēša ielā. Pirts Maskavas ielā bija kopējā, strādāja otrdienās, ceturtdienās un sestdienās. Savukārt pirts Lāčplēša ielā bija smalkāka, tajā bija pieejams baseins, duša (sludinājumā nosaukta par *lietus aparātu*) un marmora vannas. Vīrieši to varēja apmeklēt otrdienās, ceturtdienās un sestdienās, bet sievietes – piektdienās.¹¹²⁹

¹¹¹⁶ *Firmenregister der Stadt Riga : Auszug für das Jahr 1883.*, S. 54.

¹¹¹⁷ *Рижский Вестник*, 1878, 25. январь, С. 4.

¹¹¹⁸ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 5288.l. (43. grupa, 83. grunts), 31. lp.

¹¹¹⁹ *Rigashes Adressbuch 1901*, S. 33.

¹¹²⁰ *Rigasches Adressbuch 1914*, S. 1173.

¹¹²¹ *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.*, С. 472.

¹¹²² *Rigasches Adressbuch 1914*, S. 1173.

¹¹²³ Turpat, S. 1174.

¹¹²⁴ *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.*, С. 472.

¹¹²⁵ Pērkone, I. *Kino Latvijā: 1920-1940*. Rīga: Zinātne, 2008. 83. lpp.

¹¹²⁶ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 5271.l. (43. grupa, 60. grunts), 97. lp

¹¹²⁷ LNA – LVVA, 2761.f., 3.apr., 4866.l. (39. grupa, 37. grunts I), 53. lp

¹¹²⁸ *Ko dara mūsu pilsētas valde?* Rīga: Müllera drukatava, 1913. 30. lpp.

¹¹²⁹ *Рижский Вестник*, 1873, 24 май, С. 4.

Vēl viena populāra pirts atradās Lubānas ielā 1/3. Pirts šajā gruntsgabālā atradās jau kopš 1869. gada,¹¹³⁰ un agrāk tā piederēja J. Kišfeldam. 1880. gadā pēc arhitekta O. Dīces projekta pirts vienstāvu mūra ēka tika pārbūvēta un paplašināta.¹¹³¹ Savukārt 1889. g. pēc O. Dīces projekta pirtij tika uzbūvēta jauna ēka.¹¹³² 19. gs. 90. gadu beigās gruntsgabals ar pirts ēku nonāca H. Brikmaņa īpašumā. 1897. g. pēc arhitekta K. Pēkšāna projekta pirts ēkai tika piebūvēts ūdens rezervuārs, bet 1899. g. pirts ēka tika pārbūvēta pilnībā.¹¹³³

1901. gadā Maskavas priekšpilsētā bija jau četras pirtis – Brikmaņa Lubānas ielā 1/3, Tuzovu Maskavas ielā 47, T. P. Nesadomova Maskavas ielā 7 un K. Sidorova Maskavas ielā 64.¹¹³⁴

Savukārt 1914. gadā Maskavas priekšpilsētā bija jau astoņas pirtis – Daugavpils ielā 62/66 atradās Šūmana pirts, Lubānas ielā 1/3 atradās Brinkmana pirts, Jersikas ielā 20 M. Vinduskalna, Maskavas ielā 64 E. Andževksa, Maskavas ielā 7 T. P. Nesadoma, Maskavas ielā 106 V. Kleinberga, Maskavas ielā 61 R. Urbāna un Maskavas ielā 47 Tuzova.¹¹³⁵

Kā liecina laikabiedru atmiņas, „lētākās pirtis 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā maksāja piecas kapeikas, bet dārgās — 10 kapeikas. Pirtīs pārdeva kvasu vai zelteri, un par pirtnieka pakalpojumiem bija jāpiemaksā 25 kapeikas. Tāpat papildus maksa bija par vannas lietošanu. Pie pirts kases varēja iegādāties bērza slotas, ziepes un suku jeb mačalku, kuru daudzi izmantoja ne vien pirtī, bet arī mājās grīdu un trauku beršanai. Mačalkas bija tik izturīgas, tā kalpoja gadiem, tāpat kā bērza slotas. Tās lepni padusē sestdienās nesa visa ģimene, lai visi redzētu, ka ģimene iet uz pirti. Pirts diena izvērtās līdzīga svētkiem. Katrai pirtij bija sava seja, arī sava klientūra un savs gars. Tāpēc dažkārt ļaudis mēroja tālāku ceļu, lai tiktu pie sava pirtnieka un uz iemīļotās lāvas.”¹¹³⁶

Par spīti straujajai pilsētas industrializācijai, savu vietu nebija zaudējušas arī dažādas amatnieku darbnīcas. Maskavas priekšpilsēta īpaši pazīstama pilsētā bija ar savam ikonu gleznošanas darbnīcām, ko var skaidrot ar tās iedzīvotāju konfesionālo sastāvu. Pēc tām šeit bija gan liels pieprasījums, gan arī meistari, kas tās prata gleznot. 20. gadsimta sākumā šeit atradās trīs ikonu gleznošanas darbnīcas, kas bija vienīgās Rīgā. Maskavas ielā 112 S. E.

¹¹³⁰ LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5766. l. (47. grupa, 30. grunts), 3. lp.

¹¹³¹ Turpat, 9. lp.

¹¹³² Turpat, 16. lp.

¹¹³³ Turpat, 52. lp.

¹¹³⁴ *Rigasches Adressbuch 1901*, S. 6.

¹¹³⁵ *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.*, С. 276.

¹¹³⁶ Alberts, J. Pirts par 5 kapeikām. Jāņa Alberta atmiņas par veco Rīgu. *Laiks*. 1959, 26. augusts, 5. lpp.

Vasiļjeva darbnīca Maskavas ielā 59 F. A. Jūliusa darbnīca un Maskavas ielā 113 I. M. Sokolova darbnīca.¹¹³⁷

19. gadsimta beigās Maskavas priekšpilsētā darbojās divas aptiekas – Leonarda Kiršfelda (darbojās vismaz kopš 1866. gada),¹¹³⁸ kura atradās Maskavas ielā 57 un aptieka Jēzusbaznīcas ielā 11,¹¹³⁹ kura tika ierīkota jau ap 1812. gadu un to vadīja aptiekāra I. A. Krauzes dēls Pauls Krauze.¹¹⁴⁰

1914. gadā ielā jau darbojās trīs aptiekas – Gogoļa ielā 1–5 atradās Rīgas–Orlas dzelzceļa stacijas aptieka,¹¹⁴¹ Maskavas ielā 128 Ivanovska aptieka, kuras īpašnieks bija Aleksandrs Lites, un Maskavas ielā 55 joprojām darbojās Kiršfelda aptieka (pats Kiršfelds bija nomiris 1893. gadā 66 gadu vecumā)¹¹⁴², kuru tagad vadīja G. Langevics.¹¹⁴³

Kā liecina apkopotie dati, Maskavas priekšpilsētā aplūkotajā laikposmā bija iespējams iegādāties visas nepieciešamākās preces un saņemt dažāda veida pakalpojumus. Salīdzinājumā ar citām Rīgas pilsētas apkaimē šeit bija liels traktieru un tējnīcu skaits, kā arī atradās vienīgās ikonu gleznošanas darbnīcas Rīgā, kas liecina par krievu kultūras ietekmi uz šo pilsētas daļu.

5.3. Noliktavas

Saistībā ar saimnieciskās dzīves aktivizēšanos arvien pieauga vajadzība pēc vietām, kurās būtu iespējams uzglabāt izejmateriālus un saražoto produkciju, tādēļ 19. gs. otrajā pusē aktualizējās nepieciešamība pēc jaunām noliktavām.

Rīgas maģistrāts 19. gs. vidū pilsētniekiem piedāvātās noliktavas bija izvietotas daļēji vecpilsētas noliktava kvartālā un daļēji bija izkaisītas pa citiem pilsētas un priekšpilsētas rajoniem. Kamēr uz pārbūvi bija slēgta Rīgas osta, pilsētas noliktavas bija tik ļoti pārpildītas, ka preču izvietošanai nācās izmantot privātās telpas. Kopējais noliktavu daudzums nespēja atbilst nepieciešamajām prasībām.¹¹⁴⁴

Pēc pilsētas nocietinājumu nojaukšanas jaunizveidotajā bulvāra lokā tika aizliegta noliktavu būve, paredzot to būvniecībai atsevišķu teritoriju Kārļa baseina tuvumā.¹¹⁴⁵ Noliktavu kvartāla vietas izvēlē liela loma bija dzelzceļa stacijas tuvumam, jo arvien pieaugošie preču pievedumi, radīja nepieciešamību pēc uzglabāšanas vietas.¹¹⁴⁶

¹¹³⁷ *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.*, С. 317.

¹¹³⁸ *Rigasche Zeitung*, 1866, 16. Juni, S. 4.

¹¹³⁹ *Firmenregister der Stadt Riga : Auszug für das Jahr 1883*. S. 53.

¹¹⁴⁰ Schweder. G. Die ältesten Apotheken Rigas. *Baltische Monatschrift*, 1911, 1. August, S. 120.

¹¹⁴¹ *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.*, С. 273.

¹¹⁴² Begraben. *Rigasche Stadtblätter*, 1893, 28. Oktober, S. 349.

¹¹⁴³ *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.*, С. 272.

¹¹⁴⁴ Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture: 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*, 137. lpp.

¹¹⁴⁵ Karlštrēma, I. Lastādija – Spīķeru kvartāls. *Latvijas Architektūra*. 2014, apr./maijs, 92. lpp.

¹¹⁴⁶ Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture: 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*, 23. lpp.

Kopumā tika izveidoti trīs noliktavu jeb spīķeru kvartāli. Pirmais spīķeru kvartāls izveidojās veco spīķeru vietā, otrs izvietojās teritorijā, kura bija parādījusies pēc nocietinājumu nojaukšanas, starp toreizējo Spīķeru un Elizabetes ielu. Savukārt trešais kvartāls veidojās uz no nocietinājumiem brīvās zemes starp Spīķeru ielu un Kārļa baseinu.¹¹⁴⁷

Spīķeru kvartāla izbūvi reglamentēja ne tikai vispārējie Rīgas būvnoteikumi, bet arī īpaši 1860. gadā izdotie kvartāla apbūves noteikumi. Tajos tika noteikti spīķeru būvniecībai paredzētā zemes gabala iegādes un spīķeru ēku būvniecības nosacījumi. Šajos noteikumos tika atrunāts, ka spīķeru kvartālam atvelētajā teritorijā drīkst būvēt tikai noliktavas ēkas. Lai kvartālā izbūvētie spīķeri veidotu vienotu ansambli, reglamentā tika paredzēts, ka spīķeru fasādēm bija jābūt saskanīgām. Ņemot vērā, ka spīķeros tika plānots uzglabāt dažādus viegli uzliesmojošus materiālus, noteikumos stingri tika noteiktas ugunsdrošības normas: 1) jumta segumam drīkstēja izmantot tikai ugunsdrošus materiālus; 2) spīķeru arējās un iekšējās sienas drīkstēja būt tikai no mūra, un tika aizliegta arī koka starpsienu izbūve; 3) spīķeros nedrīkstēja ierīkot krāsnis un citas apsildes sistēmas.¹¹⁴⁸

Kvartāla apbūve noritēja no 1864. līdz 1886. gadam. Spīķerus parasti būvēja par privātiem līdzekļiem vai par vietējo tirgoņu veidoto spīķeru biedrību kopējiem līdzekļiem.¹¹⁴⁹ Liela daļa to piederēja vietējiem krievu tirgotājiem, kuru vidū bija J. Balahins,¹¹⁵⁰ I. Muhins,¹¹⁵¹ V. Osipovs,¹¹⁵² Bulatkins,¹¹⁵³ un tālāk tie tika izīrēti dažādām bankām un tirdzniecības firmām.¹¹⁵⁴

Spīķeri tika izvietoti perpendikulāri Daugavai četrās rindās.¹¹⁵⁵ No stacijas līdz tiem tika izbūvētas sliedes tā,¹¹⁵⁶ lai dzelzceļa vagoni varētu piebraukt klāt katrai noliktavas ēkai. Kopumā bija 43 šādas noliktavas, kurās varēja novietot 8333 preču kravu vagonus vai 7,5 miljonu pudu (aptuveni 122 850 t) preču.¹¹⁵⁷

¹¹⁴⁷ *Die Abtragung der Festungswerke Riga's und die damit verbundenen Communalbauten : Bericht und Rechenschaft der ständischen Commission, S. 42.*

¹¹⁴⁸ Bedingungen für den Ankauf und Anbau von Grundplätzen in dem für Ambaren und Speicherräume bestimmten Viertel. *Besondere Beilage zur Livländische Gouvernements-Zeitung, 1860. 9. Sept.*

¹¹⁴⁹ *Краткий исторический очерк объединения и эксплуатации Риги-Орловской железной дороги ко дню пятидесятилетия постройки Риги-Двинского участка, как самостоятельной в свое время Риги-Динабургской жел. д., С. 27.*

¹¹⁵⁰ LNA – LVVA, 2761 f., 3.apr., 470. l. (41. grupa, 95. grunts), 3. lp.

¹¹⁵¹ LNA – LVVA, 2761 f., 3.apr., 449. l. (41. grupa, 90. grunts), 10. lp.

¹¹⁵² LNA – LVVA, 2761 f., 3.apr., 448. l. (41. grupa, 92. grunts), 4. lp.

¹¹⁵³ LNA – LVVA, 2761 f., 3.apr., 457. l. (40. grupa, 44. grunts), 2. lp.

¹¹⁵⁴ Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture: 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*, 138. lpp.

¹¹⁵⁵ Turpat.

¹¹⁵⁶ *Краткий исторический очерк объединения и эксплуатации Риги-Орловской железной дороги ко дню пятидесятилетия постройки Риги-Двинского участка, как самостоятельной в свое время Риги-Динабургской жел. д., С. 27.*

¹¹⁵⁷ Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture: 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*, 138. lpp.

Arhitektoniski visi spīķeri celti kā vienots ansamblis, tā sauktajā „ķieģeļu stilā”. To projekta autori bija pazīstamākie Rīgas arhitekti – J. F. Baumanis, R. Pflūgs, F. Hess, K. Felsko un R. Šmēlings. Lai gan spīķeri tika celti vienotā stilā, tomēr katram no arhitektiem bija savs rokraksts. Dekoratīvi bagātīgāki bija R. Šmēlinga, R. Pflūga, J. F. Baumaņa un K. Felsko celtie spīķeri, savukārt vienkāršāki, gandrīz bez arhitektoniskām detaļām, bija F. Hesa spīķeri.¹¹⁵⁸

Spīķeri kļuva par arhitektoniski augstvērtīgu risinājumu saimnieciskās dzīves izaicinājumiem. To izbūve palīdzēja nodrošināt gan Maskavas priekšpilsētas, gan pilsētas centra saimnieciskās dzīves vajadzības.

Laikposmā no 19. gadsimta otrās puses līdz 1915. gadam, notika pakāpeniska Maskavas priekšpilsētas saimnieciskās nozīmes palielināšanās, par ko liecina aizvien pieaugošais uzņēmumu skaits un to sniegto pakalpojumu daudzveidība. Maskavas priekšpilsētā iespējams izdalīt divus rajonus, kuri atbilst diviem priekšpilsētas iecirkņiem – 1., kurā saimnieciskā darbība galvenokārt balstījās uz amatnieku darbnīcām un 4. iecirknis, kurš vairāk bija orientēts uz lielrūpniecību. 4. iecirknī atradās lielākie uzņēmumi – Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpnīca un Baltijas linu audeklu manufaktūra, kā arī lielās kokzāģētavas.

Rūpniecībā visvairāk bija nodarbināti lietuvieši, krievi un latvieši. Ebreji un vācieši vairāk darbojās amatniecības jomā, īpaši apģērbu izgatavošanā. Dažādu etnisko grupu atšķirīgais nodarbošanās veida īpatsvars, liek secināt, ka, lai gan iedzīvotāji industriālās revolūcijas iespaidā arvien vairāk strādāja rūpniecības sfērā, tomēr saglabājās zināmas vēsturiski veidojošās atšķirības, kā arī to, ka rūpniecībā galvenokārt bija nodarbināti iebraucēji. Noliktavu jeb spīķeru atrašanās Maskavas priekšpilsētā padarīja to par pilsētas saimnieciskai dzīvei svarīgu apkārtni.

¹¹⁵⁸ Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*, 156. – 157. lpp.// Sk. pielikuma 5.23. att.

SECINĀJUMI

Daudzās Eiropas lielpilsētās tostarp Rīgā 19. gadsimts kļuva par transformācijas laiku, tās atbrīvojās no novecojušajām nocietinājuma sistēmām un kļuva par vienotu veselumu ar savām priekšpilsētām, tā radot lielpilsētas mūsdienu izpratnē. Pēc pilsētas mūru nojaukšanas kādreiz no pilsētas nošķirto priekšpilsētu dzīve un attīstība būtiski izmainījās. Tās vairs nekalpoja par buferu sistēmu un pilsētas apgādei nepieciešamo produktu un materiālu sagādes vietu, kuru vajadzības gadījumā varēja nodedzināt, tagad to attīstība kļuva par mērķtiecīgu un plānotu.

Šīs nozīmīgās pārmaiņas bija saistāmas ar virkni faktoru. Par galveno no tiem var uzskatīt industriālo revolūciju, kura 18. gadsimtā aizsākās Anglijā un ātri vien izplatījās arī pārējā Eiropā, 19. gadsimta vidū sasniedzot arī Rīgu. Industrializācija kardināli izmainīja Rīgas pilsētas attīstību, kura joprojām sevī saglabāja viduslaikiem raksturīgas iezīmes. Tā pakāpeniski sāka kļūt par modernu pilsētu, kurai bija nozīmīga loma Baltijas un arī visas Krievijas impērijas saimnieciskajā un ekonomiskajā dzīvē.

Pilsētā palielinājās rūpnīcu skaits, kas savukārt prasīja darba tirgus pārstrukturizāciju. Tādēļ arvien lielāks skaits darba meklētāju devās uz Rīgu no tuvākajām Krievijas impērijas gubernām, lai strādātu rūpnīcās. Šajā pašā periodā tika likvidēts arī viens no Krievijas impērijas attīstību bremsējošajiem faktoriem – dzimtbūšana. Lai gan Vidzemes un Kurzemes gubernā tā jau tika atcelta 19. gs. sākumā, tomēr tās vispārējā atcelšana atstāja lielu iespaidu uz Rīgu, jo iebraucēji tajā sāka ierasties no Vitebskas, kā arī mūsdienu Baltkrievijas un Lietuvas teritorijā ietilpstošajām gubernām. Laikā no 19. gs. otrās puses līdz Pirmajam pasaules karam Rīgā iedzīvotāju skaits palielinājās aptuveni piecas reizes un sasniedza pusmiljonu.

Rīgas iedzīvotāju sastāvs ne tikai palielinājās, bet arī kļuva daudzveidīgāks. Rīgā palielinājās jau iepriekš pilsētā lielā skaitā dzīvojošo latviešu, krievu un ebrejus skaits, tā samazinot vāciešu dominanci. Rīgā arī ienāca iepriekš ne tik pārstāvētas grupas kā lietuvieši un poļi. Līdz ar viņu parādīšanos par nozīmīgu konfesiju Rīgā atkal kļuva katolicisms.

Maskavas priekšpilsēta jau pirms lielā migrācijas viļņa bija izveidojusies par etniski un konfesionāli daudzveidīgu pilsētas daļu ar Rīgai netipiski lielu vecticībnieku un jūdaistu skaitu. Šīs kopienas, pret sevi vērsto vajāšanu dēļ, bija kļuvušas noslēgtas un arī aplūkojamajā laikposmā turpināja dzīvot Maskavas priekšpilsētā (ebreji pārsvarā 1. iecirknī, bet vecticībnieki – 4.).

Ņemot vērā iedzīvotāju skaita pieaugumu, pilsētas ekonomiskās dzīves izaugsmi un teritoriālo paplašināšanos, bija radušies visi priekšnosacījumi aktīvai dzīvojamās apbūves

celtniecībai. Celtniecības darbu apjomi aplūkojamajā laikposmā nebija vienmērīgi. Tos ietekmēja ekonomiskās fāzes – lejupslīdes laikā tie samazinājās, savukārt augšupejas laikā – palielinājās. Par visaktīvāko celtniecības periodu kļuva laikposms no 1909. gada līdz Pirmajam pasaules karam, kad celtniecība strauji apsīka.

Arvien pieaugošie celtniecības apmēri mudināja pilsētas valdi ieviest stingrāku būvniecības darbu saskaņošanas kārtību un uzraudzību, kā arī pilnveidot pilsētas būvnoteikumus. Tāpat pēc pilsētas nocietinājumu nojaukšanas savu jēgu bija zaudējuši priekšpilsētās esošie mūra ēku celtniecības ierobežojumi. Tika paredzēta pakāpeniska pāreja tikai uz mūra apbūvi. Tomēr pilsētnieki tam vēl nebija finansiāli gatavi, un koka ēkas tika celtas līdz pat Pirmajam pasaules karam.

Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknis jau kopš 1885. gada pilnībā ietilpa tikai mūra apbūves zonā, savukārt 4. iecirknis tajā tika iekļauts pakāpeniski. Tādēļ Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī 19. gs. pēdējā desmitgadē un 20. gs. sākumā koka ēkas tika celtas reti, bet 4. iecirknī joprojām samērā daudz.

Par spīti tam, ka koks joprojām saglabājās par svarīgu Maskavas priekšpilsētas dzīvojamo ēku celtniecības materiālu. Laika gaitā koka ēkas tika nomainītas pret mūra. Sākotnēji mūra ēkas Maskavas priekšpilsētā ienāca sabiedrisko ēku projektos, bet dzīvojamajā apbūvē ap 19. gs. 70. – 90. gadiem (atkarībā no apkaimes daļas).

Arhitektoniski Maskavas priekšpilsētas dzīvojamā apbūvē neveidojās vienoti arhitektoniski ansambļi. Mazstāvu koka apbūve mijās ar daudzstāvu mūra namiem. Arhitektūras stilu daudzveidība labāk izpaudās mūra ēkās nekā koka, kurās Krievijas impērijas parauga fasāžu ietekme saglabājās līdz 19. gs. beigām. Savukārt priekšpilsētas mūra apbūvē bija novērojama lielāka dažādība – gan celtnes eklektisma stilā, gan jūgendstilā un nacionālajā romantismā, gan neoklasicismā. Tomēr, ņemot vērā Maskavas priekšpilsētas samērā vēlo pāreju uz mūra ēku celtniecību, visvairāk tajā atrodamas ēkas 20. gs. sākumā izplatītajā stateniskajā jūgendstilā.

Ēkas Maskavas priekšpilsētā bija mazāk dekoratīvas un ar zemāku labiekārtotības līmeni nekā pilsētas centrā, jo pieprasījumu pēc tur esošajiem dzīvokļiem veidoja atšķirīgas sabiedrības grupas. Pārsvārā tur tika celti vienistabas dzīvokļi.

Par spīti tam, ka Maskavas priekšpilsētā vienviet mājāja vairākas etniskās un reliģiskās kopienas, ierobežotie pieejamās dzīvojamās platības resursi, nereti lika dažādu kopienu pārstāvjiem dzīvot vienviet, it īpaši tiem, kuri Rīgā bija ieradušies nesen.

Maskavas priekšpilsēta savas teritoriālās aprises ieguva aplūkojamajā laikposmā, pateicoties dzelzceļa sliežu izbūvei, kas to atdalīja no pārējās Maskavas priekšpilsētas

administratīvās vienības, un sekmēja tās kā atsevišķas apkaimes attīstību. Arī Maskavas priekšpilsētas ielu tīkls nostabilizējās līdz 19. gadsimta beigām. Līdz 20. gadsimta sākumam tika izbruģētas gandrīz visas Maskavas priekšpilsētas ielas, tomēr lielākoties to bruģēšanā izmantoja zemākas kvalitātes ielu seguma materiālu, augstvērtīgākos rindu akmeņus izmantojot tikai nozīmīgāko apkaimes ielu bruģēšanai. Arī ielu apgaismošanā, ūdensapgādē, kanalizācijas sistēmā un citos labiekārtojumos Maskavas priekšpilsēta atpalika. Tomēr uzlabojumi aplūkojamajā laikposmā tika veikti.

Lai nodrošinātu ērtu satiksmi starp pilsētas centru un priekšpilsētām 19. gs. beigās Rīgā sāka attīstīties sabiedriskā transporta satiksme. Par galveno satiksmes ceļu Maskavas priekšpilsētā kļuva Maskavas iela. Pa to kursēja gan regulāra zirgu omnibusu, gan zirgu un vēlāk – elektriskā tramvaja satiksme.

Maskavas priekšpilsētā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā parādījās daudzas dažādu funkciju sabiedriskās ēkas un vietas. Daļai no tām bija tikai lokāla nozīme, un tās galvenokārt kalpoja vietējo iedzīvotāju vajadzībām, savukārt daļa bija nepieciešamas visas pilsētas vajadzībām.

Liela rošība noritēja ap galveno Maskavas priekšpilsētas tirgus laukumu – Sarkankalniņa tirgu. Tas pat kļuva par sava vieda apkaimes simbolu un orientieri. Savukārt spīķeru kvartāla tuvumā izvietojās sīkumtirgus un vairāki sezonāli tirgus laukumi, kuri piesaistīja rīdziniekus no visas pilsētas. Savukārt par iecīnītām atpūtas vietām pilsētniekiem kļuva sabiedriskie parki, Maskavas priekšpilsētā tādi bija divi – Kojusalas dārzs un Miera dārzs (parks).

Pilnvērtīgas pilsētas darbības nodrošināšanai Maskavas priekšpilsētā, tāpat kā citās pilsētas daļās, tika izvietoti dažādi palīdzības un komunālie dienesti, piemēram, policijas iecirkņi, ugunsdzēsēju depo u.tml. Šeit arī izveidojās pirmā Rīgas dezinfekcijas stacija un sekciju kamera (vēlāk morgs). Ūdensapgādes nodrošināšanai visā pilsētā tika izvēlēts Krīdeners dambis, pie kura tika uzcelta ūdens sūkņēšanas stacija.

Ņemot vērā daudzveidīgo Maskavas priekšpilsētas konfesionālo sastāvu, tajā atradās vairāku konfesiju dievnami. Aplūkojamajā laikposmā tie joprojām sabiedrībā ieņēma nozīmīgu lomu un ap tiem koncentrējās kopienas sabiedriskā dzīve.

Vietējās draudzes arī sākotnēji bija tās, kuras sniedza sociālo palīdzību grūtībās nonākušajiem iedzīvotājiem, tomēr 20. gs. sākumā arvien vairāk palīdzību sāka sniegt arī pilsētas valde. Tā Maskavas priekšpilsētā izveidoja jauniešu patversmi, kurā viņi varēja apgūt amatu, bērnudārzu un silīti, kā arī vīriešu nakts patversmi. Tas vecināja apkaimes sociālās vides uzlabošanu.

Tāpat pilsēta arvien vairāk sāka rūpēties par bērnu izglītošanu, kura arī līdz 19. gs. beigām pārsvarā bija draudžu skolu rokās. Bet, ņemot vērā, ka Maskavas priekšpilsētā bija viszemākais lasītprasmes līmenis, izglītības kvalitāte tajās bija zema. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Maskavas priekšpilsētā tika atvērtas vairākas pilsētas elementārskolas. Trūcīgākie bērni to apmeklēšanai varēja saņemt atbrīvojumu no skolas naudas. Tādējādi izglītība šajā apkārtnē kļuva pieejamāka, tomēr lielākā daļa iedzīvotāju arī 20. gs. sākumā joprojām deva priekšroku draudzes skolām.

Industriālās revolūcijas iespaidā būtiski izmainījās pilsētas vajadzības un funkcijas. Uz to vēl nebijušos apmēros bija nepieciešams nogādāt izejmateriālus un saražoto produkciju. Ar mērķi nodrošināt regulārus pārvadājumus starp dažādām Krievijas impērijas daļām, 19. gs. otrajā pusē Krievijas impērijā notika aktīva dzelzceļa līniju būvniecība tostarp arī Rīgā, kura sākotnēji tika savienota ar Dinaburgu (Daugavpili), bet vēl vēlāk ar Orļu.

Par galvenajām rūpniecības nozarēm Rīgā kļuva metālapstrāde, mašīnbūve, ķīmiskā rūpniecība, šķiedru un koksnes apstrāde, papīra, porcelāna un fajansa ražošana, kā arī kokzāģēšana. Tā kā Rīgas rūpnieciskā pilsētas dzīve koncentrējās priekšpilsētās, arī Maskavas priekšpilsētā parādījās daļa no šo pārstāvētāko nozaru uzņēmumiem.

Tomēr Maskavas priekšpilsētas saimnieciskā dzīve nebija vienlīdz aktīva un vienvēidīga visas apkaimes ietvaros. Lielrūpniecība pārsvarā noritēja Maskavas priekšpilsēta 4. iecirknī, un par galveno rūpniecisko centru kļuva teritorija pie pilsētas austrumu robežas, tagadējās Dzērvju, Slāvu, Maskavas un Salaspils ielas teritorijā. Tur atradās četri no lielākajiem apkaimes uzņēmumiem – alus darītava “Livonija”, Baltijas linu auduma manufaktūra, Kuzņecova porcelāna un fajansa rūpnīca, kā arī Džordža Armisteda Rīgas kaulu apstrādes rūpnīca. Šāda rūpniecības uzņēmumu koncentrācija skaidrojama gan ar to, ka tur ilgāk saglabājās no apbūves brīva teritorija, gan to, ka tā līdz pat 19. gs. vidum neietilpa Rīgas priekšpilsētu bufera zonas teritorijā, tādēļ tur bija iespējams celt mūra ēkas, kas ir nepieciešamas lielām rūpnīcām. Savukārt abos Kojusalas grāvja krastos aplūkojamajā laikposmā atradās virkne kokzāģētavu.

Maskavas priekšpilsētas 1. iecirknī, kas atradās tuvāk pilsētas centram, darbojās nelielas rūpnīcas, kuras specializējās apģērbu izgatavošanā, ķīmijas nozarē un pārtikas preču ražošanā. Dzīvokļos un namu pirmajos stāvos tur izvietojās arī virkne darbnīcu. Par vislielāko uzņēmumu šajā iecirknī 20. gs. sākumā kļuva “August Lyra” Kantoru grāmatu un konvertu fabrika.

Ņemot vērā lielo krievu tirgotāju skaitu, kurš mitinājās kādreizējā krievu iebraucamā nama tuvumā, 1. iecirknī joprojām liela loma bija ne tikai amatniecībai, bet arī tirdzniecībai. Tādēļ tieši tur izveidojās arhitektoniski augstvērtīgais spīķeru apbūves kvartāls.

Aplūkojamā laikposmā Maskavas priekšpilsētā bija pieejams arī samērā daudzveidīgs pakalpojumu sfēras klāsts. Tajā bija atrodami dažādi koloniālpriekšu, apģērba un apavu, kā arī citi specializēti veikali. Tāpat Maskavas priekšpilsētā atradās ēdināšanas iestādes un bēdīgi slavenie traktieri, kuri ap sevi pulcēja nelabvēlīgāko iedzīvotāju daļu. Pateicoties lielajam krievu īpatsvaram, tur arī bija vairākas pirtis un tējnīcas, kā arī vienīgās pilsētā ikonu izgatavošanas darbnīcas. Tāpat vietējiem izdzīvotājiem bija pieejami arī tādi sabiedriskie pakalpojumi kā veļas mazgātavas un frizētavas. Savukārt atpūtas brīžiem – fotodarbnīcas un kinoteātri. Šie uzņēmumi galvenokārt izvietojās gar galvenajām Maskavas priekšpilsētas ielām – Maskavas, Daugavpils, Lāčplēša, Jersikas un Katoļu.

Rīgai un tās priekšpilsētām ir daudz kas kopīgs ar citām tālaika Eiropas lielpilsētām. Tā atbrīvojās no saviem mūriem un vaļņiem ap to pašu laiku, kad tādas pilsētas kā Parīze un Vīne. To arī piemeklēja strauja industrializācija un urbanizācija, kura radīja pilsētai jaunus izaicinājumus pilsētnieku dzīves apstākļu uzlabošanai un galveno pilsētas funkciju nodrošināšanai. Tomēr atšķirībā no citām Eiropas lielpilsētām, kuras kosmopolītiskas kļuva tikai pēc industriālās revolūcijas, Rīga tāda bija jau sen. Savukārt pašas Rīgas ietvaros Maskavas priekšpilsēta bija izveidojusies par savdabīgu pilsētas daļu, kuru laikabiedri devēja par pilsētas daļu, kurā valda savi likumi un tradīcijas.

Tomēr, lai gan mūsdienās Maskavas priekšpilsētu pieņemts uzskatīt par vienotu kultūrvēsturisku pilsētas apkaimi, tās ietvaros atrodamas samērā lielas atšķirības, kuras bija veidojušās jau pirms aplūkojamā laikposma un turpināja saglabāties. Maskavas priekšpilsētā izšķirami divi rajoni, kuri aptuveni atbilst toreizējiem Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknim (to robežšķirtne ir Daugavpils iela). 1. iecirknis, kurš atradās tuvāk pilsētas centram, bija nedaudz labāk izglītots un pārsvarā orientēts uz tirdzniecību un amatniecību. Tas bija galvenais Rīgas ebreju centrs, kā arī tajā dominēja mūra apbūve. Savukārt 4. iecirknis bija vairāk orientēts uz rūpniecību un tajā bija viszemākais lasītpratēju skaits Rīgā. Tajā sev mājvietu bija radusi vecticībnieku kopiena, kā arī tur vēl ilgi saglabājās koka apbūve.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākums kļuva par pārmaiņu posmu gan Eiropas lielpilsētu dzīvē, gan Rīgā. Arī Maskavas priekšpilsēta kā daļa no pilsētas attīstījās vēl nebijušos tempos, tajā pašā laikā, spējot saglabāt tikai sev raksturīgās iezīmes.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

1. Avoti

1.1. Nepublicētie

1. Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA – LVVA), 10. f. (Vidzemes guberņas valdes Būvniecības nodaļa), 4. apr., 878. l. (Projekts par Vienticības, Augšāmcelšanās baznīcas un sieviešu Sergeja klostera patversmi)
2. LNA – LVVA, 104. f. (Vidzemes guberņas Vecākais fabriku inspektors), 1. apr., 55. l. (Ziņas par strādnieku un tvaika katlu skaitu rūpniecības uzņēmumos Rīgā 1896. – 1897.)
3. LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 57. l. (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un medicīnisko palīdzību strādniekiem 1901.)
4. LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 67. l. (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un darbalaika ilgumu fabrikās un rūpnīcās 1908.)
5. LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 68. l., (Ziņas par gada produkciju, strādnieku skaitu un darbalaika ilgumu fabrikās un rūpnīcās 1908.)
6. LNA – LVVA, 104. f., 1. apr., 372. l. (Par mazgadīgo fabrikas strādnieku izglītošanu 1894 – 1900. gads)
7. LNA – LVVA, 2706. f. (Krievijas 1897. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā materiāli), 1. apr., 3. l. (Rīgas pilsētas uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Romanovu (Lāčplēša) iela)
8. LNA – LVVA, 2706. f., 1. apr., 14. l. (Rīgas pilsētas uzskaitīto iedzīvotāju saraksti: Jaroslavas (Ludzas) iela II daļa)
9. LNA – LVVA, 2761. f. (Rīgas pilsētas Būvniecības komisija), 3. apr., 434. l. (4. grupa, 7. grunts)
10. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 448. l. (41. grupa, 92. grunts)
11. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 449. l. (41. grupa, 90. grunts)
12. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 457. l. (40. grupa, 44. grunts)
13. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 470. l. (41. grupa, 95. grunts)
14. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4844. l. (39. grupa, 15. grunts)
15. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4847. l. (39. grupa, 19. grunts)
16. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4866. l. (39. grupa, 37. grunts I)
17. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4922. l. (39. grupa, 94. grunts)
18. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4964. l. (39. grupa, 136. grunts)

19. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4975. l. (39. grupa, 147. grunts)
20. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4979. l. (39. grupa, 151. grunts)
21. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 4994. l. (40. grupa, 21., 22., 23. grunts)
22. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5032. l. (40. grupa, 67. grunts)
23. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5090. l. (41. grupa, 18. grunts II)
24. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5092. l. (41. grupa, 20. grunts)
25. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5097. l. (41. grupa, 27. grunts)
26. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5130. l. (41. grupa, 60. grunts)
27. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5148. l. (41. grupa, 72. grunts)
28. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5168. l. (41. grupa, 94. grunts)
29. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5180. l. (41. grupa, 106. grunts)
30. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5271. l. (43. grupa, 60. grunts)
31. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5281. l. (43. grupa, 73. grunts)
32. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5288. l. (43. grupa, 83. grunts)
33. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5295. l. (43. grupa, 90. grunts)
34. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5323. l. (43. grupa, 122. grunts)
35. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5345. l. (43. grupa, 147. grunts)
36. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5402. l. (44. grupa 44. grunts)
37. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5442. l. (44. grupa, 85. grunts)
38. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5465. l. (44. grupa, 114. grunts)
39. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5597. l. (45. grupa, 125. grunts)
40. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5615. l. (45. grupa, 148. grunts)
41. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5724. l. (46. grupa, 119. grunts)
42. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5726. l. (46. grupa, 121. grunts)
43. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5766. l. (47. grupa, 30. grunts)
44. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5778. l. (47. grupa, 51. grunts)
45. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5836. l. (47. grupa, 117. grunts)
46. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5845. l. (47. grupa, 129. grunts)
47. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5860. l. (48. grupa, 1., 2., 3. grunts)
48. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5862. l. (48. grupa, 3. grunts)
49. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5901. l. (48. grupa, 42. grunts)
50. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5926. l. (48. grupa, 72. grunts)
51. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 5941. l. (48. grupa, 95. grunts)
52. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 9808. l. (72. grupa, 56. grunts)

53. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 9824. l. (72. grupa, 70. grunts I)
54. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 9825. l. (72. grupa, 70. grunts II)
55. LNA – LVVA, 2761. f., 3. apr., 9848. l. (72. grupa, 95. grunts)
56. LNA – LVVA, 2791. f. (Rīgas pilsētas Statistiskā komiteja), 1. apr., 42. l. (Statist. pārskati par Rīgas lielrūpniecību 1913. – 1917.)
57. LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 53. l. (Statistiskais pārskats par Rīgas pilsētas skolu darbību 1883 – 1908)
58. LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 149. l. (Rīgas pilsētas gruntsgabalu, ēku un būvju skaitīšanas saraksts, 1913.)
59. LNA – LVVA, 2791. f., 1. apr., 189. l. (Statistiskie pārskati par būvju celšanu Rīgā)

1.2. Publicētie

60. Becker, B. *Aus der Bauthätigkeit Rigas und dessen Umgebung in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts: mit einem Plan Rigas aus dem Jahre 1864.* Riga: W. Mellin & Co, 1898. 112 S
61. Blumenbach, A. *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga.* Riga: Buchdruckerei des Rigaer Tageblatts (P. Kerkovius), 1913. 113 S.
62. *Die Abtragung der Festungswerke Riga's und die damit verbundenen Communalbauten : Bericht und Rechenschaft der ständischen Commission.* Riga: W.F. Häcker, 1864. 160 S
63. *Ko dara mūsu pilsētas valde?* Rīga: Müllera drukatava, 1913. 33 lpp.
64. *Riga und seine Bauten.* Riga : Verlag des "Rigaer Tageblatt", 1903. 477 S
65. Scherwinsky, von M. (hrsg.). *Die Rigaer Jubiläums-Ausstellung 1901 in Bild und Wort: ein Erinnerungsbuch.* Riga: Jonck & Poliewsky, 1902., 267. S
66. Technischen Verein zu Riga (hers.). *Beiträge zur Geschichte der Industrie Rigas. Heft II.* Riga: Druck von W.F. Häcker, 63 S.
67. Technischen Verein zu Riga (hers.). *Beiträge zur Geschichte der Industrie Rigas III.* Riga: Druck von W.F. Häcker, 1912. 98 S
68. Walford, E. *Underground London: Its railways, subways and sewers, in Old and New London: Volume 5.* London: Cassell, Petter & Galpin, 1878.
69. Абызов, Ю. (сост.) *От Лифляндии - к Латвии: Прибалтика русскими глазами.* Москва: Аркаюр, 1993. 415 с.
70. Гейтер, К. П. *Путеводитель по Ригѣ и ея окрестностямъ.* Рига: издание К.П. Гейтера, 1885. 86 с.

71. *Краткій историческій очеркъ объединенія и эксплуатаціи Риги-Орловской желѣзной дороги ко дню пятидесятилѣтія постройки Риги-Двинскаго участка, какъ самостоятельной въ свое время Риги-Динабургской жел. д.* Рига: тип. Г. Гемпель и Ко, 1911. 131 с.
72. Рущкий, П. (сост.). *Рига и окрестности еѣ: путеводитель с планами г. Риги и Рижскаго взморья.* Рига: Печатано въ типо-литографіи Эд. Бергмана, 1910. 291 с.

1.2.1. Adrešu rādītāji

73. *Firmenregister der Stadt Riga: Auszug für das Jahr 1883.* Riga: Gedruckt in der Müllerschen Buchdruckerei, 1883. 68 S
74. *Rigasches Adress-Buch für 1868/69.* Riga: N. Kymmell, 1868, 376 S
75. *Rigashes Adressbuch 1901.* Riga: Tanhaeuser, 1901. 752 S
76. *Rigashes Adressbuch 1910.* Riga: Tanhaeuser, 1910. 1039 S
77. *Rigashes Adressbuch 1914.* Riga: Tanhaeuser, 1914. 1277 S
78. *Rigascher Almanach für das Jahr 1881,* Riga: Druck und Verlag von W.F. Häcker, 240 S
79. Schmidts, K. (izd.) *Baltijas tirdzniecības adrešu grāmata.* Rīga: K. Schmidt, 1910-1911. 474 lpp.
80. *Вся Рига : адресный указатель г. Риги за 1914 г.* Рига: 1914. 648 с.

1.2.2. Darbības pārskati

81. Carlberg, N. *Der Stadt Riga Verwaltung und Haushalt in den Jahren 1878-1900 : in Veranlassung des 700jährigen Bestehens Rigas.* Riga: Muellersche Buchdruckerei, 1901. 409 S
82. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1903. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1904. 118 с.
83. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1904. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1905. 120 с.
84. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1905. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1906. 135 с.
85. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1906. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1907. 168 с.
86. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1907. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1908. 170 с.

87. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1908. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1909. 180 с.
88. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1909. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1910. 192 с.
89. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1910. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1911. 203 с.
90. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1911. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1912. 204 с.
91. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1913. 223 с.
92. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1914. 201 с.
93. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1914. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1915. 222 с.
94. *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1915. г.* Рига: Рижская городская управа (тип. Мюллера), 1916. 177 с.

1.2.3. Kartes

95. *Plan der Stadt Riga deren Umgebung.* Riga: Verlag von N. Kymmel. 1902.
96. *Stadtplan von Riga.* Zürich: Hofer und Burger, graph. Anstalt, 1885.

1.2.4. Normatīvie akti

97. Bedingungen für den Ankauf und Anbau von Grundplätzen in dem für Ambaren und Speicherräume bestimmten Viertel. *Besondere Beilage zur Livländische Gouvernements-Zeitung*, 1860. 9. Sept.
98. *Reglement über die Wiederaufbauung der Rigaschen Vorstädte und das Verhältniß der Vorstädte zu den Befestigungen von Riga.* Riga: b.i., 1813. 23 S
99. *Обязательные постановления по строительной части для жителей г. Риги.* Рига : В.Ф. Геккер, 1904. 48 с.

1.2.5. Statistiskie rādītāji

100. *Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1., Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonialgebiet / bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung- Stilling und W. Anders.* Riga: Gedruckt in der Müllerschen Buchdruckerei, 1883. 50 S
101. Jung-Stilling, Fr. v. *Riga in den Jahren 1866-1870 :ein Beitrag zur Städte-Statistik.* Riga: J.Deubner, 1873. 124 S

102. Schrenck, B. von. *Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung*. Riga: Gedruckt in der Müllerschen Buchdruckerei, 1909-1913. 347 S
103. *Статистический ежегодник города Риги*. Рига : Городская статистическая комиссия, 1891, 124 с.
104. Тройницкий, Н.А. (ред.). *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. т. 21 Лифляндская губерния*. Санкт-Петербург: Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел, 1905. 229 с.
105. Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.* Рига: Рижская Городская Статистическая Комиссия, 1914. 36 с.

1.3. Prese

106. *Baltijas Vēstnesis*, (1896)
107. *Baltische Monatsschrift*, (1911)
108. *Das Inland*, (1853)
109. *Rigasche Stadtblätter*, (1863 – 1893)
110. *Rigasche Zeitung*, (1866 – 1909)
111. *Jaunais Vārds*, (1915)
112. *Jaunā Dienas Lapa*, (1909)
113. *Düna Zeitung*, (1889)
114. *Rīgas Pilsētas Policijas avīze*, (1897)
115. *Рижский Вестник*, (1873 – 1905)

2. Literatūra

116. Alberts, J. Pirts par 5 kapeikām. Jāņa Alberta atmiņas par veco Rīgu. *Laiks*. 1959, 26. augusts
117. Altbergs, T. *Dzelzceļi Latvijā*. Rīga: Jumava, 2009. 199 lpp.
118. Ambrose, G., Harris, P. *The Visual Dictionary of Architecture*. New York: Fairchild Books AVA, 2008. 288 p.
119. Avotiņa, A. *Jēzus baznīca Rīgā*, Rīga: Rīgas Jēzus evaņģēliski luteriskā baznīca, 2007. 24 lpp.
120. Banga, V. u.c. Rīgas dievnami: arhitektūra un māksla. Rīga: Zinātne; Mantojums, 2007. 747 lpp.
121. Bākule, I. *Rīga ārpus nocietinājumiem: pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Neputns, 2009. 247 lpp.

122. Bērziņš, J. (red.). *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures inst. apg., 2000. 575 lpp.
123. Bērziņš, J. *Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900-1914*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 1997. 207 lpp.
124. Bērziņš, J. *Strādnieku ekonomiskais stāvoklis Latvijā XIX gadsimta 90. gados*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1970. 112 lpp.
125. Bērzkalns, P. Dzīvokļu būvniecība Rīgā 1913.g. No: *Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sērija*, 1940, II sējums, Rīga: Latvijas Universitāte, 485 lpp.
126. Biedriņš, A., Liepiņš, E. *Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām*. Rīga : Latvijas Industriālā mantojuma fonds : Rīgas satiksme, 2015. 375 lpp.
127. Bobe, M. *Ebreji Latvijā*. Rīga: Biedrība "Šamir", 2006. 406 lpp.
128. Brambe, R. *Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās: 18. gs. beigās - 19. gs. pirmā pusē*. Rīga: Zinātne, 1982. 175 lpp.
129. Bremša, L. u.c. *Latvijas mākslas vēsture*. Rīga: Pētergailis, 2003. 543 lpp.
130. Brower, D. R. *The Russian City between Tradition and Modernity, 1850-1900*. Berkeley: University of California Press, 1990. 267 p.
131. Bruģis, D. *Historisma pils Latvijā*. Rīga : Sorosa Fonds - Latvija, 1996. 287 lpp.
132. Buka, R. (red.). *Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 1974. 213 lpp.
133. Caune, A. *Rīgas Latgales priekšpilsēta pirms 100 gadiem: priekšpilsētas ielas, celtnes un iedzīvotāji 20. gadsimta pirmās puses atklātnēs*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2013. 277 lpp.
134. Celmiņa, I. (sast.) *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: SIA Rīgas nami, 2000. 350 lpp.
135. Cielava, S. *Arhitektūras stili Latvijā*. Rīga: SIA „Māc. apg. NT”, 1998. 75 lpp.
136. Curtis, W. J. *Modern Architecture since 1900*. London & New York: Phaidon 2005, 416 p.
137. Dāvidsone, I. *Rīgas dārzi un parki*. Rīga: Liesma, 1988. 157 lpp.
138. Dribins, L. (sast.). *Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007. 326 lpp.
139. Hall, P. *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design Since 1880*. Oxford: Wiley-Blackwell, 640 p.

140. Hall, T. *Planning Europe's Capital Cities: Aspects of Nineteenth-Century Urban Development*. Oxford: Taylor & Francis Group, 1997. 408 p.
141. Hohenberg, P. M. *The Making of Urban Europe, 1000–1994*. Cambridge: Harvard University Press, 1995. 448 p.
142. Ibelings, H. *European architecture since 1890*. Amsterdam: SUN architecture, 2011. 236 p.
143. Le Goff, J. *The Birth of Europe*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2006. 292. p.
144. Kaminska, R. (sast.) *Pilsēta. Laikmets. Vide*. Rīga: Neputns, 2007. 280 lpp.
145. Karlštrēma, I. Lastādija – Spīķeru kvartāls. *Latvijas Arhitektūra*. 2014, apr./maijs, 92.- 95. lpp.
146. Krastiņš, J. *Arhitekts Jānis Alksnis 1869-1939*. Rīga: ADD projekts, 2009. 400 lpp.
147. Krastiņš, J. *Arhitektūras stili Latvijā*. Rīga: Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2012. 151 lp.
148. Krastiņš, J. *Eklektisms Rīgas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne, 1988. 278 lpp.
149. Krastiņš, J. *Jugendstils Rīgas arhitektūrā*. Rīga: Zinātne, 1980. 219 lpp.
150. Krastiņš, J., Strautmanis, I. u.c. *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām*. Rīga: Baltika, 1998. 312 lpp.
151. Krastiņš, J. *Latvijas Republikas būvmāksla*. Rīga: Zinātne, 1992. 235 lpp.
152. Krastiņš, J. (red.). *Rīga: 1860-1917*. Rīga: Zinātne, 1978. 493 lpp.
153. Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras meistari, 1850-1940*. Rīga: Jumava, 2002. 359 lpp.
154. Krastiņš, J. *Rīgas arhitektūras stili*. Rīga: Jumava, 2005. 240 lpp.
155. Krastiņš, J. *Rīgas pilsētas arhitekts Reinholds Šmēlings 1840 – 1917*. Rīga: Rīgas pilsētas arhitekta birojs, 2011. 127 lpp.
156. Krastiņš, J. 19. gadsimta mākslas stils mūsdienu terminoloģijas kontekstā. *Scientific Journal of Riga Technical University Architecture and Urban Planning*, Vol. 5, 2011. 94. – 153.
157. Lāce, D. *Pirmais Rīgas pilsētas arhitekts Johans Daniels Felsko, (1813–1902)*. Rīga : Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures institūts : Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds, 2012. 383 lpp.
158. Lenger, F. *European Cities in the Modern Era, 1850-1914*. Leiden: BRILL, 2012. 312 p.
159. Levina, M (sast.). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*. Rīga: Neputns, 2010. 471 lpp.

160. Liventals, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valde, 1932. 842 lpp.
161. Lucie-Smith, Edward. *The Thames and Hudson Dictionary of Art Terms*. London: Thames & Hudson, 1988, 218 p.
162. Malahovska, L. *Latvijas transporta vēsture : 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*. Rīga: "LV" fonds, 1998. 266 lpp.
163. Merriman, J. *Europe - 1789 to 1914 - Encyclopedia of the Age of Industry and Empire*. Detroit: Charles Scribners & Sons, 2006. 2500 p.
164. Mitchell, B. *International Historical Statistics. 1750-2005: Europe*. London: Palgrave Macmillan UK, 2007. 1104 p.
165. Moorhouse, J., Carapetian, M. etc. *Helsinki - Jugendstil architecture, 1895-1915*. Helsinki: Otava, 1987. 350 p.
166. Ozoliņa, Dz. *Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika : 1877-1913*. Rīga: Zinātne, 1976. 294 lpp.
167. Pāvele, M. Tramvaju satiksmes attīstība Rīgā laika no 19. gs. beigām līdz 1914. gadam. No: Panovko, J. (atb. red.) *Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR III*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 1962. 133. – 149. lp
168. Pērkone, I. *Kino Latvijā: 1920-1940*. Rīga: Zinātne, 2008. 254 lpp.
169. Podmazovs, A. *Vecticība Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas inst., 2001. 50 lpp.
170. Slava, L. (red.) *Koka Rīga*. Rīga: Neputns, 2001. 244 lpp
171. Slēde, E. *Rīgas sabiedriskā transporta rītdiena*. Rīga: Liesma, 1965. 93 lpp.
172. Staris, A. *Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944.gadam*. Lielvārde: Lielvārds, 2000. 205 lpp.
173. Stranga, A. *Ebreji Baltijā: no ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam: 14. gadsimts - 1945. gads*. Rīga : LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 2008. 592 lpp.
174. Svilāns, J. *Latvijas Romas-katoļu baznīcas*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrija, 1995. 447 lpp.
175. Volfarte, K., Oberlanders, E. *Katram bija sava Rīga: daudz nacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. g.* Rīga: AGB, 2004. 295 lpp.
176. Vuchic, R. V. *Urban Transit Systems and Technology*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2007. 624 p.

177. Wagenaar, C. *Town planning in the Netherlands since 1800 : responses to enlightenment ideas and geopolitical realities*. Rotterdam: 010 Publishers, 2011. 639 p.
178. Zeids, T (atb. red.). *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne, 1978. 534 lpp.
179. Žīgure, A. *Latvijas policijas vēsture 1. sēj.* Rīga: "Likuma vārdā" : Fakts, 1997, 315 lpp.
180. Васильев, Ю. *Классицизм в архитектуре Риги: очерк истории планировки и застройки Риги в конце XVIII - начале XIX в.* Рига: Изд-во АН ЛССР, 1961. 381 с.
181. Гапоненко, А.(ред.). *Прибалтийские русские: история в памятниках культуры (1710-2010)*, Рига : Институт европейских исследований, 2010. 731 с.
182. Кириченко, Е. *Русская архитектура 1830 - 1910-х годов*. Москва: Искусство, 1978. 399 с.
183. Констант, З. *Рижский фарфор : история Рижского фарфорового завода*. Рига: Зинатне, 1975. 135 с.
184. 5-летие Русского Благотворительного о-ва в Ригь. *Сегодня*, 1927, 5 Ноябрь
185. Пирожкова, И.Г. "Образцовые" фасады как нормативный источник регулирования градостроительства в Российской Империи. *Вестник ТГУ*, выпуск 3, 2006. С. 10. – 12.
187. Прохоров, Б. Б. *Здоровье Россиян за 100 лет*. Риежамс: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/papers/history/health/health.htm> [aplūkots 19.03.2017.]
188. Рашин, А. Г. *Население России за 100 лет (1813 -1913). Статистические очерки*. Москва: Государственное Статистическое Издательство 1956, 352 с.
189. Фейгмане, Т. *Русские в довоенной Латвии: на пути к интеграции*. Рига: SIA "JUMI", 2000. 384 с

2.1. Uzziņu literatūra

190. Jērāns, P. (galv. red.). *Rīga: enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1988. 828 lpp.
191. Zalčmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 1. sēj.* Rīga: Priedaines, 2001. 237 lpp.
192. Zalčmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 2. sēj.* Rīga: Drukātava, 2008. 310 lpp.
193. Zalčmanis, R. u.c. (sagat.) *Rīgas ielas: enciklopēdija. 3. sēj.* Rīga: Drukātava, 2009. 336 lpp.

194. Zālīte, J. (atb. red.) *Rīgas ielu, laukumu, parku un tiltu nosaukumu rādītājs : (no 18. gs. līdz mūsdienām)*. Rīga : Latvijas Nacionālā bibliotēka : Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 2001. 213 lpp.

3. Interneta resursi

195. Aizsardzības nr. 6624. Pieminekļu saraksts. *Valsts kultūras pieminekļu inspekcija*.
Pieejams: <http://mantojums.lv/lv/piemineklu-saraksts/6624/> [aplūkots 16.05.2017.]

196. Aizsardzības nr. 6631. Pieminekļu saraksts. *Valsts kultūras pieminekļu inspekcija*.
Pieejams: <http://mantojums.lv/lv/piemineklu-saraksts/6631/> [aplūkots 16.05.2017.]

197. Aizsardzības nr. 6634. Pieminekļu saraksts. *Valsts kultūras pieminekļu inspekcija*.
Pieejams: <http://mantojums.lv/lv/piemineklu-saraksts/6634/> [aplūkots 16.05.2017.]

198. City. *Encyclopædia Britannica*. Pieejams:
<https://www.britannica.com/topic/city#toc61360> [aplūkots 15.03.2017.]

199. Functionalism. *Encyclopedia Britannica*. Pieejams:
<http://datubazes.lanet.lv:3881/EBchecked/topic/222115/Functionalism> [aplūkots 15.03.2017.]

200. Industrial Revolution. *Encyclopædia Britannica*. Pieejams:
<https://www.britannica.com/event/Industrial-Revolution> [aplūkots 20.03.2017.]

201. History of Building Regulations. *Researching Historic Buildings in the British Isles*.
Pieejams: <http://www.buildinghistory.org/regulations.shtml> [aplūkots 20.03.2017.]

202. *Par Mazās Lāčplēša ielas pārdēvēšanu Natana Barkana vārdā un grozījumiem Rīgas domes 03.02.1998. lēmumā Nr.5536. Rīgas domes lēmums Nr.1287. Rīgā 2010.gada 20.aprīlī*. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/208730> [aplūkots 23.04.2017.]

203. Podmazovs, A. *Rīgas vecticībnieki*. Pieejams:
<http://www.russkije.lv/lv/pub/read/rizhskie-staroverj/staroverj13.html> [aplūkots 27.04.2017.]

204. Vārdnīca. *Katoļu Baznīcas Vēstnesis*. Pieejams:
<http://www.kbvestnesis.lv/index.php/atputai/vardnica/1522-vardnica> [aplūkots 29.04.2017.]

205. Vēsture. *Rīgas 3. mūzikas skola*. Pieejams: <http://www.r3ms.lv/lv/458> [aplūkots 30.04.2017.]

206. Богадельня Фирса Садовникова. *Latvijas Krievi*. Pieejams:
<http://www.russkije.lv/ru/lib/read/the-f-sadovnikov-almshouse.html> [aplūkots 29.04.2017.]

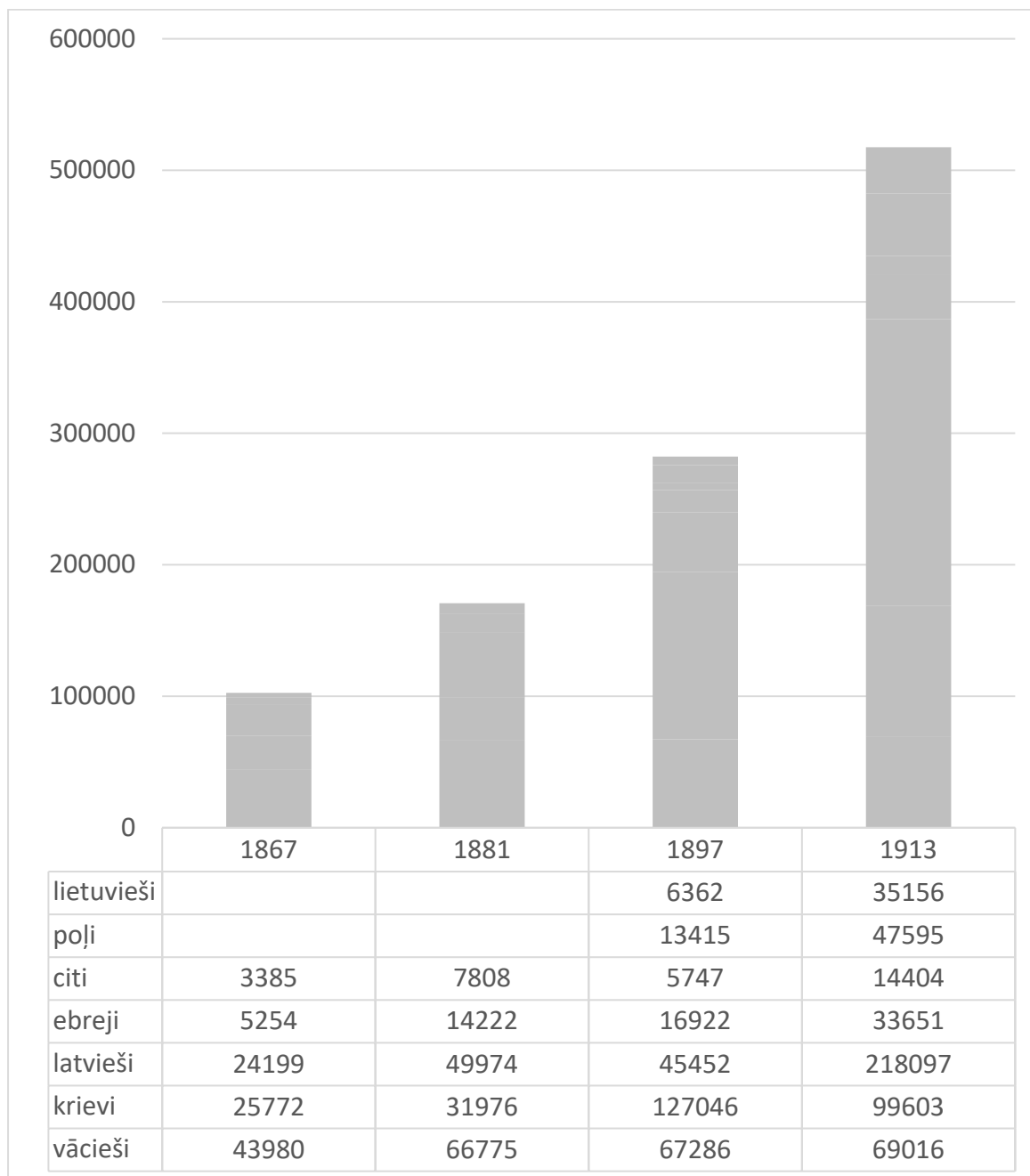
207. Энциклопедия Благотворительности Санкт-Петербург. Pieejams:
<http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2806450124> [aplūkots
30.03.2017.]

PIELIKUMI

1. pielikums
Statistiskie dati

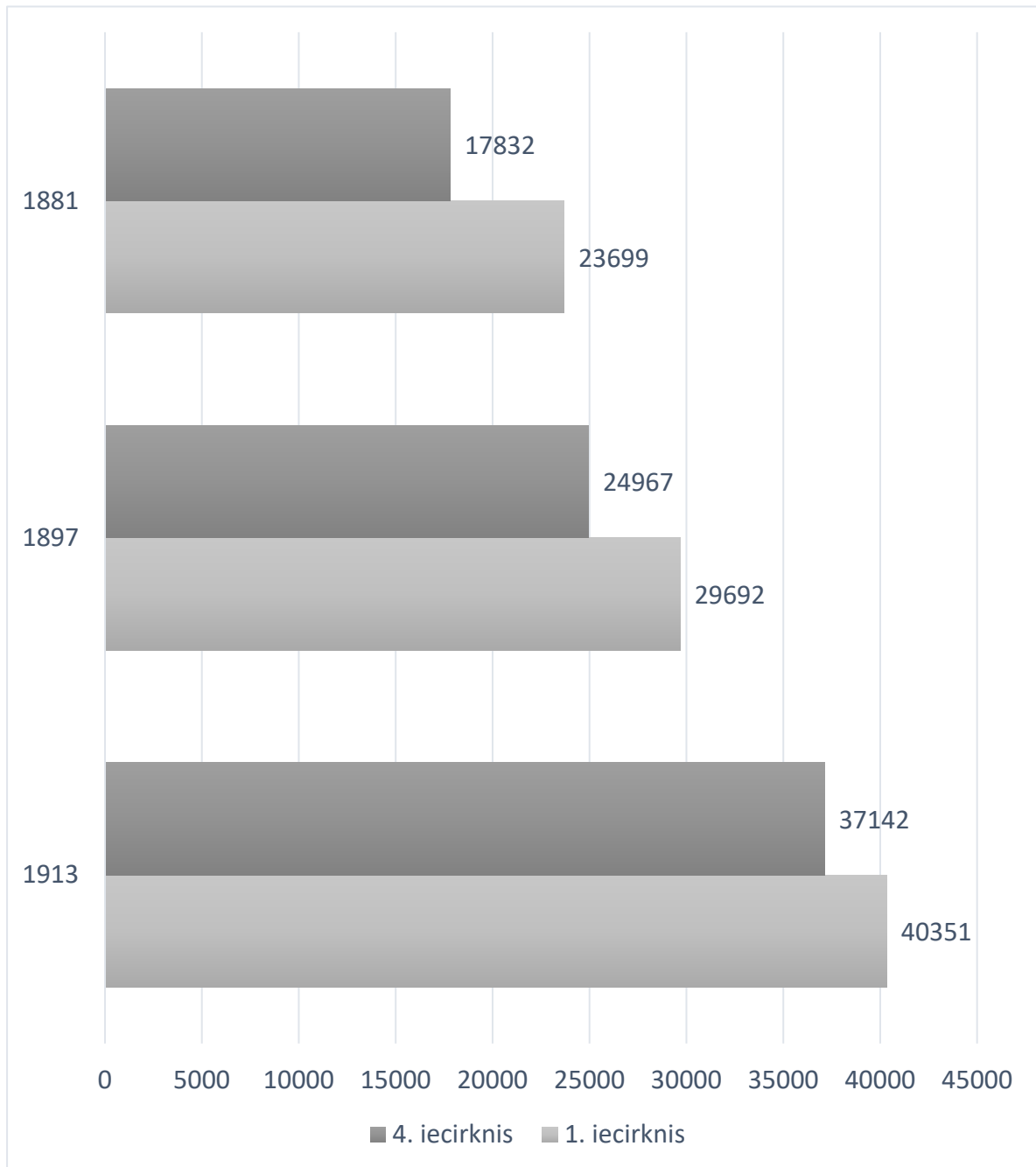
1.1. diagramma

Iedzīvotāju skaits Rīgā (pēc tautības)¹¹⁵⁹

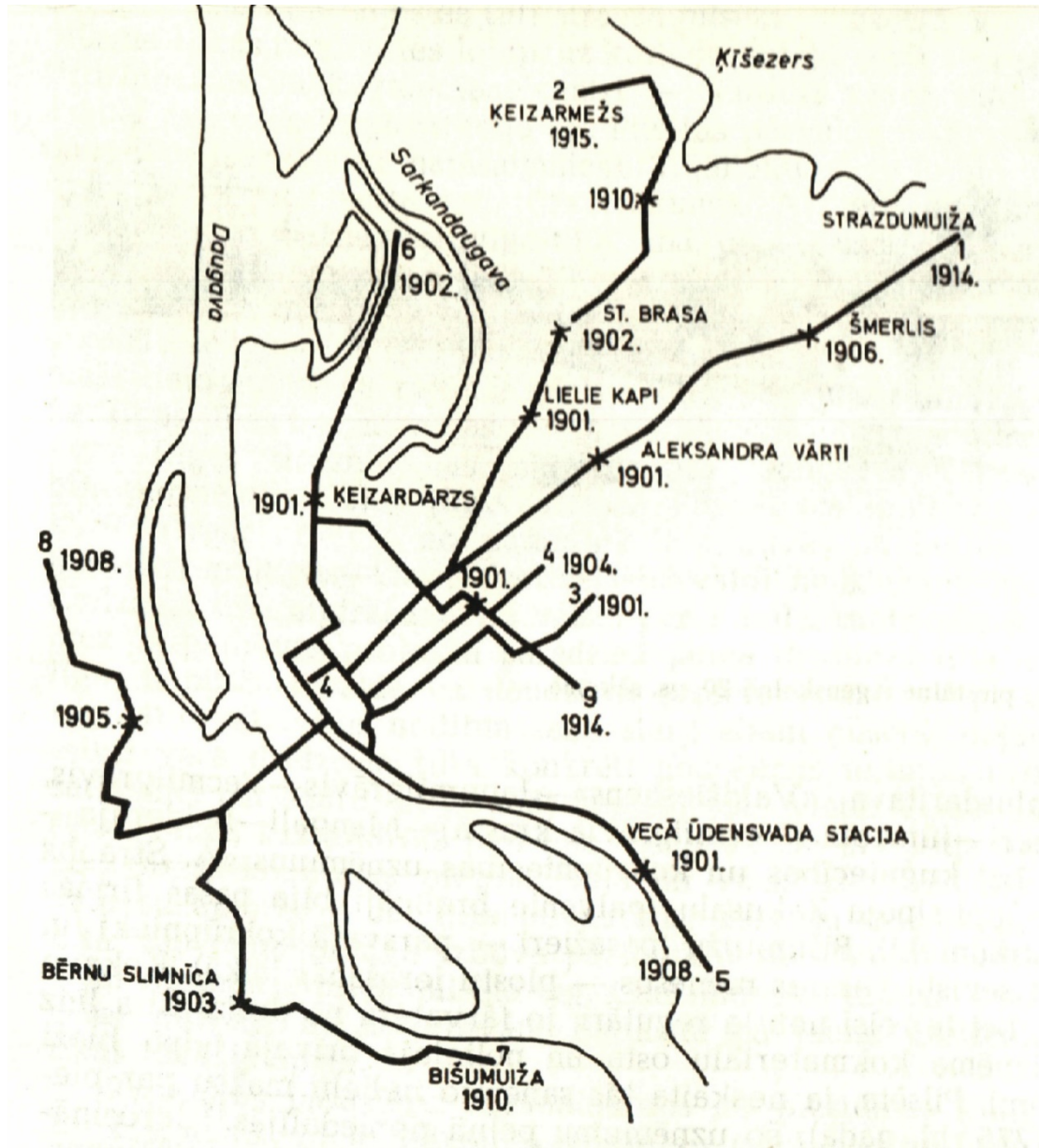
¹¹⁵⁹ Jung-Stilling, Fr. v. *Riga in den Jahren 1866-1870: ein Beitrag zur Städte-Statistik*, S.37; *Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Bd. 1., Die Zählung in Riga und im rigaschen Patrimonialgebiet / bearbeitet und herausgegeben auf Veranstaltung der statistischen Commission der Stadt Riga von Fr. v. Jung-Stilling und W. Anders.* S. 6.; Тройницкий, Н.А. (ред.). *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. т. 21 Лифляндская губерния.* С. 3.; Штида, Е. (ред.). *Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г.* Рига: Рижская Городская Статистическая Комиссия, 1914. С. 21.

Iedzīvotāju skaits Maskavas priekšpilsētas 1. un 4. iecirknī¹¹⁶⁰

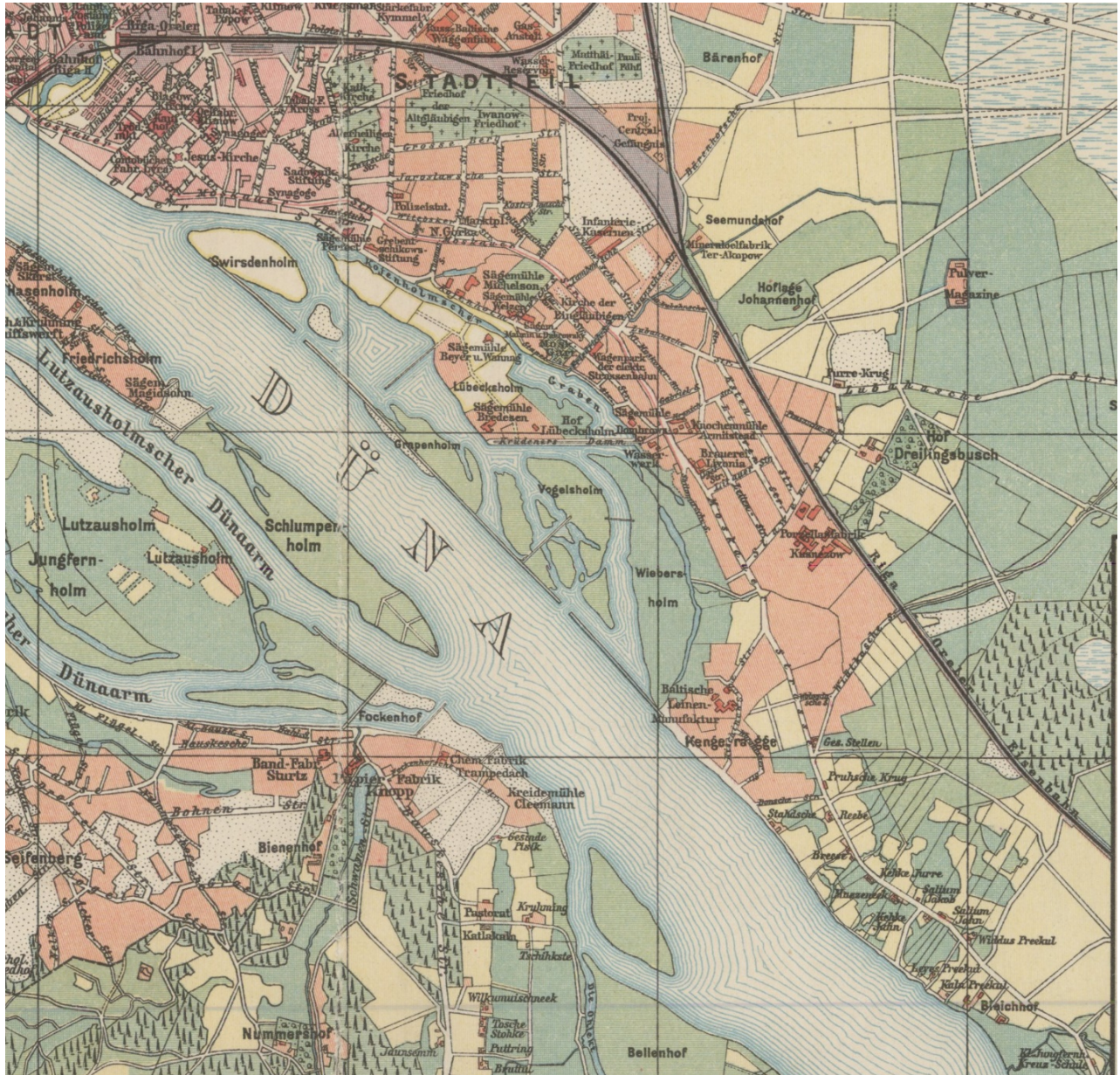

¹¹⁶⁰ *Rigashes Adressbuch 1914.S.49.*

2. pielikums
Kartes un shēmas

1.1. att. Elektriskā tramvaja tīkla attīstība Rīgā 1901. – 1915. g. (pēc Krastiņš, J. (red.). Rīga: 1860-1917, 210. lpp.)

2.2. att. 1902. gada Rīgas kartes fragments (pēc *Plan der Stadt Riga deren Umgebung*)

3. pielikums

Attēli

3.3. att. *Skats uz Maskavas priekšpilsētas koka un mūra apbūvi* (foto no:
<http://static.panoramio.com/photos/original/12173997.jpg>)

3.4. att. **Kalupes iela 19** (foto no:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fe/%C4%AAres_nams%2C_Kalupes_iela_19%2C_R%C4%ABga.JPG)

3.5. att. **Daugavpils iela 3** (foto no:
<http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/37335/>)

3.6. att. **Lubānas iela 1/3** (foto no:
<http://static.panoramio.com/photos/original/29213263.jpg>)

3.7. att. **Lubānas iela 33** (foto no:

http://www.zudusilatvija.lv/static/files/17/03/11/Lubanas_33_png_1600x1200_watermark-zl_watermark-r20xb20_q85.jpg)

3.8. att. **Daugavpils iela 57** (foto no:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ec/Dz%C4%ABvojam%C4%81_%C4%93ka,_Daugavpils_iela_57,_R%C4%ABga_03.JPG)

3.9. att. Puškina un Maskavas ielas stūris (foto no:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/25/Dz%C4%ABvojam%C4%81s_%C4%93kas_da%C4%BCa%2C_Maskavas_iela_24%3B_Pu%C5%A1kina_iela_7%2C_R%C4%ABga_02.JPG)

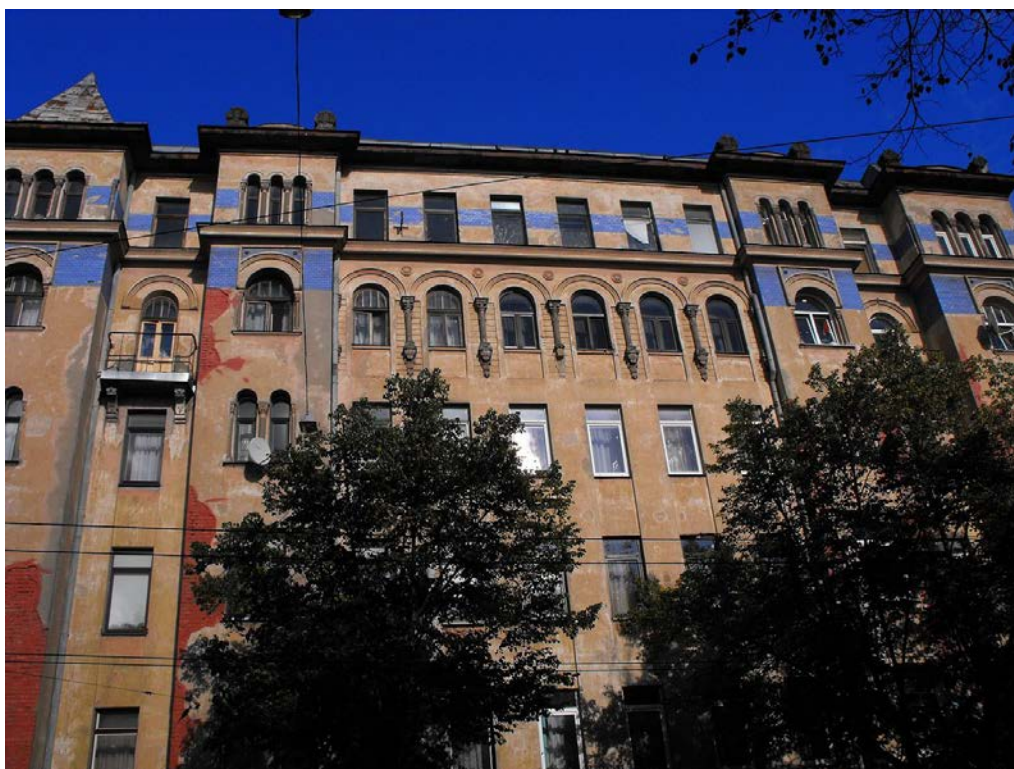

3.10. att. Katoļu iela 15 (foto no:

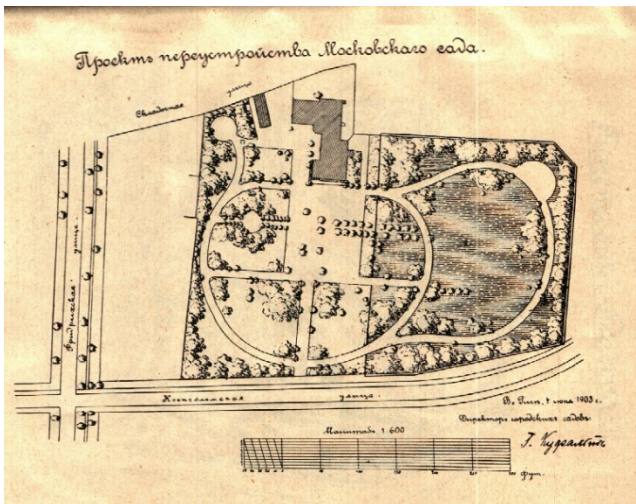
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1d/Dz%C4%ABvojam%C4%81_%C4%93ka%2C_Kato%C4%BCu_iela_15%2C_R%C4%ABga_02.JPG)

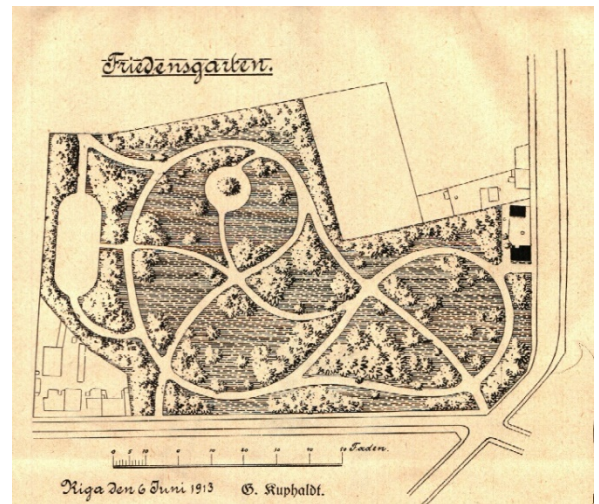
3.11. att. **Jersikas iela 31** (foto no:
<http://static.panoramio.com/photos/original/12174795.jpg>)

3.12. att. **Lomonosova iela 3** (foto no:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C4%AAres_nams,_Lomonosova_iela_3,_R%C4%ABga_03.JPG)

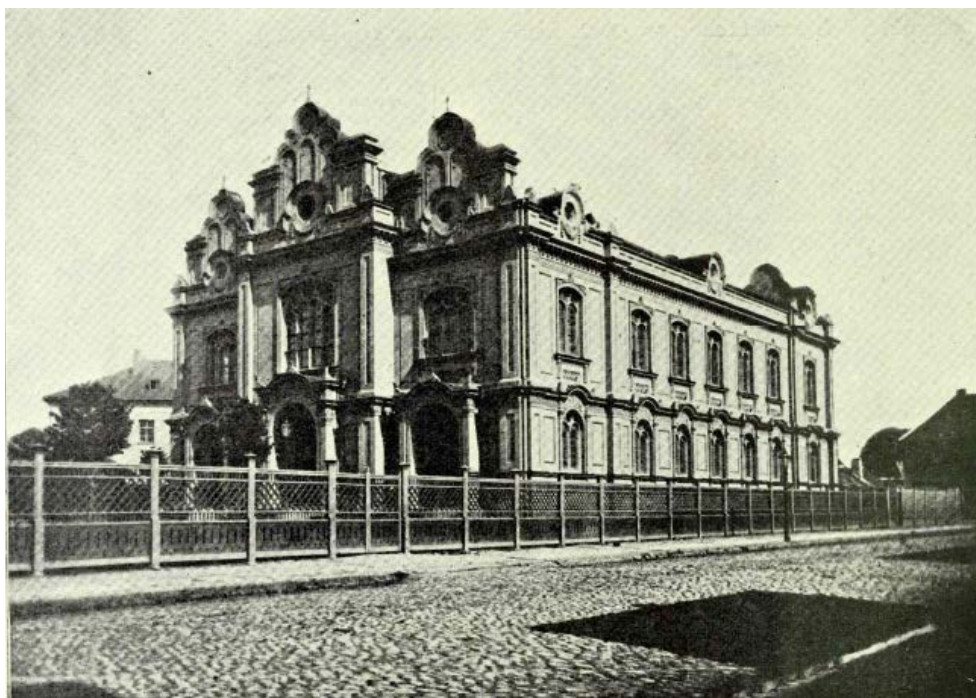
4.13. att. **Kojusalas dārzs** (pēc Blumenbach, A. *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga.*)

4.14. att. **Miera parks** (pēc Blumenbach, A. *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga.*)

4.15. att. **Morgs Maskavas ielā 20. gs. 20. – 30. g.** (pēc Liventals, T. un Sadovskis, V. (red.). *Rīga kā Latvijas galvaspilsēta: rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*, 621. lpp.)

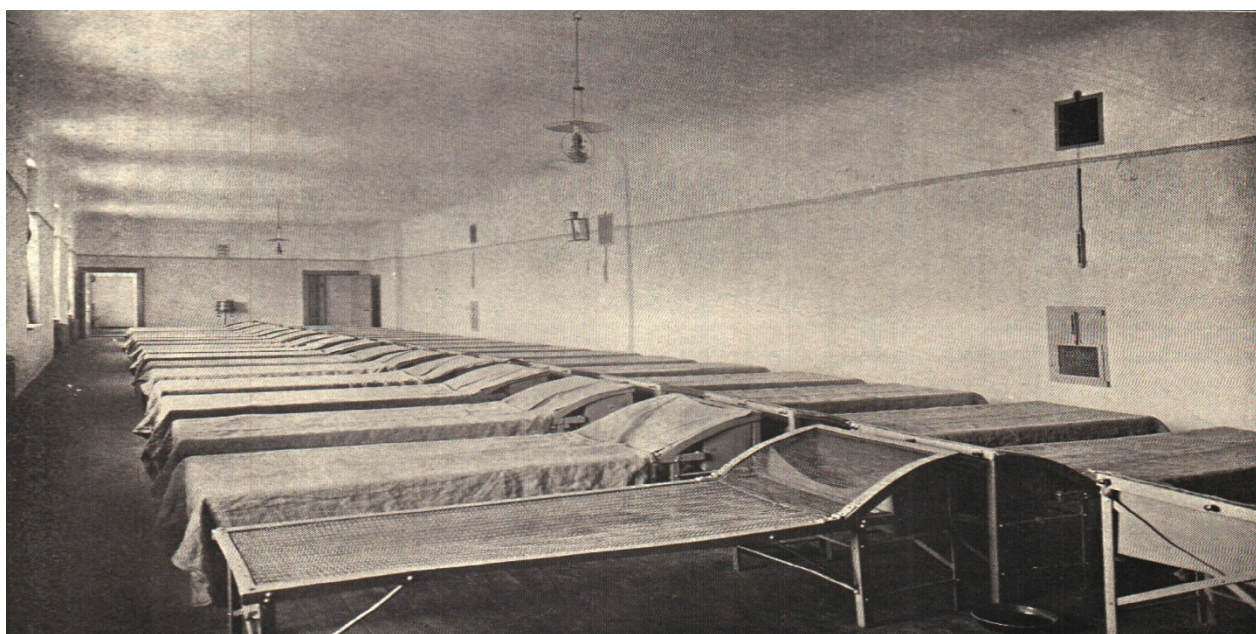
4.16. att. Sinagoga Gogoļa ielā ap 1900. g. (pēc *Riga und seine Bauten*, S. 188.)

4.17. att. Sadovņikova nabagu patversme. 1937. g. (foto no:
<http://www.zudusilatvija.lv/objects/object/27448/>)

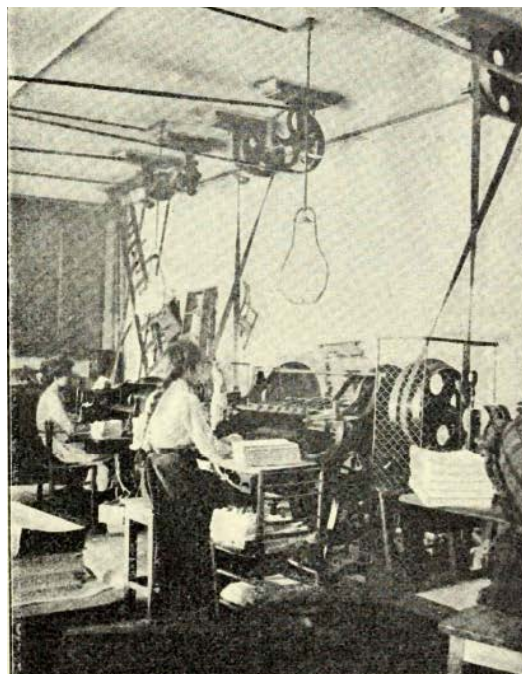
4.18. att. Naktspatversme Fridriķa ielā ap 1912. g. (pēc *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г.*)

4.19. att. Naktspatversme Fridriķa ielā guļamistaba ap 1912. g. (pēc *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1912. г.*)

4.20.att. **Skola Slāvu ielā ap 1913. g.** (pēc *Краткий обзор деятельности Рижской городской управы за 1913. г.*)

5.21. att. **August Lyra Kantoru grāmatu un konvertu fabrikas darbinieces ap 1900. g.** (pēc *Riga und seine Bauten*, S. 445.)

5.22. att. **Dž. Armisteda Rīgas kaulu rūpnīcā 1900. g.** (foto no: <http://dom.lndb.lv/data/obj/21808.html>)

5.23. att. **Sarkanie spīķeri 20. gs.** (foto no: <http://www.spikeri.lv/wp-content/uploads/2014/05/Sarkanie-sp%C4%AB%C4%B7eri-20-gs-1024x683.jpg>)

Maģistra darbs „ MASKAVAS PRIEKŠPILSĒTAS (RĪGĀ) ATTĪSTĪBA NO 19.GS. OTRĀS PUSES LĪDZ 1915.G” izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātē Vēstures un arheoloģijas nodaļā.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Autors: Beāte Lielmane / _____ / __.05.2017.

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai:

Vadītājs: Dr. hist., asoc. profesors Aleksandrs Gavriļins, / _____ / __.05.2017.

Recenzents: Dr.hist., profesors Aivars Stranga

Darbs iesniegts Vēstures un filozofijas fakultātē _____.05.2017.

Studiju metodiķe:

Darbs aizstāvēts Maģistra studiju programmas “Vēsture” gala pārbaudījumu komisijas sēdē

_____.2017. protokola Nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretārs: _____ /as.prof. A.Levāns/